

DPN 5982

Title : वाल्मीकी रामायण आरण्यकाण्ड

VĀLMĪKĪ RĀMĀYANA - ĀRĀNYA
KĀNDA

Run. No. 6673

Cat. No.

Micro. No.

Subject रामायण काव्य / The Rāmāyaṇa
Epic

Religion : Hindu / Bauddha

Language : Skt. / New. / Nep. / Skt. - New. / Maith. - New. / New. - Nep. /

Size in cms. 31 X 13

Folios 188 Lines (in a page) 7
(missing 1, 3, 27, 37, 57, 108)
Chapt. / act /

Compl. / Incompl.

Author / translator Vālmīki

Scribe / donor

Date: NS / SS / VS / KS

Ruler / place

Script : New. / Dev. / Bhuj. / Ran. /

Illus. :

Material : palmleaf / paper / thyasaphu /

Condition : fine / damaged by worms, rats, water / Worm holes

Beginning, colophon, post-colophon :

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे पञ्चसप्ततितमः सर्गः ७५ आरण्यकाण्ड
समाप्तं श्री सीतालम्बुन्याः पण्डिते ।

पुण्येभ्यः निष्पन्नाहारैः शोभितं परमार्थिभिः तद्ब्रह्मभवनप्रख्यं ब्रह्मघो-
तं ८ ब्रह्मविद्धिर्महाभागे ब्राह्मणे रूपशोभितं तंदृष्ट्वा राघवः श्रद्धा-
ममं उलं ९ अभ्यगच्छेन्महातेजा विज्यं कृत्वा महधनुः दिव्यज्ञानोपपन्नार-
ह्यामहर्षयः १० अभिजग्मुस्तदा प्राप्ता वैदेही च यशस्विनी ते तस्योदयमिवोद्यंतं दृ-
ष्ट्वा धर्मचारिणं ११ लक्ष्मणं चैव दृष्ट्वा तु वैदेही च यशस्विनी मंगला निष्प-
त्य हनूद दृष्ट्वा १२ रूपसंहननं लक्ष्मीसौकुमार्यसुवेषणां हृदयविस्मि-
तं राघवस्य वनवासिनः १३ वैदेही लक्ष्मणं रामं चैत्रनिमिषोत्पन्नं व-
नं दृष्ट्वा सर्वे नैव वनवासिनः १४ अत्रैव हिमालयाः सर्वभूतहितं रतं

रा.रा. थिंपर्णशालायां राघवं सन्यवेशयन् १५ ततो रामस्य सकृत्संनिधि
कोपमाः आजहुस्ते महाभागाः सलिलंधर्मचारिणः १६ मंगलानि
मुदा परमया युताः मूलं पुष्पं फलं सर्वमाश्रमं च महात्मनः १७ निवेदयितुं
मंतास्ते तु प्राञ्जलयो ब्रुवन् धर्मपालो जनस्यास्य शरण्यश्च महायशः
जनायश्च मान्यश्च राजा दंडधरो गुरुः इन्द्रश्चैव चतुर्भागः प्रजारक्षति तान् १८
राजा तस्माद्दूरान् भोगान् रम्यान् भुंक्ते नमस्कृतः ते वयं भवतारक्ष्या भवद्विष
नः १९ नगरस्थो वनस्थो वा त्वन्नो राजा जनेश्वरः त्यस्तदंशं वयं
त्रेधा जितेन्द्रिया २० रक्षणीया यथा शश्वद्गर्भभूतास्तपोधनाः एव

१० प्रविष्टोदंडकारण्येशरचापसिपाणिनो कथंतापस्यो
र्वानवासः प्रमदयासह ११ अधर्मचारिणोपापोकोयुवांमुनिदूषको आहंवन
मिदंदुर्गविराधोनामराक्षसः १२ चरामिसायुधोनित्यमृषिमांसानिभक्षयन्
द्वयेनारीवरासोहाममभार्याभक्षयति १३ युवयोःपापयोश्चाहंयास्यामिरुधि
रंमृधे तस्येवंब्रुवतोदुष्टंविराधस्त्यदुरात्मनः १४ श्रुत्वासगर्वितंवावधसंभ्रां
ताजनकात्मजा सीताप्रवेपितोद्देगात्प्रवातकदलीयथा १५ नांदक्षाराघवः
सीतांविराधोकगतोशुभां अन्नवीहृश्मणंवाक्यंमुखेनपरिश्रुष्यता १६

वा० रा० पश्यसौम्यनरेंद्रस्यजनकस्यात्मसंभवां ममभायांशुभाचारांविराधांके आर०
४ प्रवेशितां १७ अत्यंतसुखसंवृद्धाराजपुत्रोयशस्विनां यदभिप्रेतमस्मासुप्रि
यंवरवृत्तंचयत् १८ कैकेयास्तुसुसंवृत्तशिप्रमद्यैवलक्ष्मण यानतुष्यति
राज्येनपुत्रार्थेदार्घ्यदर्शिना १९ ययाहं सर्वभूतानांप्रियः प्रस्थापितोवनं
अद्यहानोसकामासायामातामध्यमामम २० इतिब्रुवति/काकुत्स्थेबाष्पशोक्प
रिप्लुताः अन्नवील्लक्ष्मणः क्रुद्धोरुद्धोनागइवभ्रुसन् २१ परस्पर्शान्तुवैदेह्यान्
दुःखतरमस्मिमे पितुर्विनाशात्सौमित्रेस्वराज्यहरणानथा २२ + अनाथइव ४

भूतानां यस्त्वेवासवोपमः मयाप्रेष्येण काकुत्स्थ किमर्थं परितप्यसे
२३ शरेण निहतस्याद्य मया क्रुधेन रक्षसः विराधेः सगता सोहिं महापास्यति
शोणितं २४ राज्यकामे मम क्रोधो भरते यो बभूव ह तं दिराधे विमोक्ष्यामि
वज्रीवज्रमिवाचले २५ मम भूजबलवेगवेगितः पततु शरोऽस्य महान्म
होरसि व्यपनयतु तनोऽञ्जो वितं पततु तन महाविघूर्णितः २६ इत्यादि
रामायणे आरण्यके द्वितीयः सर्गः २॥ ॥ अथोवाच पुनर्वाक्यं विराधः
पूरयन्वनं पृच्छतो मम हि ब्रूतं कौयुवां क गमिष्यथ १ नमुवाच तनोरा

वा. रा.

आरं.

मोराक्षसं ज्वलितानने पृष्ठं तं सुमहातेजा इक्ष्वाकु कुलमात्मनः २ क्षत्रियौ वृ
त्तसंपन्नो विद्विन्नो वनगोचरो त्वां तु वेदितुमिच्छातः कस्त्वं चरसि दंडकान् ३ त
मुवाच विराधस्तुरा मंसत्यपराक्रमं हंतवश्यामि ते राजन् निबोध मम राघव ४
पुत्रः किल जवस्याहं माताममशतहृदा विराध इति मामाहुः पृथिव्यां सर्वराक्ष
साः ५ तपसा चाभिसंप्राप्ता ब्राह्मणो हि प्रसादजा शस्त्रेणावध्यता लोके छे
द्या भेद्यत्वमेव च ६ उत्सृज्य प्रमदामेनामनपेक्षो यथागतं त्वरमाणो पला
येथां न संतीवितमाददे ७ तं रामं प्रत्युवाचे दंको पसंरक्तलोचनः राक्षसं

विकृताकारं विराधं पापचेतसं ८ शुद्रधिकृत्वा तु हीनार्थं मृत्युमन्त्रे पसे
ध्रुवं रणे प्राप्स्यसि संतिष्ठ न मे जीवन्निमोक्ष्यसे ९ ततः सज्जं धनुः कृत्वा रा
मः सुनिशितानुशरान् सुशीघ्रमभिसंधाय राक्षसं निजघानह १० धनुषा ज्यागुण
वताः समबाणान्मुमोच ह रुक्मपुंरवान्महावेगान् सुपर्णानि लतुल्यगान् ११ ते
शरीरविराधस्य भित्वा बर्हिण वाससः निपेतुः शोणितादिग्धाधरण्या पाव
कोपमाः १२ सविश्वो न्यस्य वेदे हं भूलमुद्यम्य राक्षसः अभ्यद्रवत्सु संक्रुधः
स्तदारामं सलक्ष्मणं १३ सविनयमहानादं भूलं शक्रो ध्वजोपमं प्रगृह्या शो

ग. रा. भननदाव्यात्ताननइवांतकः १४ अथनोभ्रातरोदासं शरवर्षेववर्षतुः
विराधेरगक्षसेतस्मिन्कात्तकयमोपमे १५ सप्रहस्यमहारौद्रः स्थित्वा जं
भनराक्षसः ज्वंभमाणस्यनेबाणाः कायान्निष्येतुराश्रुगाः १६ स्पर्शानुवरता
नेनप्राणान्संरोध्यराक्षसः विराधः शूलमुद्यम्यराघवावभ्यधावत १७ तत्
शूलवज्रसंकाशंगगनं ज्वलनोपमं द्वाभ्यांशराभ्यांचिच्छेदरामः शस्त्रभृतांवरः
१८ तद्रामविशिरेवेच्छिन्नं शूलं तस्यापतद्भुवि पपाताशानिवाच्छिन्नमेरोरिव
शिलातलं १९ तौखड्गोक्षिप्रमुद्यम्यरुष्णा सर्पाविवोद्यतौ तूर्णमापततस्तस्य

आरं.

६

नदाग्रहरतांबलात् २० सवध्यमानः सुभृशं भुजाभ्यां पृथग्नो अप्रकं
व्योनरव्याघ्रो रोद्रः प्रस्थातुमैछत २१ तस्याभिप्रायमाज्ञाय रामो लक्ष्मणमब्र
वीत् वहत्वयमलं नावत्पथानेन तुराक्षसः २२ यथा चेछतिसौ मित्रेन था वह
तुराक्षसः अयमेव हिनः पथा येन याति निशाचर २३ स तु स्वबलवीर्येण स सु
स्त्रिय निशाचरः बालाविव स्कंधगलौ च कारातिबलोद्धतः २४ तावरोप्यततः
स्कंधं राघवो रजनीचरः विराधो विनदन् घोरं जगामाभिमुखो वने २५ वनं म
हमेधनिभं प्रविष्टो द्रुमेर्महद्भिर्विविधैरुपेतं नानाविधैः पक्षिकुलेर्विचित्रं

शिवायुतं व्यालमृगैर्विकीर्णं २६ इति श्रीरामायणे आरण्यके नृ
७ तीयः सर्गः ३ द्रियमाणो तु काकुत्स्थो दृष्ट्वा सीतारघून्तमो उच्चैः स्वरे
ण च क्रीडाप्रगृह्य सुमहाभुजो १ एष दाशरथीरामः सत्यवान्शीलवान्शु
चिः रक्षसोरौद्ररूपेणाद्रियते सह लक्ष्मणः २ मां वृकाभक्षयिष्यंति शादं
लदीपिनस्तथा मां हरोत्सृजकाकुत्स्थो नमस्ते राक्षसो नमः ३ तस्यास्तद्वच
नं श्रुत्वा वैदेह्या रामलक्ष्मणौ वेगं प्रचक्रतुर्वीरो वधेतस्य दुरात्मनः ४ त
स्य रौद्रस्य सोमित्रिः स व्यं बाहुं बभञ्ज ह रामस्तु दक्षिणं बाहुं तरसा तस्य र

आरं०

७

क्षसः ५ सभग्नवाहुः संविग्नः पपानाशुविमूर्छितः धरण्यां मेघसंका
शोवज्रमिन्द्रवाचलः ६ मुष्टिभिर्बाहुभिः पद्भिः सूरयंतो तुराक्षसं उचम्यो
द्यम्य चाप्येनं स्थंडिले निष्पिपेषतुः ७ संविधो बहुभिर्बाणैः खड्गाभ्यां च परि
क्षतः निष्पिष्टो बहुधा भूमौ नममारसराक्षसः ८ तं प्रेक्ष्य रामः सुभृशमव
ध्यमचलोपमं भयेष्वभयदः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ९ तपसा पुरुषव्या
घ्रराक्षसोयं न चाकुरुते शस्त्रेण युधि निर्जेतुं राक्षसं निखनावहे १० कुंजरस्ये
व रौद्रस्य राक्षसस्य लक्ष्मण वने स्मिन्सुमहद्वृक्षे खन्यतां रौद्रवर्चसः ११ इ

वा० रा०

त्युक्त्वा लक्ष्मणं रामः प्रदरः खन्यतामिति तस्थो विराधमाक्रम्य कंठे पादेन
वीर्यवान् १२ तच्छ्रुत्वा राघवेणोक्तं राक्षसः प्रश्रितं वचः इदं प्रोवाच काकुत्स्थं
विराधः पुरुषर्षभ १३ हनो हं पुरुष व्याघ्रशक्र तुल्यबलेन वै मया नुश्वेतं
मोहान्नृणां तः पुरुषर्षभ १४ कौसल्या सुप्रजा स्नात रामस्त्वं विदितो मया वै
देही च महाभाग लक्ष्मणश्च महायशः १५ अभिशापादहं घोरं प्रविष्टो राक्ष
सां तनुं तुं वरुर्नाम गंधर्वः शमो वै श्रवणेन हि १६ प्रसाद्यमानश्च मया सोऽन्नवाभ्यां
महायशः यदा दाशरथी रामस्त्वं वधिष्यति संयुगे १७ तदा प्रकृतिमापन्नो भवा

आरं०

स्वर्गगमिष्यति अनुपस्थीयमानो मांसकृष्टो व्याजहार ह १८ इति वैश्रवणो
राजारंभासक्तमुवाच ह तव प्रसारांमुक्तो ह मभिशापात्सुदारणात् १९ भुवनैर्गमि
ष्यामि स्वस्तिवोस्तु परंतप इतो वसतिधर्मात्मा शरभंगः प्रतापवान् २० अध्वर्यु
जनेता तमहर्षिः सूर्यसन्निभः तं शिप्रमभिगच्छ त्वंसते श्रेयोविधा स्यात् २१ अव
देचापि मां राम निक्षिप्य कुशलाव्रज रक्षसांगतसत्त्वानामेष धर्मः सनातनः २२
अवदेये निधीयंते तेषां लोकाः सनातनाः एव मुक्ता तु काकुत्स्थं विराधः शरपीडितः
२३ बभूव स्वर्गसंश्रान्तो न्यस्तदेहो महाबलः तच्छ्रुत्वा राघवो वाक्यं लक्ष्मणं व्यादि

सं

वा. रा.

देशह २४ कुंजरस्येवरोद्रस्यराक्षसस्यास्यलक्ष्मण वनेस्मिन्सुमहांधुः
खन्यतांरोद्रकर्मणः २५ इत्युक्त्वा लक्ष्मणं रामः प्रदरः खन्यतामिति तस्थो विरा
धमाक्रम्य कंठेपादेन वीर्यवान् २६ ततः खनित्रमादाय लक्ष्मणः भ्रूभ्रमुत्तमं अ
खनत्वा भ्रूवतस्तस्य विराधस्य महात्मनः २७ तं मुक्तकंठमुत्क्षिप्य शंकुकर्ममहा
खनं विराधं प्राक्षिप पृथ्वीनदं नभैरव खनं २८ तमाह वेदारुणमाश्रु विक्र
मो स्थिरावुभौ संयतिराम लक्ष्मणो मुदान्वितौ चिक्षिपतुर्भया वहं नदंत मु
बलेन राक्षसं २९ अवध्यतां प्रेक्ष्य महासुरस्य तौ सितेन शस्त्रेण तदानरं

आरं.

९

भो समर्थ्यचात्यर्थविशारदातुभो बिले विराधस्य वधं प्रचक्रतुः ३० स्वयं
विराधेन हि मृत्युमात्मनः प्रमह्य रामेण यथार्थमाप्सितः निवेदितः काननं चा
रिणा स्वयं न मे वधः शस्त्रकृतो भवेदिति ३१ तदेव रामेण निशम्य भाषितं क
तामानि स्तुत्यभिरुप्रवेशने बिलं च तेनातिबलेन रक्षसा प्रवेश्यमानेन व
नं विनादितं ३२ प्रहृष्टरूपा विवरा मलश्मणो विराधमुर्व्याप्रदरे निपात्य तं न
नंदतु वीरतमयो महावने दिवि स्थितो चंद्रदिवाकरा विव ३३ इत्यादि रामायणे आ
रण्यके चतुर्थः सर्गः ४ हत्वा तु तं भीमबलं विराधं राक्षसं वने ततः सी

नां परिषत्समाभ्यास्य च वीर्यवान् १ अब्रवीत् भानुरंगमोऽक्षयं ह प्रते
जसं कष्टं वनमिदं दुर्गं न च स्मो वनगोचराः २ अभिगच्छ भूहेतां प्रसरभंगं त
पोधनं आभ्रमं शरभंगस्य गच्छ वोभिजगाम ह ३ तस्य देवप्रभापत्य तत्र साभा
वितात्मनः सती पेशारभंगस्य ददर्श महद्द्रुतं ४ विभ्राजमानं वपुषा सूर्यं देवा
नम्रप्रभं रथप्रवरमारूढं काकोविबुधावुगं ५ असंस्पृशते वसुधां ददर्श वि
बुधेभ्यः सप्रभाभरणं देवं वरजां वरधारिणं ६ तद्विधैरेव बहुभिः पूज्यमा
नमहात्मभिः हरितैर्वाजभिर्लंकमंतरिक्षगतं रथं ७ ददर्शा दूरतस्तस्य नर

आरं०

१०

णादित्यसन्निभं पांडुराभ्रघनप्रख्यंचंद्रमंडलसन्निभं अपश्यद्विमलं
छन्नचित्रमाल्योपशोभितं चामरव्यजनेचाग्येरुक्मदेडेमहाधने ९ गृहीतेचर
नारीभ्यांधूयमानेचमूर्धनि गंधर्वामरसिद्धाभ्रबहवःपरमर्षयः १० नृपतिरिषि
गनंदेवंगाभिर्गच्छामिरेडयन् सहसंभाषमाणेतुशरभंगेनवासवे ११ दृष्ट्वा
कुरुक्षेत्रामोलुक्ष्मणमब्रवीत् रामोत्तरथमुद्दिश्यभ्रातुर्दर्शयताद्रुतं १२ अर्चि
ष्मन्ताभ्रयजुष्टमद्रुतंयश्यलक्ष्मण प्रतपंतमिवादित्यमंतरिक्षगतंरथं १३ येह
याःपुरुहूतस्यपुत्राःशक्रस्यनःश्रुताः अंतर्दिग्गतादिभ्यास्तस्मैहरयोध्रुवं १४

वा. रा.

११

इमे च पुरुष व्याघ्रयेति च त्वभितो दिशं १२ शतं कुंडलिनः सुवानः खड्गकण्ठयः
१५ विस्तार्षा विपुलोरक्ताः परिघायनबाहवः शोणां भुवसनाः सर्वे व्याघ्रा इव दु
रासदा १६ उरोदेशेषु सर्वेषां हारा ज्वलनसंनिभाः रूपं विप्रतिशोभिन्नेषु त्रिवंश
तिवार्षिकं १७ एतद्भिक्षितु देवानां वयो भवति नित्यदा यथेमे पुरुष याज्ञानां
ते प्रियदर्शनाः १८ इहे वसह वै देह्या मुहूर्तं तिष्ठतस्मिन् यावज्जानाम्यहं व्यक्त
कण्ठद्युतिमान् रथे १९ तमेव मुक्ता सोमि त्रिमिहे वस्थीयतामिति अभिचक्राम ह
कुस्थः शरभंगा २० ततः समभिगच्छेत्तं प्रेक्ष्य रामं शचीपतिः शरभंग

आरं.

११

मनुशाप्यविबुधानिदमब्रवीत् २१ इहोपयात्यसोरामो यावन्मोनाभिभाषते नि
ष्ठां नयततावत्तु ततो मां द्रष्टुमर्हति २२ जितवन्तं कृतार्थं हितदाहमचिरादिमं कर्म
ह्यनेन कर्तव्यं महदत्यैः सुदुष्करं २३ अथ वज्जीत मामेव्यमानयित्वा च तापसं
रथेन हययुक्तेन यथोदिवमरिंदमः २४ प्रयाते तु सहस्राक्षे राघवः सपरिच्छदः
अग्निहोत्रमुपासीनं शरभंगमुपागमत् २५ तस्य पादौ च संगृह्य रामः सीतां च ल
क्ष्मणः निषेदुस्मिन्नुत्ताता लब्ध्वा सानि मे त्रिता २६ ततः शक्रोपयानं तु पर्यष्टुत्
स राघवः इमं भंगं तत्सर्वं राघवाय न्यवेदयत् २७ मामेष वरदो राम ब्रह्मलो

वा.ग.

३२

कंनिनीषति जितमुग्रेण तपसा दुःप्रापम कृतात्मभिः २८ अहंज्ञात्मानरव्या
घ्रवर्त्तमानमदूरतः ब्रह्मलोकं नगच्छामि त्वामिदं दृष्ट्वा प्रियातिथिं २९ त्वया हं पुरु
षव्याघ्रधार्मिकेण महात्मना समागम्य गमिष्यामि त्रिदिवं चावरं परं ३० अक्ष
यानरशादूर्लजिता लोकामया शुभाः ब्राह्म्याश्च नाकपृष्ठ्याश्च प्रतिगृणहीश्वरा
मकान् ३१ एवमुक्तो नरव्याघ्र सर्वशास्त्रविशारदः ऋषिणा शरभंगेण राघवो वा
क्यमब्रवीत् ३२ अहमेवाहरिष्यामि सर्वां लोकान् महामुने आवासं त्वहमिच्छा
मिमदिष्टमिह कानने ३३ राघवेणेवमुक्तस्तु शक्रतुल्यबलेन वै शरभंगो महा

आरं.

३२

प्राज्ञः पुनरेवाब्रवीद्वचः ३४ इह राम महानेजाः सुताक्षणा नाम धार्मिकः वस
त्यरण्ये नियतः स ते श्रेयो विधास्यति ३५ इमां मंदाकिनीं राम प्रतिस्त्रोतामनुव्र
ज नदीपुष्पोदुपवहांततस्तत्र गमिष्यति ३६ एष पंथानरव्याघ्रमुहूर्तं पश्यता
तमां यावज्जहामि गात्राणि जीर्णां त्वचमिवोरगः ३७ ततोऽग्निं स समाधाय हुत्वा चा
ज्येन मंत्रविन् शरभंगी महानेजाः प्रविवेश हुताशनं ३८ तस्य रोमाणि केशा
श्चतुर्दशानिर्महात्मनः जीर्णां त्वचं तथा स्थानियच्चमो संसृज्योऽपि ३९ स च
पावकसंकाशः कुमारः समपद्यत उत्थायाग्निं च यातस्माच्छरभंगो व्यरोचत

वा० रा०

३२

४० सलोकानाहिताग्नीनां ऋषीणां च महात्मनां देवानां च व्यतिक्रम्य ब्रह्म
लोकं व्यरोहत ४१ स पुण्यकर्मा भुवने हि जर्षभः पितामहं सानुचरं ददर्श हं
पितामहं श्वापि समीक्ष्य तं हि जं न नंद सुखागतमित्युवाच ह ४२ इत्यार्षेण
मायणे आख्य कौंडे पंचमः सर्गः ५ शरभं गेहि वं प्राप्ते मुनि संघाः समा
गताः अभ्यगच्छन्त काकुत्स्थं रामं ज्वलितनेत्रसं १ वैखानसा वा लखित्याः
संप्रक्षात्ता मरीचिणः अश्मकुहाश्च बहवः पत्राहाराश्च नापसाः २ दंनोत्
खलिनश्चैव तथैवोन्मज्जकाः परे गात्रशय्या अशय्याश्च तथैवानंकाशि

व

आरं.

३३

का ३ मुनयःसलिलाहारावायुभस्मास्तथापरे आकाशानिरुद्धाश्चैवत
थास्थंडिलशायिनः ४ तथोर्ध्ववासिनोदंतास्तथार्द्रपटवाससः सजपाश्च
तपोनिष्ठास्तथापंचतपोन्विताः ५ सर्वेब्राह्म्याश्रियायुक्ताः दृढयोगसमाहि
ताः शरभंगाश्चमेराममभिजग्मुश्चनापसाः ६ अभिगम्यचधर्मतारामंधर्मभ
नांवर ऊचुःपरमधर्मस्तमृषिसंघाःसमाहिताः ७ त्वमिह्वाकुकुलस्यास्यदृथि
व्याश्रमहारथः प्रधानश्रापिनाथश्चदेवानांमघवानिव ८ विश्रुतस्त्रिषु
लोकेषुयशसाविक्रमेणच पितृव्रतत्वंसत्यंचत्वयिधर्मश्चपुष्करः ९ तामासा

वा० रा०

१४

यमहात्मानं धर्मज्ञं धर्मवत्सलं अर्थित्वान्नाथवश्यामस्तच्च नाशं तुमर्हसि १०
अधर्मः सुमहांनाथ भवेन्नस्य तु भूपतेः यो हरेद्वलिषट् भागं न च रक्षति पुत्रवत्
११ पुंजानः स्वानि च प्राणान् प्राणैरिष्टान् सुतानि च नित्ययुक्तः सदारक्षन्सर्वान् विष
यवासिनः १२ प्राप्नोति शाश्वतीं रामकीर्तिं सबहुवार्षिकीं ब्रह्मणः स्थानमासा
द्यत्तत्र चापि महोयते १३ यत्करोति परं धर्मं मुनिर्मूलकलाशनः तत्र राज्ञश्च तु
भागः प्रजाधर्मेण रक्षतः १४ सोऽयं ब्राह्मणभूयिष्ठो बानप्रस्थगणो महान् त्वन्मा
थो नाथ वद्रामराक्षसैर्हन्यते भृशं १५ एहि पश्य शरीराणि मुनानां भाविनात्मनां

आरं०

१४

हृत्तानां राक्षसेषां रैर्वहनां बहुधा वने १६ पंथानदीनिवासानामनुमंदाकिनीमपि
चित्रकूटात्तानां चक्रियते कर्तुं महत् १७ एवं वयं नमृष्यामो विप्रकारतपस्विनां क्रि
यमाणं वने घोरं रक्षोभिर्भूमिकर्मभिः १८ ततस्त्वां शरणार्थं च शरण्यं समुपस्थि
ताः परिपालय नो राम वध्यमांस्त्रिराचरः १९ परात्वन्नो गतिविरष्टथिव्यां नोपपद्य
ते परिपालय नः सर्वान् राक्षसेभ्यो नृपात्मज २० एतच्छ्रुत्वा तु काकुत्स्थस्तपसा
नां तपस्विनां इदं प्रोवाच धर्मात्मा सर्वानेव तपस्विनः २१ नैवमर्हथ मां वक्तुमाज्ञाप्यो
हंतपस्विनां केवलेन स्वकार्येण प्रवेष्टव्यं वनं मया २२ विप्रकारमपाकृष्टं राक्षसेर्भव

वा० रा०

१५

तामिमं पितुस्तुनिर्देशकरः प्रविष्टो हामिदं वने २३ भवतामर्थसिध्यर्थमागतो हं
यदृच्छया तस्य मेयं वने वा सो भविष्यति महाफलः २४ तपस्विनां वने शत्रून् हंतुमि
च्छामिराक्षसान् पश्यंतु वीर्यमृषयः स भ्रातुर्मतपो धनाः २५ हत्वा वरं चापितपो
धनानां धर्मैर्धृतात्मा सह रुक्मणेन तपो धने भ्रातापि सहायं दत्तः सुतीक्ष्णमेवाभि
जगाम वीरः २६ इत्यार्षेराभायणे आरण्यके षष्ठः सर्गः ६ रामस्तु सहितो
भ्रात्रा सीतया च परंतपः सुतीक्ष्णस्याश्रमपदे जगाम सह ते द्विजैः ३ स गत्वा दूरम
ध्वानं नदी स्तीर्त्वा बहूदकाः ददर्श विमलं शैलं महामेरुमिवोन्नतं २ ततस्तदिच्छाकुवरो

आर

१५

संततं विविधैर्द्रुमैः काननं नौ विविशतुः सीतया सह राघवौ ३ प्रविष्टं तु वनं
घोरं बहुपुष्पफलद्रुमं ददर्शाश्रममेकांते नीरमाब्जापरिष्कृतं ४ तत्र तापस
मासीनं मूलपंकजधारिणं रामः सुतीक्ष्णविधिवन्नपोधनमभाषत ५ रामो ह
सस्मिभगवन् भवेतं द्रष्टुमागतः तन्मा भिवदधर्मज्ञमहर्षे सत्यविक्रम ६ स निरा
श्यत नो धीरो रामे धर्मभूतां वरं समाश्लिष्य च बाहुभ्यामिदं पचनमब्रवीत् ७ त्वा
गतं ते रघुश्रेष्ठ रामं सत्यभूतां वर आश्रमोयं त्वया कृतः सनाथ इव सांप्रतं ८ प्रती
क्षमाणस्त्वामेव नारोहेहं महायशः देवलोकमिनो वीरदेहं त्यक्त्वा महानले ९ विज

वा० रा०

१६

कूटमुपाहायराज्यभ्रष्टासिमेश्रुतः इहोपयातः काकुत्स्थदेवराजः शतक्रतुः
१० उपागम्य च मे देवो महादेवः सुरेश्वरः सर्वानलोकान् जितानाहममुपुण्येन क
र्मणा ११ तेषु देवर्षिर्जुष्टेषु जितेषु तपसामया मत्प्रसादात्सभार्यस्त्वं विहरस्व
सरुक्ष्मणः १२ तमुग्रतपसं शीतं महर्षिं सत्यवादिनं प्रत्युवाचात्मवान् रामो ब्र
ह्माणिवचासवः १३ अहमेव हरिष्यामि स्वयं लोकान् महामुने आवासं त्वहमि
च्छामि त्रिदिष्टमिह कानने १४ भवान्सर्वत्र कुशलः सर्वभूतहिते रतः आख्यातं
शरभंगेण गौतमेन महात्मनः १५ एवमुक्तस्तुरामेण महर्षिर्लोकविश्रुतः अ

आरं.

१६

अवीन्मधुरं वाक्यं हर्षेण महता युतः १६ अयमेवाश्रमो रामे गुणवानूरम्यता
मिति ऋषिसंघानुचरितः सदा मूलफलैर्युतः १७ इमांश्च ममागम्य मृगसं
घामहीयतः अहं ता प्रतिगच्छंति लोभयित्वा कुतो भयाः १८ नान्यो रेष भवेद्
त्रमृगेभ्यो न्यत्र विधिवे तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य महर्षेर्लक्षणाग्रजः १९ उवाच वचनं
धीरो विगृह्य स शरंधनुः तानहं सुमहाभाग मृगसंघान् समागतान् २० हन्यां
निशितधारेण शरेणानतपर्वणा भवांस्तत्राभिषज्ये त किं स्यात्कृच्छ्रतरंततः २१
एतस्मिन्नाश्रमे वा संविरंतु न समर्थये तमेव मुक्तोपरमं रामः संध्यामुपागमन्

वा. रा.

१७

२२ अन्वास्यपश्चिमां संध्यां तत्र वा समकल्पयत् सुतीक्ष्णस्याश्रमे रम्ये सी
तया लक्ष्मणेन च २३ ततः शुभं तापसयोग्यमन्तस्वयं सुतीक्ष्णः पुरुषर्षभाभ्यां
ताभ्यां सुसत्कृत्य ददौ महात्मा संध्यां निवृत्तौ रजनीं समीक्ष्य २४ इत्यावेरामा
यणे आरण्यके सममः सर्गः ७ रामस्तु सहसौ मित्रिः सुतीक्ष्णेनाभिपू
जितः परिणाम्य निशांतत्र प्रभाते प्रत्यबुध्यत १ उश्वाय च यथा कालं राघवः
सहसीत या उपस्थश्य सुशीतेन नो येनोत्पलगंधिना २ अथ तेग्निं सुरांश्चैव वैदे
हीरामलक्ष्मणौ काल्यं विधिवदभ्यर्च्य तपस्विशरणे वने ३ उदयं तं दिनकरं दृष्ट्वा

आरं.

१७

विगतकल्मषः सुतीक्ष्णमभिगम्येदं श्रुत्वा वचनमब्रुवन् ४ सुखोषितास्मभग
वन्तया पूज्येन पूजिताः आश्रिताः प्रयास्यामो मुनयः स्वरयन्तिनः ५ त्वगमहेवयं
द्रष्टुं कल्मसाश्रममंडलं कृषीणां पुण्यशालानां दंडकारण्यवासिनां ६ अभ्यनुत्ता
तुमिच्छामः सहेभिर्मुनिपुंगवैः धर्मनित्येन पोदानैर्विशिरेवेरिचपावकैः अविषया
न पोयावत्सूर्यो नातिविराजिते अस्मिन्नेष्टा गतोऽसौ प्राप्येयान् च यवर्जितः ७ ना
गरिच्छामहे गंतुं इत्युक्त्वा चरणो मुनेः पवंदेऽहसो मित्रिः सीतया सह राघवः ८
नो संस्पृशं नो चरणौ वुत्थाप्य मुनिपुंगवः गाढमाश्लिष्य सस्नेहमिदं वचनमब्रु

वा० रा०

३५

वीत् १० अरिष्टंगुपंथानं रामसोमित्रिणा सह स्नीतया चानया सार्धं छापये
वानुरत्नया ११ पश्याश्रमपदे रम्यं दंडकारण्यवासिनां एषांतपस्विनां वीरतपसा
भावितात्मनां १२ सुप्राज्यफलमूल्यानि पुष्पितानि वनानि च प्रशस्तमृगपूथानि शो
तपस्विगणानि च १३ कुलपंकज - अनिप्रसन्नसलिलानि च कारंडवविकीर्णा
नितदाकानि सरांसि च १४ द्रश्यसे दृष्टिरेभ्यानि गिरिप्रस्त्रवणानि च रमणीया
न्यरण्यानि मधूराभिरुतानि च १५ गम्यतां वत्ससो मित्रे भवानपि च गच्छतु आ
गंतव्यं च ते दृष्ट्वा पुनरेवाश्रमं प्रति १६ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा काकुत्स्थः सह लक्ष्म

आर०

३५

णः प्रदक्षिणं मुनिं कृत्वा प्रस्थातुमुपचक्रमे १७ ततः शुभतरेतूणाधनुषाचायते
क्षणा ददौ सा तात यो भ्रात्रोः खड्गो च विमलौ ततः १८ आवध्यं च शुभे तूणाचापे चा
दाय स त्वने निष्क्रान्ता वा श्रमांस्तु मुभौ तौ राम लक्ष्मणौ १९ शीघ्रं तौ रूपसंपन्ना वनु
ज्ञातौ महर्षिणा प्रस्थितौ धृतचापासौ सितयासहराघवौ २० इत्यार्षे श्रीरामायणे आ
रण्यके षष्ठः सर्गः ८ सुताक्षणेनाभ्यनुज्ञातं प्रस्थितं रघुनंदनं हृदयास्त्रिगुण
यावाचा भर्तारमिदमब्रवीत् १ अधर्मं तु सुत लक्ष्मेण विधिना प्राप्यते महान् निवृत्ते
न च शक्यो यं व्यसनात् कामजादिह २ त्राण्येव व्यसना न्यद्य कामजा न्यभवंत्युत मि

वा० रा०

१९

भ

आवाक्यं तु परमं तस्माद्गुरुतरावुभौ २ परदाराभिगमनं विना वै रं चरौ द्रुता
मिथ्यावाक्यं न ते भूतं न भविष्यति राघव ४ कुतो भिलुषिणं स्त्रीणां परेषां धर्मनाश
नं तव नास्ति मनुष्येन्द्र न चाभूते कदाचन ५ मनस्यपि तथा गमनं चेत्तद्विद्यते क
चित् स्वदारनिरतश्चैव नित्यमेव नृपात्मज ६ धर्मिष्ठः सत्यसंधश्चपितुर्निर्देश
कारकः त्वयि धर्मश्च सत्यं च त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितं ७ तच्च सर्वं महाबाहो सत्यं ते
दं जिनेन्द्रियैः तव वश्येन्द्रियत्वेन भूतानां भुंक्षन् ८ तृतीयं यदिदं रौद्रं परप्राणाभि
हिंसनं निर्वैरं क्रियते मोहानस्य ते समुपस्थितं ९ प्रतिज्ञातस्त्वया चीरदंडका

आरं०

१९

रथस्य वासिनां रषीणां रक्षणार्थाय वधः संपन्निरक्षसा १० एतन्निमित्तं च
वनं दंडका इति विश्रुते प्रस्थितं त्वं सह भ्रात्रा धृत बाणशरासनः ११ ततस्त्वा
प्रस्थितं दृष्ट्वा मम चिंता कुलं मनः त्वहनं चिंतयं त्यागं भावे निश्चेष्टं संहितम् १२
न हि मे रोचते वीरगमनं दंडकां प्रति कारणं तत्र वक्ष्यामि वदंत्या श्रूयतां मम १३
त्वं हि बाणधनुष्याणि भ्रात्रा सह वनं गतः दृष्ट्वा वनचरान्सर्वान् कञ्चित् कुर्याः श
रव्ययं १४ क्षत्रियाणामिह धनुर्हता शस्ये धनानि च समीपतः स्थितं तेनो बल
मुद्रयते भृशं १५ पुरा किल महाबाहो न पस्वी सत्यवाक्कुचिः कस्मिंश्चिदभवत्

वा.रा०

२०

प्येवनेरतमृगादिजे १६ तस्येवतपसोविघ्नं कर्तुमिन्द्रः शचीपतिः खड्गपाणि
रथागच्छदाश्रमंभट्टरूपधृक् १७ तस्मिंस्तदाश्रमपदेनिहितः खड्गउत्तमः स
न्यासविधिनादत्तः पुण्येनपसितिष्ठतः १८ सतच्छ्रमनुप्राप्यन्यासरक्षणत
त्परः वनेतुविहरत्येवरक्षन्प्रत्ययमात्मनः १९ यत्रगच्छत्युपादातुमूढानिचक्र
त्तानिच नविनायातितंखड्गंन्यासरक्षणतत्परः २० नित्यंशस्त्रंपरिवहन्क्रमे
णसतपोधनः चकाररौद्रांतांबुध्नित्यक्तातपसिनिश्चयं २१ ततःसरोद्राभिरतः
प्रमत्तोधर्मकश्चितः तस्यशस्त्रस्यसंवासाज्जगामनरकंमुनिः २२ एवमेतत्पुराह

आरं.

२०

नं शस्त्रसंयोगकारणं अग्निसंयोगवधेतुः शस्त्रसंयोगउच्यते २२ स्नेहाच्चव
हुमानाच्चस्मारयेत्तांतुशिक्षये वकथंचनसाकार्यागृहीतधनुषात्वया २३ बुधि
वैरंविनाहंतुं राक्षसानुदं उकाश्रितान् अपराधंविनाहंतुं लोकोवीरनमंस्यते
२४ क्षत्रियाणांतुवीराणां वनेषु नियतात्मनां धनुषाकार्यमेतावदात्तां नामभि
रक्षणं २५ कचशस्त्रं कचवनं कचशात्रं तपः कच व्याविधामिदमस्माभिर्देशध
र्मस्तुष्टयतां २७ कदर्यकलुषाबुधिर्जायतेशस्त्रसेवनात् पुनर्गत्वा त्वयोध्यायां
क्षत्रधर्मं चरिष्यसि २८ अक्षयात्तु भवेत्प्रातिः श्वश्रुश्च श्रुरयोर्मम यदिराज्यं हि

वा. रा.

२९

तन्मस्य भवेत्तु निरतो मुनिः २९ धर्मार्थः प्रभवति धर्मात्प्रभवते सुखं
धर्मेण लुभते सर्वं धर्मसारमिदं जगत् ३० आत्मानं नियमैस्ते स्तेः कर्श
यित्वा शयत्नतः प्राप्य ते निपुणैर्धर्मो न सुखा लुभ्यते सुखं ३१ नित्यं शुचि
मतिः सोम्य चरधर्मे न पोषते सर्वं तु विदितं तुभ्यं त्रैलोक्यमपि तत्त्वतः ३२
स्त्रीचापलादेतदुदाहृतं मे धर्मे च वक्तुं तव कः समर्थः विचार्य बुध्या तु सहानुजेन
यद्रोचते तत्कु रुमाचरेण ३३ इत्यार्षेण रामायणे आरण्यकांडे नवमः सर्गः १ वा
क्यमेतत्तु वैदेह्या व्याहृतं भर्तृभक्त्या श्रुत्वा धर्मे स्थितो रामः प्रत्युवाचाथ जानकी

आर.

२९

१ हितमुक्तं त्वया देवी स्त्रियया सदृशं वचः कुलं व्यपदिशं त्याच धर्मज्ञे जनका
त्मजे २ किन्नु वक्ष्याम्यहं देवित्वये वोक्तमिदं वचः शत्रियैर्धार्यते चापो नार्तशब्दो
भवेदिति ३ ते चार्ता दंडकारण्ये मुनयः संशितव्रताः मांसीते स्वयमागम्य श
रण्यं शरणं गताः ४ वसंतः कालकालेषु वने मूलफलाशनाः नलभंते सुखं भा
रु राक्षसैः क्रूरकर्मभिः ५ भक्ष्यंते राक्षसैर्भूमिर्न रमांसोपजीविभिः ते भक्ष्यमा
णा मुनयो दंडकारण्यवासिनः ६ अस्मान् भ्यवपद्येते माम् चुर्हि जसत्तमाः म
यानुवचनं श्रुत्वा तेषामेवं मुखान्युतं ७ कृत्वा वचनं श्रुत्वा वाक्यमेतदुदाह

वा० रा०

२२

तं प्रसीदंतु भवंतो मे शरीरेषां तु ममा तुला ८ परादृशैरहं विप्रेरुपैरुपैरुप
स्थितः किं करोमीति च मया व्याहृतं द्विजसन्निधौ ९ सर्वैरेव समागम्य वागियं
समुत्ताहता राक्षसेर्दंडकारण्ये बहुभिः कामरूपिभिः १० अर्दितास्मभृशं रा
मभवान्नस्त्ररक्षतु होमकाले तु संप्राप्ते पर्वकालेषु चानघ ११ धर्षयंति स्म
दुर्धर्षा राक्षसाः पिशिताशनाः राक्षसेर्धर्वितानां च तापसानां तपस्विनां १२ ग
तिं मृगयमाणानां भवान्नः परमागतिः कामंतपः प्रभावेन शक्ता हंतुं निशाचरा
न् १३ चिरार्जितं न चेष्टामस्तपः खंडयितुं वयं बहुविघ्नतपो नित्यं दुश्चरंचैव

आरं.

२२

राघव १४ तेनशापंनमुंचामोभक्ष्यमाणाश्वराक्षसेः तदर्घमानानुरक्षोभिर्द
उकारण्यवासिभिः १५ रक्षकस्त्वंसहभ्रात्रात्वन्नाथाहिवयं वने मयाचेतद्
यः श्रुत्वाकात्स्न्येनपरिपालनं १६ कृषीणांदंडकारण्येसंश्रुतंजनकात्मजे सं
श्रुत्यचनराक्ष्यामिजीवमानः प्रतिश्रवं १७ मुनीनामत्यथाकर्तुंसत्यमि
ष्टं हि मे सदा अथाहंजीवितंजह्योत्वांवासीतेसलक्ष्मणो १८ ननुप्रतिज्ञां सं
श्रुत्यब्राह्मणेभ्योविशेषतः तदवश्यंमयाकार्यमृषीणांपरिपालनं १९ अनुक्ते
नापिवैदेहाप्रतिज्ञायकथंपुनः ममस्नेहात्रसौहार्दादिदमुक्तंत्वयावचः २० प

का० रा०

२३

रितुष्टोऽस्म्यहं सा ते न ह्यनिष्टो नुशस्यते सहशं चानुलूपां च कुलस्य तव शो
भने सधर्मचारिणी मे त्वं प्राणेभ्योऽपि गरीयसी २१ इत्येवमुक्त्वा वचनं महा
त्मा सीतां प्रियां मेथिलराजपुत्रीं रामो धनुष्मान्सह लक्ष्मणेन जगाम रम्या
णितपोवनानि २२ इत्यार्षे श्रीरामायणे आरण्यकांठे दशमः सर्गः १० ॥
अग्रतः प्रययौ रामः सीतामध्ये सुशोभनाः पृष्ट्व नस्तु धनुष्याणि लक्ष्मणो नुजगा
मह १ तौ पश्यमानौ विविधान् शैलप्रस्थान्वनानि च नदीश्च विविधारम्या जग्मतुः
सहसीतया २ सारसांश्च कृवाकांश्च नदीपुलिनचारिणः सरांसि च सपयानियुता

आरं०

२३

निजलजैः खगैः २ यूथबंधांश्चपृषतां मदोन्मत्तान्विषाणिनः महिषांश्चवराहोश्च
गजांश्चद्रुमवैरिणः ४ तेगत्वादूरमध्यानंलंबमानेदिवाकरे ददृशुःसाहिनारम्यंतदा
कंघोजनायुतं ५ पद्मपुष्करसंबाधंगजयूथैरलंकृतं सारसेर्हंसकादंबैः संकुलं
जलजातिभिः ६ प्रसन्नसलिलैरम्येतस्मिन्सरसिभुभुवे गीतवादित्रनिर्घो
षोनतुकश्चनदृश्यते ७ ततः कौतूहलाद्रामोलक्ष्मणश्चमहारथः मुनिधर्मभृ
तं नाम प्रष्टुं समुपचक्रमे ८ इदमत्यद्भुतं श्रुत्वा सर्वेषां नो महामुने कौतूहलं मह
ज्जातं किमिदं साधुकथ्यतां ९ तेनैव मुक्तो धर्मात्मारघवेण मुनिस्तदा प्रभावं स्वर

ग. ग.

२४

सः क्षिप्रं आख्यातुमुपचक्रमे १० इदं पंचाक्षरेन्नाम तदा कं सार्वकालिकं
निर्मितं तपसारा ममुनिना मांडकर्णिना ११ सहिते पेतपस्ती ब्रं मांडकर्णिर्महामु
निः दशवर्षसहस्राणि वायुभक्षोजलाशये १२ ततः प्रव्यथिताः सर्वे देवाः सा
ग्निपुरोगमाः अब्रुवन् वचनं सर्वपरस्परसमागताः १३ अस्माकं कस्यचिस्थाने
मेषप्रार्थयते मुनिः इति संविग्नमनसः सर्वे तत्र दिवौकसः १४ ततः कर्तुं तपो
विघ्नं सर्वैर्देवैर्नियोजिताः प्रधानास्परसः पंचविद्युच्चलितवर्चसः १५ अप्स
रोभिस्ततस्तुभिर्मुनिर्दृष्टपरावरः नीतो मदनवश्यत्वं देवानां कार्यसिधये १६ ता

आरं.

२४

श्रैवाप्सरसःपंचमुनेःपत्नीत्वमागतः तदाकेनिर्मितंतासांतस्मिन्नंतर्हितंग
हं १७ तत्रैवाप्सरसःपंचनिवसंत्योयथासुखं रमयंतितपोयोगान्मुनिर्यौवन
मास्थितं १८ तासांसंकीडमानानामेषवादित्रनिःस्वनः श्रूयतेभूषणोन्मिश्रो
गीतशब्दोमनोहरः १९ आश्रयमिति तस्येतद्वचनंभावितात्मनः राघवःप्रतिज
ग्राहसहभ्रात्रामहायशः २० एवंकथयमानःसददर्शाश्रममंडलं कुशचीरपरि
क्षितं ब्राह्म्यालक्ष्म्यासमावृतं २० प्रविश्यसहवैदेह्यालक्ष्मणेनचराघवः तदा
तस्मिन्सकाकुस्थः श्रीमत्याश्रममंडले २१ उषित्वाससुखंतत्र पूज्यमानोमहर्षि

वा० रा०

२५

भिः जगाम चाश्रमांस्तेषां पर्यायेणांतपस्विनां २२ येषामुषितवान्पूर्वसकाशेस
महारत्नवित् कचित्परिदशान्मासानेकसंवत्सरंकचित् २३ कचिच्चतुरोमा
सानंचषट्चपरान्कचित् अपरत्राधिकान्मासानध्यर्धमधिकंकचित् २४ त्री
न्मासानष्टमासांश्चराघवोन्यवसन्सुरं तत्रसंवत्सरस्यमुनिनामाश्रमेषु वै २५
रमतश्चानुकूल्येनययुः संवत्सरादश परिहृत्यचधर्मज्ञोराघवः सहसीतया २६
सुतीक्ष्णस्याश्रमपदंपुनरेवाजगामह सतमाश्रममागम्यमुनिभिःपरिपूजि
तः २७ तत्रापिन्यवसद्दामः कंचित्कालमरिंदमः अथाश्रमस्थोविनयात्कदा

आरं०

२५

चिन्तमहामुनिः २८ उपासीनः सकाकुत्स्थः सुतीक्ष्णमिदमब्रवीत् अस्मि
न्नरण्ये भगवन् भगवत्यो मुनि सत्तमः २९ वसतीति मयानित्यं कथाः कथयतां
श्रुतं न तु जानामि तं देशं वनस्यास्य महनया ३० कुत्राश्रमपदं रम्यं महर्षेस्त
स्य धीमतः प्रसादार्थं भगवतः सानुजः सहसीतया ३१ भगवत्यमधिगच्छेयं
अभिवादायितुं मुनिं मनोरथो महानेप हृदि संपरिवर्तते ३२ यदहंतं मुनि
वरं श्रुश्रूषेयमपि स्वयं इति रामस्य समुनिः श्रुत्वा धर्मस्मिन्नो वचः ३३ सु
तीक्ष्णः प्रत्युवाचे दं प्रीतो दशरथात्मजं अहमप्येतदेव त्वां वक्तुकामः सल

वा० रा०

२६

श्मणं ३४ अगस्त्यमभिगच्छेत्तिसीतया सह राघव दिव्यात्विदानीमर्थेस्मिन्
स्वयमेव ब्रवीषिमां ३५ अयमारुह्यामि ते राम यत्रागस्त्यो महा मुनिः योजनान्या
श्रमात्तातया हि चत्वारिंशे ततः ३६ दक्षिणेन महोच्छीमानगस्त्योन्नातुगश्रमः ३७
स्थली प्रायेव नोद्देशोऽपि प्यलीवनशोभिते बहु पुष्पफले रम्ये नानाविहगनादिते
३८ पद्मिन्यो विविधास्तत्र प्रसन्नसलिलाशयाः हंसकारं उवाकीर्णा चक्रवाको
पशोभिताः ३९ तत्रैकारजनी व्युष्य प्रभाते राम गम्यतां दक्षिणां दिशमास्थाय
वनरं च उरस्य पार्श्वतः ४० तत्रागस्त्याश्रमदंगत्वा योजनमंतरं रमणा येव नोद्देशो

आरं

२६

यंदिक्शरण्यः पुण्यकर्मणा ५३ इहैकदा किल क्रूरो वातापिरपि चेत्यलः भ्रा
तरौ सहिता वास्तो ब्राह्मणघ्नो महासुरो ५४ धारयन् ब्राह्मणं रूपं इत्यलः सं
स्कृतं वदन् आमंत्रयति विप्रान्सश्राद्धमुद्दिश्य निर्धृणः ५५ भ्रातरं संस्कृतं
कृत्वा ततस्तं मेषरूपिणं तान् नृद्भिर्जाभोजयामास श्राद्धदृष्टेन कर्मणा ५६
ततो भुक्तवतां तेषां विप्राणां मिल्य लो ब्रवीत् वातापे निःक्रमस्वेति स्वरेण महता व
दन् ५७ ततो भ्रातुर्वचः श्रुत्वा वातापि मेषवन्नदन् भित्ताभित्ताशनीराणि ब्रा
ह्मणानां विनिष्यतन् ५८ ब्राह्मणानां सहस्राणि तेरेवं कामरूपिभिः विनाशि

वा० रा०

२८

तानि संहृत्य नित्यशः विशिताशनेः ५९ अगस्त्येन तदा देवैः प्रार्थितेन म
हर्षिणा अनुभूय किल आक्षेपक्षितः समहासुरः ६० ततः संपन्नमि
त्युक्त्वा हस्तावने जनं भ्रातरं निःक्रमस्वेति हल्वलः समभाषत ६१ स
तदा भाषमाणं तु भ्रातरं विप्रघातिनं अब्रवीत्प्रहसन्धीमानगस्त्यो मुनिसत्त
मः ६२ कुतो नि क्रमितुं शक्तिर्मया जीर्णस्य रक्षसः भ्रातुस्तु मेष रूपस्य गत
स्य यमसादनं ६३ अथ तस्य वचः श्रुत्वा भ्रातुर्निधनसंश्रितं प्रधर्षयितुमारे
भे मुनिं क्रोधान्निशाचरः ६४ सोभ्यद्रवद्विजेंद्रं तु मुनिना दीप्ततेजसा चक्षुषा

आर०

२८

नलकल्मेननिर्दग्धोनिधनंगतः ६५ तस्यायमाश्रमोभ्रातुस्तदाकवनलोभि
तः विप्रानुकंपयायेनकर्मेदंदुकरं कृतं ६६ एवंकथयमानस्यतस्यसोमिनि
णासह रामस्यात्मंगतःसूर्यःसंध्याकालोभ्यवर्तत ६७ उपास्यपश्चिमोसं
ध्यांसहभ्रात्रायथाविधि आविवेशाश्रमपदंतमृषिंचाभ्यवादयत् ६८
सम्यक्प्रतिगृहीतस्तुमुनिनातेनराघवः न्यवसन्तानिशामेकां प्राश्यमूलफ
लानिच ६९ तस्यांरात्र्यांव्यतीतायांमुदितेरविमंडले भ्रातरंतमगस्त्यस्यआ
मंत्रयतराघवः ७० अभिवादयेत्तांभगवन्सुखमस्म्युपिनोनिशां आमंत्रये

वा० रा०

२९

त्वांगछामिगुलंतेद्रष्टुमग्रजं ७१ गम्यनामितितेनोक्तोजगामरघुनंदनः
यथोद्दिष्टेनमार्गेणवनंतच्चावलोकयन् ७२ निवारान्पनमान्सात्कान्वं
जुलांस्तिलशोस्तथा चिरिवित्त्वान्मधूकांश्चवित्त्वानथचतिंदुकान् ७३
पुष्पितामुष्पिताग्राभिल्लनाभिरुपशोभितान् ददर्शरामः शतशस्तत्रकांतार
पादपान् ७४ हस्तिहस्तेर्विमृदितान् वानरैरुपशोभितान् मत्तैः शकुनिसंघैश्च
शतशः प्रतिनादितान् ७५ ततो ब्रवीत्समीपस्थं रामो राजीवलोचनः पृष्ठतो नुगतं वा
रं रुक्मणं रुक्मिवर्धनं ७६ स्निग्धपत्रायथा वृक्षायथा शोभतामृगद्विजाः आश्रयेता

आरं

२९

तिदूरस्थो महर्षेर्भावितात्मनः ७५ अगस्त्य इति विख्यातो लोके सैनैव कर्मणा आ
श्रमो दृश्यते तस्य परिश्रान्तश्रमायुहः ७६ आज्यधूमाकुलचनश्चौरमाताप
रिष्कतः प्रशान्तमृगयथश्च नानाशकुनिनादितः ७७ निगृह्यतरसा मृत्युं लोका
नांहितकाम्यया दक्षिणादि कृतायेन शरण्यां पुण्यकर्मणां ७८ तस्येदमाश्र
मपदं प्रभावाद्यस्य राक्षसेः ७९ गिर्यं दक्षिणात्रासा दृश्यते नोपभुज्यते ८० यदा प्र
भृतिचाक्रांतादि गिर्यं पुण्यकर्मणा तदा प्रभृतिनिर्वैराः प्रशान्तारजनीचराः ८१
नाम्नाचेयं भगवतो दक्षिणादिक्प्रदक्षिणाः प्रथिता त्रिषु लोकेषु दुर्धर्षा क्रूरक

वा० रा०

३०

मीभिः ८३ मार्गनिरोधुं सततं भास्करस्याचलो नमः संदेशं पालयं संदेशं
पालयं सस्य विंध्य शैलो न वर्धते ८४ अयं दीर्घायुषस्तस्य लोके विश्रुत कर्मणः
अगस्त्यस्याश्रमः श्रीमान्नि ८५ मृगसेवितः ८६ एष लोकाचिंतः साधुर्हितेनित्यं
रतः सतां अस्मानधिगतानेष श्रेयसायोजयिष्यति ८७ आराधयिष्याम्यत्राह
मगस्त्यंतं महामुनिं शेषं च वनवासं स्वसौम्यवत्साम्यहं प्रभो ८८ अत्र देवाः संगंध
र्वाः सिंहाश्च परमर्षयः अगस्त्यं नियताहाराः सततं पर्युपासते ८९ नात्र जीतेन
षावादीकूरो वायदिवाषठः नृशंसः पापवृत्तो वा मुनिरेष तथाविधः ९० अत्र देवा

आरं

३०

श्रयक्षाश्रनागाश्रपतगेः सह वसन्तिनियता हाराधर्ममाराधयिष्णावः ९०
अत्रसिधामहात्मानोविमानैः सूर्यसन्निभैः त्वक्कादेहान्नवेदेहैः स्वर्गानाः परमर्षयः ९१
यश्चत्वममरत्वंचराज्यानिविविधानिच अत्रदेवाः प्रयच्छन्तिभूतेरागधिताः शुभैः ९२
आगतास्माश्रमपदंसौमित्रेप्रविशाग्रतः निवेदयेहमांप्राप्तं ऋषयेसहसीतया ९३
इत्यार्षेरायायणे आरण्यकांडे एकादशः सर्गः ११ सप्रविश्याश्रमपदं लक्ष्मणो
राघवानुजः अगस्त्यशिष्यमासाद्यवाक्यमेतदुवाचह १ गजादशरथोनामज्येष्ठ
स्तस्यसुतोबली रामःप्राप्तोमुनिद्रष्टुंभार्ययासहसीतया २ लक्ष्मणोनामतस्या

वी० रा०

३१

हंभातात्ववरजोहितः अनुकूलश्च भक्तश्च यदितेश्रोत्रमागतः ३ नेवयंचन
मत्पुत्रं प्रविष्टाः पितृशासनात् द्रष्टुमिच्छामहे सर्वे भगवंतं निवेद्यतां ४ तस्य
तद्वचनं श्रुत्वा लक्ष्मणस्य तपोधनः तथेत्युक्त्वा गिरिशरणं प्रविवेश निवेदितुं ५
स प्रविश्य मुनिश्रेष्ठं तपसा दुःप्रधर्षणं कृतां जलिरुवाचे दं रामागमनमंजसा
६ यथोक्तं लक्ष्मणे नैव शिष्यो गस्त्यस्य संमतः पुत्रौ दशरथस्ये मोरामो लक्ष्म
ण एव च ७ प्रविष्टा वाश्रमपदं सीतया सह भार्यया द्रष्टुं भवंतमायातो शुश्रू
षार्थं मरिंदमौ ८ यदत्रानंतरंतत्त्वमज्ञापयितुमर्हसि ततः शिष्यादुपश्रुत्य प्रा

आरं०

३१

संरामंसलक्ष्मणं ९ वेदेहीचमहाभागामिदंवचनमब्रवीत् दिव्यारामश्चि
रस्याद्यद्रष्टुं मांसमुपागतः १० मनसाकांक्षितं ह्यस्य मयाप्यागमनं प्रति ग
म्यतां सत्कृतोरामः सभार्यः सहलक्ष्मणः ११ प्रवेशयतां समीपं मे किमयं न प्रवे
शितः एवमुक्तस्तु मुनिना धर्मज्ञेन महात्मना १२ अभिवाद्या ब्रवीच्छिष्यतथे
ति नियतां जलिः तदानिष्क्रम्य संभ्रांतः शिष्यो लक्ष्मणमब्रवीत् १३ कोसौरा
मो मुनिं द्रष्टुमेतु प्रविशतु स्वयं ततो गत्वा श्रमपदं शिष्येण सह लक्ष्मणः १४
दर्शयामास काकुत्स्थं सीतान् च जनकात्मजां तं शिष्यः प्रश्रितं वाक्यमगस्त्य

वी० रा०

३२

वचनं ब्रुवन् १५ प्रावेशयद्यथान्याय्यं सत्काराहं सुसत्कृतं प्रविवेशततोरा
मः सीतया सह लक्ष्मणः १६ प्रशांत हरिणा कीर्णमाश्रमं ह्यवलोकयन् सत
त्र ब्रह्मण स्थानमग्रे स्थानं तथैव च १७ विष्णोः स्थानं महेंद्रस्य स्थानं चैव वि
वस्वतः सोमस्थानं भगस्थानं स्थानं कोवेरमेव च १८ धातुर्विधातुस्थानं च
वायोस्थानं तथैव च स्थानं च पाशहस्तस्य वरुणस्य महात्मनः १९ स्थानं त
थैव गायत्र्या वसूनां स्थानमेव च स्थानं च नागराजस्य गरुडस्थानमेव च २०
कार्त्तिकेयस्य च स्थानं धर्मस्थानं च पश्यति ततः शिष्यैः परितो मुनिरप्यभि

आर०

३३

निष्पत्तत् २१ नंददर्शाग्रतो रामो मुनिनां दीक्षितनेत्रसं अब्रवीद्धृत्वनं वीरो ल
क्ष्मणं लक्ष्मि वर्धनं २२ बहिर्लक्ष्मण निष्क्रामत्यगस्त्यो भगवानृषिः ओदा
र्येणावगच्छामि निदानंतपसामिदं २३ एवमुक्त्वा महाबाहुरगस्त्यसूर्यवर्चसं ज
ग्राहापततस्तस्य पादौ चरन् नंदनः २४ अभिवाद्य तु धर्मात्मा तस्थौ रामः कलां
जलिः सीतया सह वैदेह्या तदारामः स लक्ष्मणः २५ प्रतिगृह्य च काकुत्स्थ मर्च
यित्वा स नोदकैः कुशलप्रश्नभुक्त्वा च आस्यतामिति सो ब्रवीत् २६ अग्निं हु
त्वा प्रदायार्घ्यं अतिथीन् प्रतिपूज्य च वानप्रस्थेन धर्मेण स तेषां भोजनं ददौ

वा० रा०

३३

२७ प्रथमं चोपविश्याथ धर्मज्ञो मुनिपुंगवः उवाच राममासीन प्रांजलिं धर्म
कोविदं २८ अन्यथा खलु काकुत्स्थ न पस्वीस मुहान्तरन् दुःसाक्षी वपरे लोके
त्वानि मांसानि भक्षयेत् २९ राजा सर्वस्य लोकस्य धर्मचारी महारथः पूजनीय
श्रमान्यश्च भवान्प्राप्तः प्रियातिथिः ३० एवमुक्त्वा फलेर्मूलेः पुष्पैश्चान्यैश्च राघ
वं पूजयित्वा यथाकामं तनोगस्त्यक्तमब्रवीत् ३१ इदं दिव्यं महत्त्वापहं वज्रवि
भूषितं वैष्णवं पुरुषं व्याघ्रनिर्मितं विश्वकर्मणा ३२ अमोघः सूर्यसंकाशो ब्र
ह्मरत्नः शरोत्तमः दत्तौ मम महेंद्रेण तूणीनाश्च यसायको ३३ संपूर्णो निशि

आरं.

३३

तैर्बाणैर्ज्वलद्भिरिवपावकैः महारजतकोशोयं असिर्हैमविभूषितः ३४ अ
नेनधनुषारामहत्वासेख्येमहासुरान् आजहाराश्रियं दीप्तां पुराविष्णुर्दिवौक
सां ३५ तद्धनुस्तौ च तूष्णीं च शरं खड्गं च मानद जयाय प्रतिगृणहीषवज्रं वज्रध
रो यथा ३६ एवमुक्त्वा महातेजाः समस्तेन दूरायुधं दत्त्वा रामाय भगवानगस्त्यः
पुनरब्रवीत् ३७ इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे द्वादशः सर्गः ३२ रामप्रीतो
स्मिभद्रं ते परितुष्टो स्मितश्मृण अभिवादयितुं यन्मां प्रामोस्यः सहसीतया ३
अधश्च मेणवां रेदो बाधते प्रचुरश्रमः व्यक्तमुक्तं ठते वापि मैथिलीजनकात्म

वा० रा०

३४

जा २ एषा च सुकुमारी च दुःखे न विमानिता प्राज्यदोषं वनं प्राप्ता भर्तृस्त्रे
ह प्रचोदिता ३ यथैषारमते राम इह सीता तथा कुरु दुष्करं कृतवत्येषा वनेत्वा
मभिगच्छति ४ एषा हि प्रकृतिः स्त्रीणां मासृष्टेरघुनंदन समस्थं मनुरज्यंते विष
मस्थं त्यजंति च ५ शतहृदनां लोकत्वं शस्त्राणां तीक्ष्मतां तथा गरुडानिलयोः
शौघ्यमनुगच्छति योषितः ६ इयंतु भवतो भार्यादोषैरेतैर्विवर्जिता श्लाघ्या च
व्यपदेश्या च यथा देवेष्वसंधत्ता ७ अलंकृतो यं देशश्च यत्र सौमित्रिणा सह वै
देह्या चानयारा मवत्स्य सित्त्वमरिंदम ८ एवमुक्तस्तु मुनिनाराधवः संयतां जतिः

आरं-

३४

उवाच प्रश्रितं वाक्यमृषिं दीप्तमिवानलं ९ धन्योऽस्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुं
गवः गुणैः स भ्रातृभातृभार्यस्य गुरुर्नः परितुष्यति १० किंतु व्यादिश मे देशं सो
दकं बहुकाननं अत्राश्रमपदं कृत्वा वशेयं निरतः सुखं ११ ततो ब्रवीन्मुनिः श्रेष्ठः
श्रुत्वा रामस्य भाषितं ध्यात्वा मुहूर्तं धर्मात्मानतो वाच वचः शुभं १२ इतो द्वियोज
ने तात बहुमूल फलोदकः देशो बहुमृगः श्रीमान् पंचस्य भिविश्रुतः १३ तत्र ग
त्वा श्रमपदं कृत्वा सो मित्रिणा सह रमस्व त्वं पितुर्वाक्यं यथोक्तं मनुपातय १४
विदितो ह्येष ततो मोम सर्वस्तवानघ तपसश्च प्रभावेन स्नेहादशरथस्य च १५

च

वा० रा०

३५

हृदयस्थं च ते छंदो विज्ञातं तपसामया इह वासं प्रतिज्ञाय मया सह तपो वने
१६ अतश्च त्वामहं ब्रूमि गच्छ पंचवटीमिति सहिरम्योवनोद्देशो मेऽथिलीन
त्ररंस्यते १७ सदेशः श्लाघनीयश्च नानिदूरे चराचव गोदापर्याः समीपे च मेऽथिली
तत्ररंस्यते १८ प्राज्यमूलफलश्लेवनानादि जगणा मुतः विविक्तश्च महाबाहो
पुण्योरम्यस्तथेव च १९ भवानपि सदाचारः शक्तश्च परिरक्षणे अपि चात्र वसन् नरा
मतापसान्पात्यिष्यति २० एतदाकलस्यते वारमधूकानां महावनं उत्तरेणास्यगं
तज्यं न्यग्रोधमपि गच्छता २१ ततः स्थलमुपास्य पर्वतस्याविदूरतः ख्यातः पंच

आर०

३५

वटीत्येव नित्यपुष्पितकाननः २२ अगस्त्येनैव मुक्तस्तुरामः सौमित्रिणा सह स
कृत्यामंत्रयामास तं मृषिं सत्यवादिनं २३ तौ तु तेनाभ्यनुज्ञातौ कृतपादाभिवंदनौ
तमाश्रमं पंचवटीजग्मतुः सहसीतया २४ गृहीतचापौ तु नराधिपात्मजौ विषक्त
णी समरेषु कातरौ यथोपदिष्टेन यथामहर्षिणा प्रजग्मतुः पंचवटीसमाहितौ २५
इत्यार्षेरागावणे त्रयोदशः सर्गः ३३ अथ पंचवटीगच्छन्तं नरारघुनंदनः आ
ससाद महाकायं गृध्रं भीमपराक्रमं १ तं दृष्ट्वा तौ महाभागौ वनस्थं रामलक्ष्मणौ
मेनाते राक्षसं पक्षिं ब्रुवाणो को भवानिति २ स नो मधुरया वाचा सौम्यया प्राणयन्त्रि

वा. रा.

२६

व उवाच वत्स मां विधि वयस्य पितुरात्मनः ३ सतं पितृसखं मत्वा पूजयामास
राघवः सतस्य कुलमव्यग्रमथ पप्रच्छ नाम च ४ रामस्य वचनं श्रुत्वा कुलमा
त्मानमेव च आच चक्षुः हि जलस्मे सर्वभूतसमुद्भवं ५ पूर्वकाले महाबाहो येष
जापतयो भवन् तान्मे निगदतः सर्वनादितः शृणु राघव ६ कर्दमः प्रथमस्तेषां वि
कृतस्तदनंतरः शेषश्च संश्रयश्चैव बहुपुत्रश्च वीर्यवान् ७ स्थाणुर्मरीचिरत्रिश्च
ऋतुश्चैव महाबलः पुलस्त्यश्चांगिराश्चैव प्रचेताः पुलहस्तथा ८ दक्षो विवस्वा
नपरो रिष्टनेमिश्च राघव कश्चपश्च महातेजानेषामासी चपश्चिमः ९ प्रजापते

आर.

२६

च

पत्यंतुमृगाः सर्वे मृगानरवरौत्तम कक्षाश्चमृगमंदायाः स्मृमराश्चमरास्तथा २३
ततस्त्विरावतीनामजज्ञेभद्रमदासुतां तस्यास्त्वेरावतः पुत्रो लोकनाथो महागजः
२४ हर्याश्चहरयोपत्यं वानराश्चतपस्विनः गोल्लंगल्लाश्चशार्दूला व्याघ्राश्चजन
यन्सुतान् २५ मातंग्यास्तथमातंगा अपत्यमनुजर्षभ दिशागजंतुकाकुत्स्थंश्च
ताव्यजनयन्सुतं २६ ततोदुहितरोरामसुरभिर्देव्यजायत रोहिणीनामभद्रं ते गं
धर्वश्चयशस्विनी २७ रोहिण्यजनयद्वावोगंधर्वाजिनः सुतान् सुरसाजनय
न्नागान् रामकद्रूश्चपन्नगान् २८ मनुर्मनुष्यान् जनयत्काश्यपस्य महात्मनः

आ० रा०

२८

ब्राह्मणाश्च त्रियान्वैश्यान् शूद्रांश्च मनुजर्षभ २९ मुखतो ब्राह्मणा जाता उरसः क्ष
त्रियारत्नथा ऊरुभ्यां जज्ञिरे वैश्याः पद्भ्यां शूद्रा इति श्रुतिः ३० सर्वान् पुण्यफलान् च
क्षान्न नत्वाऽपि व्यजायत विनता च श्रुकी पौत्री कद्रूश्च सुरसा च सा ३१ कद्रूना गस
हस्त्रं तु विजज्ञे धरणा धरान् दौ पुत्रौ विनतायास्तु गरुडोरुण एव च ३२ तस्माज्जा
तो ह मरुणा त्सं पाति श्रममाग्रजः जदायुरिति मां विधि श्येनी पुत्रमरिंदम ३३ सोहं
वासस हायस्ते भविष्यामि वदीषुसि सीतां च तान्तरक्षिष्ये त्वयि याते स लक्ष्मणे ३४
जदायुषं तु प्रति पूज्य राघवो मुदामरिष्ये च सन्नतो भवत् पितुर्हि शुश्रावस

आ०

३८

खित्वा मात्मवान् जटा युवा संकथितं पुनः पुनः ३५ सतत्र सीतां परिधाय मैथि
लीसहैव तेनातिबलेन पक्षिणा जगाम तां पंचवटीं सलक्ष्मणो रिपुं नृदिधक्षस
वनानिपालयन् ३६ इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे चतुर्दशः सर्गः १४ ततः
पंचवटीं गत्वानाना व्यालमृगायुतां उवाच लक्ष्मणं रामो भ्रातरं दीप्ततेजसं
१ आगतास्मयथो दिष्टमिमं देशं महर्षिणा अयं पंचवटी देशः सौम्यपुष्पित
काननः २ सर्वतश्चार्पिता दृष्टिः कानने निपुणो ह्यसि आश्रमः कतरोस्मिन्नो
देशे न वतिसंमतः ३ रमते यत्र वै देहीत्वमहं चैव लक्ष्मण तादृशो दृश्यतां देशः

का० रा०

२९

सन्निकृष्टजलाशयः^४ वनरामण्यकं यत्र जलरामण्यकं तथा सन्निकृष्टं च
यस्मिंस्तु सामितुष्य कुशोदकं ५ एवमुक्तं सुरामेण लक्ष्मणः संप्रतांजलिः सी
तासमक्षं काकुत्स्थामिदं वचनमब्रवीत् ६ परवानस्मिकाकुत्स्थत्वयिदर्श
तं स्थिते त्वयंतुरुचिरे देशे क्रियतामिति मां वद ७ सुप्रीतस्तेन वाक्येन लक्ष्मण
स्य महाद्युतिः विमृशन्नरोचयामास देशं सर्वगुणान्विता ८ स तं रुचिरमाक्रम्य
देशमाश्रमकर्मणि हस्ते गृहीत्वा हस्तेन रामः सोमित्रिमब्रवीत् ९ अयं देशः समः
श्रीमान्पुष्पितैस्तरुभिर्वृतैः इहाश्रमपदं रम्यं यथावत्कर्तुमर्हसि १० इयमादित्य

आरं.

३०

संकाशैः पद्मैः सुरभिगंधिभिः अदूरे दृश्यते रम्या पविना पद्मशोभिता ११ यथा
ख्यातमगस्त्येन मुनिना भावितात्मना इयंगोदावरा रम्या पुष्पितैस्तनुरुभिर्वृता १२
हंसकारंडवाकाणां चक्रवाकोपशोभिता नानिदूरेन चासन्नेमृगयूथनिपादिता
१३ मयूरनादितारम्याः प्रांशयो बहुकंधराः दृश्यंते गिरयः सौम्याः फुल्लैः स्तरुभि
रवृताः १४ सौवर्णैराजते स्नाम्नेर्देशे देशे तथाश्रुभैः गवाक्षिताद्वाभांति गजाः परम
भक्तिभिः १५ सालैस्तालैस्तमालैश्चरुर्जरैः पनसद्रुमैः नीवारैस्तिमिशैश्चैव पु
त्रागैश्चोपशोभिताः १६ चूतैरशोकैस्तिलकैः केतकैरपि चंपकैः पुष्पगुल्मलता

वा.रा.
४०

पेतेस्तेस्तेस्तरुभिरावृताः १७ स्यंदनेऽदनेनऽपेपनसेर्लकुचैरपि धवाश्रुक
र्णखदिरैः शमीकिंशुकपाटलैः १८ इदं पुण्यमिदं रम्यं इदं बहुमृगाद्विजं इह वत्स्या
मसौ मित्रे सार्धमेतेन पक्षिणा १९ एवमुक्तस्तुरामेण लक्ष्मणः परवीरहा अचिरे
णाश्रमं भ्रातुश्चकार सुमहाबलः २० पर्णशाखां सुविपुलां तत्र संघातमृत्तिकां सु
त्नं भांभस्करैर्दृष्टैः कृतवंशां सुशोभनां २१ शमीशारवाभिरासीर्यदृष्टपाशावपा
शितां कुशकाशशरैः पर्णैः सुपरिष्ठादिनां तथा २२ समीकृततलां रम्यां चकार
सुमहाबलः निवारां राघवस्यार्थं प्रेक्षणीयमनुत्तमं २३ सगत्वा लक्ष्मणः श्रीमा

आरं.

४०

नदीगोदावरीतदा स्नात्वापश्चान्निवादायसफलः पुनरागतः २४ ततः पुष्पव
लिंकत्वाशान्तिं च स यथाविधि दर्शयामास रागायतदाश्रमपदं कृतं २५ स तं ह
स्वाकृतं सौम्यमाश्रमं सहसीतया राघवः पर्णशालायां हर्षमाहारयत्परं २६ सु
संहृष्टः परिष्वज्य बाहुभ्यां लक्ष्मणं तदा अतिस्निग्धं च गाढं च वचनं चेदमब्रवीत्
२७ प्रीतोस्मिते महत्कर्म त्वया कृतमिदं प्रभो प्रदेयोयं निमित्तं ते परिघं गोमया
कृतः २८ भावतेन कृतज्ञेन धर्मज्ञेन च लक्ष्मण त्वया पुत्रेण धर्मात्मानं संरुतः
पितामम २९ एवं लक्ष्मणमुक्त्वा तुराघो लक्ष्मिवर्धनः तस्मिन्देशे बहुफलेन्यव

वा० ग०

४१

सत्सुखं सुरवी ३० कंचित्कालं सधर्मात्मासीतया लक्ष्मणेन च अन्वास्थमा
नोन्यवसत्स्वर्गलोके यथा मरः ३१ इत्यार्षेण मायणे आरण्यके पंचदशः सर्गः
३२ वसतस्तस्य तु सुखं राघवस्य महात्मनः शरद्व्यापाये हेमन्त ऋतुरिष्टः
प्रवर्ततः १ सकदा चिन्मृगानां शर्वयंश्चुनंदनः प्रययावभिषेकार्थं रम्यां
गोदावरीनदी २ प्रहः कलशहस्तस्तु सीतया सह वीर्यवान् पृच्छतो नु ब्रजन्
भ्राता सोमित्रिरिदमब्रवीत् ३ अयं सकालः स प्राप्तः प्रियो यस्ते प्रियं बह
अलंकृतं दृश्याभाति येन संवत्सरः शुभः ४ नो हारपरुषो लोकः पृथिवी

आरं.

४१

सस्यशालिनी जलान्यनुपभोग्यानि सुभोगो हव्यवाहनः ५ नवाग्रयणपूजा
भिरभ्यर्च्य पितृदेवता कृताग्रयणकाः काले संतो विगतकल्मषाः ६ प्राज्य
कामाजनपदाः संपन्नतरगोरसाः विचरन्ति महीपालायात्रार्थं विजिगीषवः ७
सेवमानंददं सूर्योदशमंतकसेवितां विहीनतिलकं वस्त्रानोत्तरादिकप्रकाश
ते ८ प्रकृत्या हिनकोशात्योदरसूर्यश्च सांप्रतं यथार्थनामा सुव्यक्तं हिमवान्
हिमवान्गिरिः ९ अत्यंतसुखसंचारमध्यान्हे स्पर्शतः सुखाः दिवसाः सुभगादि
त्याः छायासलिलदुर्भगाः १० मृदुसूर्याः सनीहाराः पटुशीताः समाहिताः शून्यारण्य

बो० रा०

४२

हिमध्वस्तादिवसाभांतिसांप्रतं ११ निवृत्ताकाशशयनाः पुष्पनीताहिमारुणाः शी
तवृभतगयामास्त्रियामायांतिसांप्रतं १२ रविसंक्रांतसौभाग्यस्तुसारारुणमंड
लाः निश्चामांधदवादशश्रंद्रमानप्रकाशते १३ ज्योत्स्नातुषारमलिनापौर्णमास्यां
नराजते सीतेवचातपश्यामालक्ष्यतेनचशोभते १४ प्रकृत्याशीतलस्यशोहिमवि
धश्चसांप्रतं प्रकातिपश्चिमोवायुः कालेद्विगुणशीतलः १५ बाष्पछन्नान्यरण्या
नियवगोधूमवन्तिच शोभतेभ्युदितेसूर्येनदद्भिः क्रौंचसारसेः १६ खर्जूरपुष्पाह
निभिः शिरोभिः पूर्णतंडुलैः शोभन्ते किंचिदालंबाः शाक्यः कनकप्रभाः १७ मयू

आरं.

४३

खेरूपसर्पद्भिर्मनीहारसंवृत्तेः दूरमप्युदितः सूर्यः शशोः कद्वलक्ष्यते १८
अग्राह्यवीर्यः पूर्वापहेमध्यान्हेस्पर्शतः सुखः संसक्तः किंचिदापांडुरातपः शोभ
नेक्षितौ १९ अवश्यायनिपातेन किंचित्प्रक्लिन्नशाडुला वनानां शोभते भूमि
निविष्टतरुणातपा २० स्पृशन्सुविपुलं शान्तमुदकं द्विरदः सुखं अत्यंततृषि
तो वन्यः प्रति संहर्तते करं २१ एते हि समुपासीना विहगा जलचारिणः नावगा
हंति सलिलं अग्रगल्भा इवाहवं २२ अवश्यायतमो न भ्रानी हारतमसावृताः प्रसु
प्ता इव लक्ष्यंते विपुष्या वनराजयः २३ बाष्पसंछन्नसलिला रुतविज्ञेयसारसाः

वा० रा०

४३

शु

हिमाद्रं वा लुकास्तरैः सारितोभांति सांप्रतं २४ तुषारपतनाच्चैव मृदुत्वाद्भास्कर
रस्यन् शैत्यादगाग्रस्थमपि प्रायेण रसवज्जलं २५ जराक्षर्क्षरितैः पत्रैः शार्ण
केसरकर्णिकैः नालशेषा हिमध्वस्तान् भांतिकमलाकराः २६ आस्मिंस्तु पुरुष
व्याघ्रकाले दुःखसमन्वितः तपश्चरति धर्मात्मा त्वद्भक्त्या भरतः पुरे २७ त्यक्त्वा राज्यं
च मानं च भोगांश्च विविधान् बहून् तपस्वानियताहारः शैते शान्ते महान्तले २८
सोऽपि वेला मिमांसा नूनमभिषेकार्थमुद्यतः वृत्तः प्रकृतिभिर्नित्यं प्रयाति शरयू
नदी २९ अत्यन्तं खसं वृद्धः सुकुमारो हिमार्दलः कथं त्वपररात्रेषु सरयूमव

आरं.

४३

गाहते ३० पद्मपत्रेक्षणः श्यामः श्रामान्निरुदरो महान् धर्मज्ञः सत्यवादी च द्वा
निषेधोजितेन्द्रियः ३१ प्रियाभिभाषी मधुरो दीर्घवाहुररिन्दमः संत्यज्य विविधान्
मौर्यान् आर्यं सर्वात्मना श्रितः ३२ जितः स्वर्गस्तव भ्रात्रा भरतेन महात्मना वन
स्थमपितापस्येयस्त्वा मनुविधीयते ३३ न पित्र्यमनुवर्तते मातृकं द्विपदा इति रया
तो लोकप्रवादो यं भरतेनान्यथा कृतः ३४ भर्ता दशरथो यस्याः साधुश्च भरतः सुतः
कथन्नसां वाकैकेयीता दृशा क्रूरदर्शिनी ३५ इत्येवं लक्ष्मणे वाक्यं स्नेहाद् दत्ति धार्मि
के परिवादं जनन्यास्तमसह नृराघवो ब्रवीत् ३६ न तैर्बामध्यमात्तानगर्हितव्या

वा. रा.

४४

कथंचन तामेवेश्वाकुनाथस्य भरतस्य कथांकुर ३७ निश्चितैव हि मे बुधिर
नरासेददव्रता भरतस्त्रेह संतप्ता बालिशो क्रियते पुनः ३८ संस्मराम्यस्य वाक्या
निप्रियाणि मधुराणि च हृद्यान्यमृतकल्याणि मनःप्रल्हादनानि च ३९ कदाहं
समेष्यामि भरतेन महात्मना शत्रुघ्नेन च वीरेण त्वया चरणुनंदन ४० इत्येवं वि
लपंस्तत्र प्राप्य गोदावरीं नदीं चक्रेभिषेकं काकुत्स्थः सानुजः सहसीतया ४१ त
र्पयित्वा तथ सलिलैस्तेऽपि नृदेवतानपि स्तुवंति स्मोदितं सूर्यं दैवतांश्च तथानघाः
४२ कृताभिषेकः सरराज रामः सीता द्वितीयः सह लक्ष्मणेन कृताभिषेकस्तु ग

आरं

४४

राजपुत्रारुद्रः सनादर्भगवानिवेशः ४३ इत्यार्षेरामायणे आरण्यकांडोऽशः
सर्गः १६ कृताभिषेके रामस्तु सीतासोमित्रिरेव च तस्माद्गोदावरातीरा
ततो जग्मुः स्वमाश्रमं १ आश्रमं तदुपागम्य राघवः सह लक्ष्मणः कृत्वा पौर्वा
ण्हिकं कर्म पूर्णशालामुपागमत् २ उवाससुखिनस्तत्र पूज्यमानो महर्षि
भिः सरामः पूर्णशालायामासीनः सहसीतया ३ विरराज महाबाहुश्चित्रया
चंद्रमादिव लक्ष्मणेन सह भ्रात्राश्रकारविविधाः कथाः ४ तदा सीनस्य राम
स्य कथासंस्तुतचेतसः तं देशं राक्षसीकाचिराजगाम यदृच्छया ५ सानुभू

वा० रा०

४५

पणखानामदशग्रीवस्यरक्षसः भगिनीराममासाद्यददर्शत्रिदशोपमं
६ दीप्तास्यंचमहाबाहुंपद्यपत्रायनेक्षणं गजविक्रान्तगमनंजटामंडलुधा
रिणं ७ सुकुमारंमहासत्त्वंपार्थिवं व्यंजनान्वितं राममिंदीवरश्यामं कंदर्पस
दृशप्रभं ८ बभ्रुवेंद्रोपमंदृष्ट्वाराक्षसीकाममोहिता सुमुखंदुर्मुखीरामंदन
मध्यंमहोदरी ९ विशालाक्षंविरूपाक्षीसुकेशंताम्रमूर्धजा प्रियरूपंविरूपा
सासुस्वरंभैरवस्वना १० तरुणंदारुणावृद्धादक्षिणंवामभाषिणी न्यायवृत्तंसु
दुर्वृत्ताप्रियमप्रियदर्शना ११ शरीरजसमाविष्टाराक्षसीराममज्जगीत् जटीनाप

आर.

४६

सवेषेण सभार्यः शरचापधृत् १२ आगतस्त्वमिमं देशं कथं राक्षससेवितं कि
मागमनकृत्यं ते तत्त्वमारव्या तुमर्हसि १३ एवमुक्तस्तुराक्षस्याभूर्पनरव्या परंतपः
ऋजुबुधितया सर्वमारव्या तुमुपचक्रमे १४ आसीदशरथो नाम राजा त्रिदशविक्र
मः तस्याहमग्रजः पुत्रो रामो नाम जनैः श्रुतः १५ भ्रातायं लक्ष्मणो नाम यवीयात्मा
मनुव्रतः द्युभार्या च वेदेही मम सीतेति विश्रुतः १६ वियोगात्तु नरेन्द्रस्य पितुर्मर्तु
श्रवणं त्रितः धर्मार्थं धर्मकांक्षी च वनं वस्तुपि हागतः १७ त्वं तु वेदितुमिच्छामि कस्य
त्वं कासिकस्य वा त्वं हिता वन्मनो तां गीराक्षसी प्रतिभासि मे १८ इह वा किं निमित्त

ता० रा०

४६

त्वं आगता ब्रूहि तत्त्वतः सा ब्रवीद् च नं श्रुत्वा राक्षसी मदनादिता १९ श्रूय
तां राम तत्त्वार्थं वक्ष्यामि वचनं मम अहं श्रृणु राखानाम राक्षसी कामरूपिणी
२० अरण्यं विचरामीदमेका सर्वभयंकरा रावणो नाम मे भ्राता यदि ते श्रोत्र
मागतः २१ विभीषणस्तु धर्मात्मानतुराक्षसचेष्टितः प्रवृद्धनिद्रश्च सदा कुंभकर्णो
महाबलः २२ प्रख्यातवीर्यो चरणे भ्रातरो रवरदूषणो २३ तानहं समतिक्रान्ता राम त्वा
पूर्वदर्शनात् समुपेतास्मि भावेन भर्तारं पुरुषोत्तमं २४ अहं प्रभावसंपन्ना स्वच्छं
दवल्गामिनी चिराय भव भर्ता मे सीतया किं करिष्यसी २५ विहृता च विरूपाचन

आर.

४६

सेयंसदृशीतव अहमेवानुरूपातेभार्यारूपेण पश्यमां २६ इमानिरूपमसतीकरा पा
लांनिर्नतोदरां अनैनसहतेभ्रात्राभक्षयिष्यामिमानुषी २७ ततःपर्वतश्रृंगा
णिवनानिविविधानिच पश्यन्सहमयाकामीदंडकान्चिचरिष्यसि २८ इत्येवमु
क्तःकाकुत्स्थःप्रहस्यमादरेक्षणां इदं वचनमारेभेवक्तुंवाक्यविशारदः २९ इत्या
र्वैरामायणेआरण्यकेसप्तदशःसर्गः ३० तांतुश्रृर्पणखारामः कामपाशावपा
शितां स्वेष्टयाश्रुक्षयावाचास्मितपूर्वमथाब्रवीत् १ कृतदारोस्मिभवतिभार्य
यंदयितामम त्वद्विधानांतुनारीणांसुदुःखाससपत्नता २ अनुजस्त्वेषमेभ्राता

वा० रा०

४७

शीतलवाम्प्रियदर्शनः श्रीमानकृतदारश्च लक्ष्मणो नाम वीर्यवान् ३ अरुवी
भार्यया चाथितरुणः प्रियदर्शनः अनुरूपश्च ते भर्तारूपस्यास्य भविष्यती ४
एनं भज विशालाक्षि भर्तारं भ्रातरं मम असपत्नावरारोहे मे रुमर्क प्रभायथा
५ इति रामेण सा प्रोक्ता राक्षसी काममोहिता विसृज्य रामं सहसा ततो लक्ष्म
णमब्रवीत् ६ अस्य रूपस्य ते युक्ता भार्या हं वरवर्णिनी मया सहसुरखं सर्वान्दं
कान् विवरिष्यसि ७ एवमुक्तस्तु सोमित्री राक्षस्या वाक्यकोविदः ततः भूर्पनरं
स्मित्वा लक्ष्मणो युक्तमब्रवीत् ८ कथं दासस्य मे दासी भार्या भवितुमिच्छसि सोह

आरं.

४७

भार्येण परवान् भार्याकमलवर्णिनी ९ आर्यस्य त्वं विशाखाक्षि भार्या भवय
वीयसी + समृद्धार्थस्य सिद्धार्थमुदितामलवर्णिनी + १० एतां विरूपाक्षसतो क
रात्कां निर्ननोदरी भार्या वृद्धां पारित्यज्य त्वामेवैष भजिष्यति ११ कोहिरूपमिदं श्रेष्ठं
संत्यज्य वरवर्णिनी मानुषीषु वरारोहे कुर्याद्भार्या विचक्षणः १२ इति सातलक्ष्मणे
नोक्ता करात्कां निर्ननोदरी मन्त्यते तद्वचः सत्यं परिहासा विचक्षणा १३ सारामं प
र्णशाखायां मुपविष्टं परंतपं सीतया सह दुर्धर्षं मब्रवीत् काममोहिता १४ इति विरू
पाक्षसतो करात्कां निर्ननोदरी वृद्धां भार्यामवष्टभ्य न मां त्वं बहुमन्यसे १५ अद्ये मां

वा. रा.

ध०

भक्षयिष्यामि पश्यतस्त्ववमानुषी त्वया सह चरिष्यामि निःसपत्नायथासुरं १६
इत्युक्त्वा मृगशावाक्षीपत्कीतसदृशेक्षणा अभ्यगच्छत्सुसंकुक्षामहोत्कारोहिणीमि
व १७ तां मृत्युपाशप्रतिमामापतन्ती महाबलः निगृह्य रामः कुपितस्तनोत् रुक्मणामब्र
वीत् १८ क्रूरैरनार्यैः सोमित्रे परिहासः कथंचन न कार्यः पश्य वेदेहं कथंचित्सोम्य
जीवतां १९ इमां विरूपामसतीमतिमतां महोदरी राक्षसीषु रूपव्याघ्रविरूपदनुमर्हसि २०
इत्युक्त्वा रुक्मणस्तस्याः कुक्षीरामस्य पश्यतः उक्षत्यखड्गं चिक्कं कर्णनारेण महाबलः
२१ निवृत्तकर्णनासानुविभ्रंसाविनद्य च यथागतं प्रदुद्राव चोराभूर्पणरवा

आर.

छेद

ध०

वनं २२ साविरूपामहाघोरा राक्षसी शोणितोक्षिता ननादविविधान्नादान्यथा
प्रादुषितोयदः २३ साविस्तरंती रुधिरं बहुधा घोरदर्शना प्रगृह्य बाहू गजंती प्रपिवेश
महावनं २४ तनूस्तु साराक्षससंघसं वृत्तं सख्यं जनं स्थानगतं विरूपिता उपेत्य तं
भ्रातरमुग्रतेजसं पपात भूमौ गगनाद्यथा शनिः २५ ततः सभार्यं भयमोहमूर्छिता
सत्कृष्णं राघवमागतं वनं विरूपणं चात्मनि शोणितोक्षिता शशंस सर्वं भगिनी रव
रस्य सा २६ इत्यादि रामायणे आरण्यके द्वादशः सर्गः ३८ तां तथा पतितां दृष्ट्वा
विरूपां शोणितोक्षितां भगिनीं क्रोधसंतप्तारवरः प्रपुच्छ राघवः १ उत्तिष्ठ तावदाव्या

वा० रा०

४९

हि प्रमोहं जहिसंभ्रमं व्यक्तमारुह्य हिकेन त्वमेवं रूपा विरूपिता २ कः कृष्ण सर्प
मासीन मासी विषम नागसं तु दत्तभिः समापन्नमंगुल्यग्रेण लीलया ३ कालपाशं
समासज्य कंठे मोहान्न बुध्यते यस्त्वा मद्य समासाद्य पीतवान् विषमुत्तमं ४ बलवि-
क्रमसंपन्ना कामगा कामरूपिणि इमामवस्थानां तात्वं केनांतक समागता ५ देव
गंधर्व भूतानां मृषाणां च महात्मनां को यमेवं महावीर्यस्त्वा विरूपां चकार ह ६ न हि
पश्याम्यहं लोके यः कुर्यान्मम विप्रियं अमरेषु सहस्राक्षं महेंद्रं पाकशासनं ७
अद्याहं मार्गणैः प्राणानादास्ये जीवितां न गेः सलिले क्षारमासुक्तं निषिबन्नि

आर.

४९

वसारसः ८ निहतस्य मया संख्येशारसंकृतमर्मणः सफेनं रुधिरं कस्य मे
दिनीपातुमिच्छति ९ कस्य पत्ररथाः काया न्मासमुत्कृत्य संगताः प्रहृष्टा भक्ष
यिष्यंति निहतस्य मयारणे १० तेन देवानगंधर्वा न पिशाचानराक्षसाः मया प
कृष्टं कृपणं शक्तास्त्रानुं महाहवे ११ उपलभ्य शनैः संजातं मेशं सितुमर्हसि येन
तंदुर्विनातेन वने विक्रम्य निर्जिता १२ इति भ्रातुर्वचः श्रुत्वा क्रुधस्य च विशेषतः
ततः शूर्पणखा वाक्यं स बाष्पमिदमब्रवीत् १३ तरुणो रूपसंपन्नो सुकुमारो महा
बलो पुंडरीकविशालाक्षो चौरकृष्णाजिनांबरौ १४ फलमूलाशनो दांतो ताप

वा. ग.

५०

सोधर्मचारिणो पुत्रोदशरथस्यास्नाभ्रातरौरामलक्ष्मणो १५ गंधर्वराजप्र
तिमोपार्थिवव्यंजनावितो देवोवादानवावेतो ननु कथितुमुत्सहे १६ तरुणीरूप
संपन्ना सर्वाभरणभूषिता दृष्टातत्रमयानानीतयोर्मध्ये सुमध्यमा १७ ताभ्यामु
भाभ्यां संभूय प्रमदामधिकृत्यता इमामवस्थानीताहं यथानाथासतीतथा १८ त
स्याश्चावृजुवृतायास्मयोश्चहतयोरहं सफेनं पातुमिच्छामिरुधिरं रणमूर्धनि १९
एष मे प्रथमः कामः कृतस्मन्न त्वया भवेत् तस्यास्मयोश्च रुधिरं पिबेत्समहमाहवे
२० इति तस्यांबुवाणायां चतुर्दशमहाबलान्न व्यादिदेशावरः क्रुधो राक्षसानंत

आर.

५०

कोपमान् २१ मानुषोशस्त्रसंपन्नो चारुघ्याजिनांबरो प्रविष्टो दंडकारण्यं
घोरं प्रमदया सह २२ नो हत्वा नांच दुर्दृष्टा मुपावर्तितुमर्हथ इयं च भगिनी तेषां रु
धिरं मम पास्यति २३ मनोरथो यमिष्टो स्या भगिन्या मम राक्षसाः शीघ्रं संपाद्यतां
गत्वा तौ प्रमथ्य स्वतेजसा २४ युष्माभिर्निहतो दस्वाता बुभो भ्रान्त रौरणे इयं प्रह
ष्टा मुदितारुधिरं युधिपास्यति २५ इति प्रतिसमादिष्टा राक्षसास्ते चतुर्दश न च ज
गुस्तया सार्धं घनावाते रिता इव २६ **इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे एको नविंशतिः सर्गः १९**
ततः शूर्पणखा घोरं राघवाभ्रममागता राक्षसानां च चक्षे नौ भ्रान्त रौ स

वा० रा०

५१

हसीतया १ तेरामं पर्णशाखाया मुपविष्ट महाबलं ददभुः सीतया सार्धं लक्ष्म
णेनापि सेवितं २ नां दृष्ट्वा राघवः श्रीमानागतां स्तां श्वराक्षसान् अब्रवीत् भ्रात
रं रामो लक्ष्मणं दीप्ततेजसं ३ मुहूर्तं भवसो मित्रे सीतायाः प्रत्यनंतरः इमान् स्या
वधिष्यामि पदवीमागतानिह ४ वाक्यमेतत्ततः श्रुत्वा रामस्य विदितात्मनः त
थेतिलक्ष्मणो वाक्यं राघवस्य प्रपूजयन् ५ राघवोऽपि महच्चापं चामीकरविभू
षितं चकार सज्जं धर्मात्मा तानिरक्षां सिचाब्रवीत् ६ पुत्रौ दशरथस्यावां भ्रा
तरो रामलक्ष्मणौ प्रविष्टौ सीतया सार्धं दुःखं दंडकावनं ७ फलमूलाशनो
दंतो तापसो धर्मचारिणो वसंतो दंडकारण्ये किमर्थं मुपहिंसथ ८ युष्मान्वा

आरं.

५२

पात्मकान्हंतुविप्रकारान्महावने ऋषीणां तु नियोगेन संप्राप्तः स शरासनः ९
निष्ठेतैवात्र संतुष्टानोपसर्पितुमर्हथ यदि प्राणो रिहार्थो वा निवर्त्तध्वं निशाचरा १०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसास्ते चतुर्दश ऊचुर्वचंसु संक्रुधा ब्रह्मघ्नाः श्रूपाणयः
११ संरक्तनयनाघोरारामं संरक्तलोचनं परुषामधुरभाषं हृष्टादृष्टपराक्रमं १२ क्रो
धमुत्पात्य नो भर्तुः खरस्य सुमहात्मनः त्वमेव हास्यसे प्राणान्सद्यो स्माभिर्हंतो युधि १३
काहितेशक्तिरेकस्य बहूनां रणमूर्धनि अस्माकममृतः स्थातुं किंपुनर्यो धुमाहवे
१४ एभिर्बाहुप्रयुक्तैश्च परिद्यौः श्रूतपदिशैः प्राणास्त्यक्ष्यन्ति वीर्यं च धनुश्च कर

वा. रा. ०

५२

पाडितं १५ इत्येवमुक्तासंख्या राक्षसास्तेचतुर्दश उद्यतायुधनिस्त्रिंशाराम
मेवाभिदुद्रुवुः १६ विशिष्टस्तानिभ्रूतानिराघवं प्रतिदुर्जयं तानिभ्रूतानिकाकु
स्थः समस्तानिचतुर्दश १७ तावाद्भिरेवचिच्छेदशारेः कांचनभूषितैः ततः पश्यन्महा
तेजानाराचान्मूर्यसन्निभान् १८ जग्राहपरमक्रुद्धश्चतुर्दशशिलाशितान् गृहीत्वा
धनुरायम्यलक्ष्यानुद्दिश्यराक्षसान् १९ मुमोचराघवोबाणान् वज्रानिवशतक्रतुः
तेभित्त्वारक्षसांवेगाद्वशांसिरुधिरप्लुताः २० विनिष्पेतुस्तदाभ्रमौवल्मीकादिवपन्नगाः
तैर्भग्नहृदयाभ्रमौभिन्नमूलादिवद्रुमाः २१ निपेतुः शोणितस्नाताविकृताविगतासवः

आर.

५२

ताभ्रमोपतितानूदृष्ट्वाराक्षसाक्रोधमूर्छिता २२ उपगम्यरवरंसातुकिंचित्संश्रु
कशोणिता पपातपुनरेवार्तासनिर्वासववल्लरी २३ भ्रातुःसमीपेशोकार्ताससर्ज
निनदंमहत सत्वरंमुमुचेबाष्पंविवर्णवदनानदा २४ निपातितान्नेश्यरणेतुराक्ष
सान्प्रधाविताभूर्पणखापुनस्ततः वधंचतेषांनिखिलेनरक्षसांशशंससर्वभागिनी
खरस्यसा २५ इत्यार्षेराभायणेआरण्यकांडेविंशतितमःसर्गः २० सपुनःपति
तांदृष्ट्वाक्रोधाद्भूर्पणखापुनः उवाचव्यक्तयावाचातामनर्थार्थमागतां १ मयात्वि
दानांभूरास्तेराक्षसाःपिशिताशनाः त्वत्प्रियार्थंविनिर्दिष्टाःकिमर्थंरुच्यतेपुनः २

वा० रा०

५३

भक्ताश्चैवानुरक्ताश्चाहताश्चममानित्यशः हन्यमानानहंन्यंतेननः कुर्युर्वचोमम
३ किमेतच्छोतुमिच्छामि कारणं यत्कृते पुनः हानाथेति विनर्दता सर्पवच्चेष्टसेक्षि
नो ४ अनाथवद्विरूपसि किन्नुनाथे मयि स्थिते उत्तिष्ठोत्तिष्ठ मामेवं वैक्लव्यं त्यज्य
तामिति ५ इत्येवमुक्त्वा दुर्धर्षा खरेण परिसांत्विता विमृज्य नयने सास्त्रे खरं भ्रात
रमबधीत् ६ अस्मीदानीमहंप्राप्ता हतश्रवणनासिका शोणितौघपरिक्रिन्वा
त्वयान्वपरिसांत्विता ७ प्रेषिताश्च त्वया भूराराक्षसास्ते चतुर्दश निहतुं राघवे
घोरामपि यार्थं सत्कृष्मण ८ तेनुरामेण सामर्षाः शूलपट्टिशपाणयः समरे

आरं.

५३

निहताः सर्वसायकैर्मर्मभेदिभिः ९ तान्भूमौपतितान्दृष्ट्वाक्षणेनैवमहाजवान्
रामस्यचमहत्कर्ममहांस्त्रासोभवन्मम १० सास्मिभातासमुद्दिग्नाविषण्णान्वनि
शान्चर शरणंत्वांपुनःप्राप्तासर्वतोभयदर्शिनी ११ विषादनक्राध्युषितेपरित्रासो
र्मिमालिनी किंमानत्रायसेमग्नांविपुलेशोकसागरे १२ एतेचनिहताभूमौरामे
णनिशितैःशरैः येचमेपदवांप्राप्ताराक्षसाःपिशिनाशनाः १३ मयितेयद्यनुक्रोशो
यदिरक्षःसुतेषुच रामेणयदिशक्तिस्तेतेजोवास्तिनिशान्चर १४ दंडकारण्यनि
लयंजहि राक्षसकंटकं यदिरामममित्रघ्नंनत्वमद्यवधिष्यसि १५ तवचैवाग्र

वा. रा.

५४

नः प्राणास्त्यश्यामि निरपत्रपा बुध्याहमनुपश्यामि नत्वां रामस्य संयुगे १६ स्था
तुं प्रतिमुखेशक्तः सबलोपि महारणे श्ररमानीन श्ररस्त्वं मिथ्यारोपित विक्रमः १७
अपयाहि जनस्थानात्वरितः सहबांधवः जहित्वं समरे मूढाऽन्यथा तु कुलपांसन
१८ मानुषो तौ नराक्रोषि हेतुवैराम लक्ष्मणो निःसत्तस्याल्पवीर्यस्य वासस्येकादृ
शस्त्रिह १९ राम तेजोभिभूतो हित्वं शिप्रं विना शिष्यसि सहितेजः समायुक्तो रा
मो दशरथात्मजः २० भ्राता चास्य महावीर्यो येन चास्मि विरूपिता एवं विलप्य बहु
शोराक्षसी प्रदरोदरी २१ भ्रातुः समीपे शोकात्तानष्ट संज्ञा बभूव ह कराभ्यामुदरं

आर.

५४

दुःखिता २२ इत्यार्षेयमायणे आरण्यकांडे कविंशः स्वर्गः
धार्तिः शूरः शूर्पनख्यावरत्नतः उवाच रक्षसामध्यः स्वर्गः
यमानप्रभवः कोटिभ्यस्तुल्यो मम नशक्यते धारयितुं लवणाभ्र
मगणपेयीतानुपुंसाण जीवितं आत्मदुश्चरितैः प्राणान्
ते ३ बाष्पसंधार्यतामेष संममश्च विमुच्यतां अहं रामं सहभा
दत्तं ४ परश्च हतस्यायमं प्राणस्य भूतले रामस्य रुधिरं रक्तमु
त्तासि ५ न प्रहृष्टा चः श्रुत्वा खरस्य वदनात् च्युतः प्रशंसं स पुनर्मौ

रक्षसांतरं ६ नयापरुषितः पूर्वपुनरेवप्रशंसितः अब्रवाद्दूषणं आर.
पतिनदा ७ चतुर्दशसहस्राणिममचिन्तानुवर्तिनां रक्षसाभी
षनिवर्तिनां ८ नीलजीमूतवर्णानां लोकहिंसाविहारिणां सर्वो
रक्षसामोम्यकारय ९ उपस्थापय मेक्षिप्रं रथं सोम्य धनं विच श
श्रीं शक्तं श्रुतिधाः शिनाः १० अग्रेनिर्याति मिच्छामि पोरुस्त्यानां म
र्थं दुर्विनीतस्य रामस्यरणकोविद ११ इतितस्य ब्रुवाणस्य सूर्यवर्णं
नैः शबलैर्युक्तं माचचक्षेथ दूषणः १२ तं मेरुगिरिपराकारं तप्तकांच १५

संवाध वडूर्यमयकूबरं १३ मत्स्येः पुष्पेर्दुमैः शैलेः श्रुंद्र
गंगत्यः पक्षिसंघेः श्रुता राभिः श्रुत समाचनं १४ ध्वजनिस्त्रिंशसं
भ्राषितं सदश्वयुक्तं सोमार्षादारुहरो हखरस्मदा १५ खरस्तुतन्म
गयुधध्वजं निर्यातेत्यब्रवात्प्रेक्ष्य दूषणः सर्वराक्षसान् १६ तत
घोरचर्मायुधध्वजं निर्जगाम जनस्थानान् महानादं महाजवं १७
मुद्गरैः पाशैः धूलैः सुतीक्ष्णैश्च परस्वधैः खड्गैश्च क्रैरथ स्थेः श्रुभ्राजमानैः सतो
धरैः १८ शक्तिभिः पारधैर्घोरैरतिमात्रैश्च कार्मुकैः गदाशिमुसलैर्वज्रैर्गृह्णाते

अभिदक्षिणेः १९ राक्षसानां सुघोराणां सहस्राणि चतुर्दश निर्यातानि जनस्था
नाम्नानां तानुवर्तिनां २० तांस्तु निर्धावतो दृष्ट्वा राक्षसान् भीमदर्शनात् ख
रस्थाथग
रुचिज्जगाम तदनंतरं २१ ततस्तान् शबलान्श्चानूतत्तकान् च नभू
मितमाज्ञाय सारथिः पर्यचोदयत् २२ संचोदितोरथः शीघ्रं खरस्य रिपु
पूरयामास दिशः सप्रदिशस्तथा २३ प्रवृद्धमस्य स्तुरवरः खरः स्वरोरि
थान्तकः अचूचुदत्सारथिमुन्नदत्पुनर्नहावल्लोमे घट्वा शमवर्षवान्
नो आरण्यके द्वाविंशः सर्गः २२ तत्प्रयातं बलं घोरं मशिवंशो

आर.

५६

लधरारुणः १४ चीचीकूचीतिवाशयंतो बभूवुस्तत्रसारिकाः उल्काश्चापिसनिर्घो
षानिपेतुर्घोरदर्शना १५ प्रचंचालमहीचापिसशैलवनकानना खरस्यचरथस्य
स्यनर्दमानस्यधीमतः १६ प्राकंपतभुजः सर्वाः स्वरश्चास्यावसज्जत सास्त्रासंपद्यते
दृष्टिः पश्यमानस्य सर्वतः १७ ललाटे चरुजोजातानचमोहान्यवर्तत तान्समीक्ष्य म
होत्पातानुदितानूरोमहर्षणान् १८ अब्रवीद्राक्षसान्सर्वान्प्रहसन्सरवरत्नदा महो
त्पातानिमान्सर्वानुदितान्घोरदर्शनान् १९ नचिंतयाम्यहं पीर्या हलवान् दुर्बलानि व
तारा अपि शरैस्त्रीक्ष्णैः पातयेयं न भस्मलात् २० मृत्युं मरणधर्मेण संकुक्षो योजया

वी० रा०

५८

म्यहं राघवंतंबलोत्सिक्तंभ्रातरं चापितृक्ष्मणं २१ अहत्वासायकेस्त्राक्षणेनो
पावर्तितुमुत्सहे यन्निमित्तंतुरामस्य तृक्ष्मणस्य विपर्ययः २२ सकामाभगिनी
मेस्तुपीत्वा तुरुधिरंतयोः न क्वचित्प्राप्तसर्वो मे संयुगेषु पराजयः २३ युष्माकमेत
त्प्रत्यक्षं नानृतं कथयाम्यहं देवराजमपि क्रुद्धो मत्तैरावनगामिनं २४ वज्रहस्तरणे
हत्यां किंपुनस्तोचमानवो सातस्य गर्जितं श्रुत्वा राक्षसानां महाचमूः २५ प्रहर्षम
तुलं लेभे मृत्युपाशावपाशिता समेयुश्च महात्मानो युद्धदर्शिनकांक्षिणः २६ ऋषयो
देवगंधर्वाः सिद्धाश्च सहचारिणोः समेत्य चोत्तुः सहितास्तेन्योन्यं पुण्यकर्मणः २७

आर.

५८

स्वस्तिगोब्राह्मणेभ्यस्तु लोकानां ये च संमताः जयतां राघवो युद्धे पोलस्त्या नृज
नीचरान् २८ चक्रहस्तो यथा विष्णुः सर्वानि सुरसत्तमान् एतच्चान्यच्च बहुशो ब्रु
वाणाः परमर्षयः २९ जातकोतूहलास्तत्र विमानस्थाश्च देवताः ददृशुर्वाहिनां ते
षां राक्षसानां गतायुषां ३० रथेन तुरवरो वेगात्सेन्यस्याग्राद्विनिःसृता श्येनगामी
पृथुश्यामो यज्ञशत्रुर्विहंगमाः ३१ दुर्जयः परवीराक्षः पुरुषः कालकासुरवः मेघ
माली महामाली वरास्यो रुधिराशनः ३२ द्वादशैते महावीर्याः प्रतस्थुरभितः खरं
महाकपालः स्थूलाक्षः प्रमाथिस्त्रिशिरास्तथा ३३ चत्वार एते सेनाग्रे दूषणं पृष्ठ

वा० रा०

५९

तो न्वयुः ३३ साभीमवेगासमराक्षिकं क्षिणी सुदारुणाराक्षसवीरसेना तौ
राजपुत्रो सहसाभ्युपेता साकाग्रहाणामिव चंद्रसूर्यौ ३४ इत्यार्षे रामायणे आर
ण्यके त्रयोविंशः सर्गः २३ आश्रमं प्रतिमातेतु रवरेखरपराक्रमे नानेवोत्पा
तिकं रामः सहभ्रात्रा ददर्श ह १ तानुत्पातान् महाघोरात्तरामो दृष्ट्वा त्यमर्षणः प्रजा
नामहितान् दृष्ट्वा वाक्यं लक्ष्मणमब्रवीत् २ इमान्यश्वमहाबाहो सर्वभूतापहा
रिणः समुत्थितान् महात्पानान् सहर्तुं सर्वराक्षसान् ३ अमीरुधिरधारा
स्तु विस्तृजंते स्वरस्वनाः व्योम्नि मेघा विवर्तंते पुरुषा गर्दभारुणाः ४ सधू

आर.

५९

माश्रशराः सर्वे मम युद्धाभिर्नन्दिताः रुक्मपृष्ठानि चापानि विचेष्टन्ते च लक्ष्मण
६ यादृशा इह कूजंति पक्षिणो वनचारिणाः अग्रतो नो भयं प्राप्तं संशयो जीवित
स्य च ६ संप्रहारस्तु तुमहा भविष्यति न संशयः अयमारुह्याति मे बाहुः स्फुरमा
णो मुहुर्मुहुः ७ सन्निकर्षे तु नः भूरजयं शत्रोः पराजयं सुप्रभं च प्रसन्नं च न वक्तुं
हिलक्ष्यते ८ उद्यतानां हि युद्धार्थं येषां भवति लक्ष्मण निष्प्रभं वदनं तेषां भवत्या
युः परिश्रयः ९ रक्षसां नर्दनां घोषः श्रूयते यं महाध्वनिः आहतानां च भेरिणां रा
क्षसेः क्रूरकर्मभिः १० अनागतविधानं तु कर्तव्यं शुभमिच्छता आपदं शंकमा

वा० रा०

६०

नेनपुरुषेणविपश्चिता ११ तस्माद्गृहीत्वावैदेहशरपाणिर्धनुर्धरः गुह्यमाश्रय
शैलस्यदुर्गोपादपसंकुलां १२ प्रतिकूलितुमिच्छामिनहिवाक्यमिदंत्वया शा
पितोममपादाभ्यांगम्यतोवत्समाचिरं १३ त्वंहिभूरश्रवतुवान्हन्याएतान्नसंश
यः स्वयंनिहंतुमिच्छामिसर्वानेवनिशाचरान् १४ एवमुक्तस्तुरामेणलक्ष्मणः
सहसीतया शरावादायचापंचगुहांदुर्गंसमाश्रयात् १५ तस्मिन्प्रविष्टेनुगुहांल
क्ष्मणेसहसीतया हंतनिर्युक्तमित्युत्कारामःकवचमादिशत् १६ सतेनाग्निनि
काशेनकवचेनविभूषितः बभूवुरामस्त्रिमिरेमहानग्निरिवोत्थितः १७ सचा

आर.

६०

पमुद्यम्यमहच्छरानादायवीर्यवान् सबभूवास्थिरस्तत्रज्यास्वनेः पूरयन्दिशः १८
ततो देवाः सगंधर्वाः सिद्धाश्च सहचारणैः समेयुश्च महात्मानो युधदर्शनकोशया
१९ कृषयश्च महात्मानो लोके ब्रह्मर्षिसत्तमाः समेत्यवोचुः सहितास्तेन्योन्यं पुण्यक
र्मणः २० स्वस्तिगोब्राह्मणानां च लोकानां चेति संस्थिता यजतां राघवो युधे पौल
स्त्या नृरजनीचरान् २१ चक्रहस्तो यथा युधे सर्वान् सुरपुंगवान् एवमुक्त्वा पुनः प्रो
चुरा लोके च परस्परं २२ चतुर्दशसहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणो एकश्च रामो ध
र्मात्मा कथं युधे भविष्यति २३ इति राजर्षयः सिद्धासगणाश्च द्विजर्षभाः जातकौ

वा० रा०

६१

तूहलास्तस्थुर्विमानस्थाश्रदेवताः २४ आविष्टं ते जसारा मंसं ग्रामं सिरसि स्थि
तं दृष्ट्वा सर्वाणि भूतानि भयाद्दिव्यस्थिरेतदा २५ रूपमप्रतिमं तस्य रामस्य कि
ष्टकर्मणः बभूव रूपं क्रुधस्य रुद्रस्येव महात्मनः २६ इति संभाष्यमाणे तु देवगंध
र्वचारिणोः ततो गंभीरनिह्रादं घोरचर्मयुधध्वजं २७ अनीकं यातुधानानां समं
तात्प्रत्यपद्यत वीरात्काषां न्विसृजन्तामन्योन्यमभिगच्छतां २८ चापानि विस्फा
रयतां जंभतां चाप्यभीक्ष्णशः विप्रघुष्टस्वनानां च दुंदुभीश्चाभिनिघ्नतां २९
तेषां सुविपुलः शब्दः पूरयामास तद्दनं तेन शब्देन वित्रस्ताः स्यासिन्नावनचारिणः

आर०

६१

३०

दुद्रुवुर्यत्रनिःशब्दं पृष्टतो नावत् लोकयन् तच्चानीकमहावेगं गमं सुमनुवर्तत ३१
धृतनानाप्रहरणं गंभीरं सागरोपमं रामोपिचारयन् चक्षुः सर्वतोरणपंडितः ३२ द
दर्शिवरसेन्यंत युधायाभिमुखो गतः वितत्य च धनुर्भूमिं तूण्याचो धृत्य सायकान् ३३
क्रोधमाहारयन्तीं वधार्थं सर्वरक्षसां दुष्प्रेक्ष्यश्चाभवत् क्रुद्धो युगांताग्निरिव ज्वलन्
३४ तं दृष्ट्वा तेजसा विष्टं प्राव्यथ न्वन देवताः तस्य रष्टस्य रूपं तु रामस्य ददृशे तदा ३५
दक्षस्येव क्रतुं हंतुं उच्यत स्य पिनाकिनः ३६ तत्कार्मुकैराभरणैरथैश्च तद्दमंभिश्चाग्नि
समानवर्णैः बभूवसेन्यं पिशिताशनानां सूर्योदयेनालमिवाभ्रजालं ३७ इत्यार्षेरा

वा० रा०

६२

मायणे आरण्यके चतुर्विंशः सर्गः २४

अवष्टब्धधनुं रामं कुक्षंतं रिपुघा

आर

तिनं ददर्शाभ्रममागम्य खरः सह पुरः सरैः १ तंदृष्ट्वा सगुणं चापमुद्यम्य खरनिः
स्वनं रामस्याभिमुखं सूतं चोद्यतां इत्यचोदयत् २ सरखरस्याज्ञया सूतस्तुरगान्सम
चोदयत् यत्र रामो महाबाहुरेको धुन्धनुः स्थितः ३ तंतुनिष्पतितं दृष्ट्वा सर्वतो
रजनीचराः मुंचमाना महानादं सचिवाः पर्यवारयत् ४ सतेषां पातुधानानां मध्ये र
थगतः खरः बभूव मध्ये ताराणां लोहितांग इवोद्धतः ५ ततः शरसहस्रेण राम
मप्रतिमोजसं अर्दयित्वा महानादं ननाद समरे खरः ६ ततस्तं भीमधन्वानं कु

६२

द्रासर्वेनिशान्वराः रामंनानाविधैःशस्त्रैरभ्यवर्षंतदुर्जयं ७ मुहुरेरायसैःशूलेः
प्रासेःखड्गैःपरस्वधैः राक्षसाःसमरेभूरंनिजघ्नुरोषतत्पराः ८ तेबलाहकसं
काशामहाकायामहाबलाः अभ्यधावंतकाकुत्स्थंरथैर्वाजिभिरेवच ९ गजैः
पर्वतकूटामैशामंयुद्धेजिघांसवः तेरामेशरवर्षाणिव्यसृजनूरक्षोगणाः १० शै
लेंद्रमिवधाराभिर्वर्षमाणामहाघनाः सर्वैःपरिवृतोरामोराक्षसैः क्रूरदर्शनैः ११
निथिषिवमहादेवोवृतःपरिषदांगणैः नानिमुक्तानिशस्त्राणियानुधानैःसराधवः
१२ प्रतिजग्राहविशिरवेर्नद्वौनिवसागरः सनैःप्रहरणैर्घोरैर्भिन्नगात्रोनविव्य

या

वा० रा०

६३

थे १३ रामः प्रदत्तेर्बहुभिर्बज्रैरिव महाचक्रः सविधः शतजादिग्धः सर्वगात्रेषु रा
षवः १४ बभूव रामः संध्याभौर्दिवाकर इवावतः निषेदुर्देवगंधर्वाः सिद्धाश्च परमर्ष
यः १५ एकं सहस्रेर्बहुभिस्तदा दृष्ट्वा समाहूतः ततो रामस्तु संकुक्षो मंडलीकृतकार्मु
कः १६ समर्जनि शिखान्वाणाञ्छत शोथसहस्रशः दुराचारान् दुर्विषहान् कालपा
शोपमान् रणे १७ मुनीन् च लीलया कंकपत्राङ्कोचनभूषणान् नेशराः शत्रुसेन्येषु
मुक्तारामेण लीलया १८ आदूरक्ष सांप्राणान् पाशाः कालकृता इव भित्तिराक्ष
सदेहात्मा स्नेशारुधिराकुताः १९ अंतरिक्षगतारे जुह्वन्नाग्निमतेजसः असं

आरः

६३

ख्येयास्तुरामस्य सायकाश्चापमंडलात् २० विनिष्पेतुरनीवोग्यारक्षः प्राणापहा
रिणः तैर्धनं विध्वजाग्राणि चर्माणिकवचानि च २१ बाहू संस्माभरणान् रूक् ह
रिकरोपमान् विछेदरामः समरेशानशोथसहस्रशः २२ हयात्कांचनसन्नाहा
नुरथयुक्ताः ससारथीन् गजांश्च सगजारोहान् सहयासादिनस्तथा २३ विच्छि
दुर्विभिदुश्चैव रामबाणागुणयुताः पदातीन् समरे हत्वा अनयद्यमसादनं २४
ततो नात्मीकनाराचैस्तीक्ष्णाग्रेभ्यश्च विकर्णिभिः भीममार्तस्वरंचक्रु छिद्यमानानि शा
वराः २५ तत्सेन्यैर्विविधैर्बाणैरार्दितं मर्मभेदिभिः नरामेण सुखं लेभे शुक्लं वनमि

वा० रा०

६४

वाग्निना २६ कंचिद्भीमबलाः शूराः प्राप्तान् शूलान्मरश्च धान् चिक्षिपुः परम
क्रुधारा माय रजनी चराः २७ तेषां बाणेर्महाबाहुः शस्त्राण्याचार्य वीर्यवान् जहा
र समरे प्राणान् चिच्छेद च शिरो धरात् २८ तेषु छिन्न शिरसो पेतुः छिन्न चर्म शरा स
नाः सुपर्ण वात विक्षिप्ता जगत्या पादपायथा २९ अवशिष्टा श्रयेत न विषंणा स्नेनि
शान्तराः स्वरमेवाभ्यधावंत शरणार्थं शराहताः ३० तान्सर्वान् धनुरादाय समाश्रास्य
च दूषणः अभ्यधावत्सु संक्रुधः क्रुधं क्रुधद्वं ततः ३१ निवृत्तास्तु पुनः सर्वे दूषणा
श्रय निर्भयाः राममेवाभ्यधावंत साल ता ल शिला युधाः ३२ शूल मुद्गर हस्ता श्रपा

आर

६४

न
राहस्तामहाबलाः सृजंतः शरवर्षाणि शस्त्रवर्षाणि संयुगे ३३ द्रुमवर्षाणि मुचैः शि
लावर्षाणि राक्षसाः तद्वद्भवाद्भुतं युधं तु मुलं रोमहर्षणं ३४ रामस्यास्य महाघोरं पु
नस्तेषां च रक्षसां ते समं तादमि कुक्षाराघवं पुनरादयन् ३५ तैश्च सर्वादिशो हस्त्या प्र
दिशश्च समावृताः राक्षसेः सर्वतः प्रामैः शरवर्षाभिरावृतः ३६ सकृत्वाभैरवं नादं अ
स्त्रं परमभास्वरं समयोजयद्गोधर्वं राक्षसेषु सह्यमहाबलः ३७ नतः शरसहस्रा
णि निर्ययुश्चापमंडलान् सर्वादशादिशो बाणैरापूर्यन्त समागतै ३८ नाददानं शरा
नूघोरान् विमुचंतं शरोत्तमान् विकर्षमाणं पश्यन्ति राक्षसास्ते शराहिताः ३९ श

ग० ग०

६५

रांधकारमाकाशमावृणोत्सदिवाकरं बभूवावस्थितोरामः प्रक्षिपेन्निवतानूशरा
नू ४० युगपत्पतमानैश्चयुगपच्चहतैर्भृशं युगपत्पतितैश्चैव विकीर्णविसुधाम
वत् ४१ निहताः पतिताः क्षीणाश्छिन्नाभिन्नाविदारिताः न तत्र तत्र स्मदृश्यंते राक्ष
सास्ते सहस्रशः ४२ सोष्णीषैरुत्तमंगैश्च सांगदैर्बाहुभिस्तथा ऊरुभिर्बाहुभिश्चि
न्नैर्नाना रूपैर्विभूषणैः ४३ हयैश्च द्विपमुख्यैश्च रथैर्भिन्नैश्च नैकशः चामरैश्च जनै
श्च त्रैर्ध्वजैर्नानाविधैरपि ४४ रामेण बाणाभिहतैर्विछिन्नैः शूलपद्भिः विछिन्नैः
समरेभूमिर्विस्तीर्णान्द्रयंकरा ४५ तानूहसानिहतान्सर्वे राक्षसाः परमातुराः न तत्र

आर०

६५

चलितुं शक्ता रामे परपुरं जयं ४६ इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे पंचविंशः सर्गः २५
॥ ॥ दूषणस्तु स्वकं सैन्यं हन्यमानं विलोक्य च संदिदेश महाबाहु भूमिवेगान् दुरा
सदान् १ राक्षसान् च साहस्रान्समरेषु निवर्तिनः तेषूलेः पादौ शैः खड्गैः शिला
वर्षैर्द्रुमैरपि २ शरवर्षैरविच्छिन्नैर्ववर्षुस्तं समंततः तद्गुमाणां शिलानां च वर्षे प्राण
हरं महत् ३ प्रतिजग्राह धर्मात्मा राघवस्तोष्णसायकैः प्रतिगृह्य च तदूर्ध्वं निमीलित
द्वर्षभः ४ रामः क्रोधं परं लेभे वधार्थं सर्वरक्षसां ततः क्रोधसमाविष्टः प्रदीप्त इव
तेजसा ५ शरैरभ्यकिरत् सैन्यं सर्वतः सह दूषणं ततः सेनापतिः क्रुधो दूषणः श

वा० रा०

६६

बुद्धिः ६ शरैरशानि कल्पेस्तराघवं समवारयत् ततो रामः सुसंकुद्धः शु
रेणास्य महधनुः ७ विछेद समरे वीरश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् हत्वा चाभ्यां छुरै
स्तीक्ष्णै रर्धचंद्रेण सारथेः ८ शिरोजहार तद्रक्षस्त्रिभिर्विव्याध तक्षसि सखि
न्मधन्वाविरथी हताभ्यो हत सारथिः ९ जग्राह गिरिभृंगाभं परिघं लोमहर्षणं
वेष्टितं कांचनैः पुहैर्देवसैन्याभिर्मर्दनं १० आयसैः शंकुभिस्तीक्ष्णैः कीर्णं परवसो
क्षितं वज्राशानि समस्पर्शं परगोपुरदारुणं ११ तं महोरगसंकाशं प्रगृह्य परिघं
यो दूषणेभ्यः पतद्रामं क्रूरकर्मानिशाचरः १२ तस्याभिपतमानस्य दूषणस्य सराघ

आर०

६६

वः द्वाभ्यांशराभ्यांचिछेदसहस्राभरणौ भुजौ १३ भ्रष्टस्तस्य महाकायः पपातरण
मूर्धनि परिघः छिन्नहस्तस्य शक्रध्वज इवाग्रतः १४ कराभ्यांचविकीर्णाभ्यां पपा
तभुविदूषणः विषाणाभ्यां विशीर्णाभ्यां मनस्वीव महागजः १५ दृष्ट्वा तं पतितं भूमौ
दूषणं निहतं रणे साधुसाधितिकाकुत्स्थं सर्वभूतान्यपूजयन् १६ एतस्मिन्
तरे क्रुधास्त्रयः सेनाग्रयायिनः संहत्याभ्यद्रवन् रामं मृत्युपाशावपाशि
ताः १७ महाकपालः स्थूलाक्षः प्रमाथी च महाबलः महाकपालो विपुलं श्र
लमुद्यम्य राक्षसः १८ स्थूलाक्षः पटिशंग्रह्य प्रमाथी च परश्वधं दृष्ट्वा पत

वा० रा०

६७

तः स्नास्तुराघवः सायकैः शितैः १९ तीक्ष्णाग्रैः प्रतिजग्राह संप्राप्तानतिथानि
व महाकपालस्य शिरश्चिच्छेदरघुनंदनः २० असंख्येयैस्तु बाणोद्यैः प्रममा
थ प्रमाथिनं स्थूलाक्षस्याक्षिणीस्थूले पूरयामास सायकैः २१ सपपातहतो
भूमौ विरपीव महाद्रुमः दूषणस्यानुगान्यंच सहस्रान्कुपितः क्षणान् २२ ह
त्वा तु पंचसाहस्रे स्नानयद्यमसादनं दूषणं निहतं श्रुत्वा तस्यैव पदानुगान्
व्यादिदेश खरः क्रुधसेनाध्यक्षान् महाबलान् अयं विनिहतः संख्ये दूषणः स
पदानुगः २४ महत्या सेनया सार्धं युध्वारामं कुमानुषं शस्त्रैर्नानाविधाकारै

आर०

६७

हेनध्वंसर्वराक्षसाः २५ एवमुक्त्वावरः कुक्षोराममेवाभिदुद्रुवे श्येनगामाष्टथु
ग्रीवोयज्ञशत्रुर्विहंगमः २६ दुर्जयः करवीराक्षः परुषः कालकामुकः हेममाली
महामाली सर्पास्योरुधिराशनः २७ द्वादशेते महावीर्या बलाध्यक्षाः ससैनिकाः रा
ममेवाभ्यधावंत विसृजंतः शरोत्तमान् २८ ततः पावकसंकाशौ हेमवज्रविभूषितैः
जघानशेषं ते जस्वीनस्य सैन्यस्य सायकैः २९ ते रुक्मपुंरवा विशिरवाः सधूमा इव
पावकाः निजघ्नून्तानि रक्षांसि वज्रा इव महाद्रुमान् ३० रक्षसां तु शतं रामः शतैर्नैके
न कर्णिना सहस्रं तु सहस्रेण जघानरणमूर्धनि ३१ तैर्भिन्नवर्माभरणाञ्छिन्न

वा.रा०

६८

भिन्नशरासनाः निपेतुः शोणितादिग्धाधरण्योरजनीचराः ३२ तैर्मुक्तकेशैः स प
रेपतिनैः शोणिनोक्षितैः विस्तीर्णावसुधाकल्मामहावेदिः कुशैरिव ३३ तत्क्षणे तु
महाघोरं वनं निहत राक्षसं बभ्रुवनिरयः प्रख्यं मांसशोणितकर्दमं ३४ चतुर्दश
सहस्राणिरक्षसां भीमकर्मणां हनान्येके न रामेण मानुषेण पदातिना ३५ तस्य सै
न्यस्य सर्वस्य खरः शेषो महारथः राक्षसः स्त्रिशिराश्चैव रामश्चरिषु सूदनः ३६ शे
षाहतामहावीर्या राक्षसारणमूर्धनि चोरादुर्विषहाः सर्वे लक्ष्मणस्याग्रजेन ते ३७
ततस्तु तन्भीमबलं महाहवे समाश्रयधर्मेण हतं बलीयसा रथेन रामं महता खरस्त

आर.

६८

नः समाससादेंद्रद्वोद्यताशानिः ३८ इत्यार्षेणामायणे आरण्यकोटिषड्विंशः सर्गः
३९ स्वरंतुरामाभिमुखं प्रयानं चाहिनीपातिः राक्षसश्चिशिरानामसन्निपत्ये
दमब्रवीत् १ मांनियोजयविक्रोतंतं तं निवर्तस्वसाहसात् पश्यगमं महाबाहुंसंयु
गेविनिपातितं २ प्रतिजानामितेस्त्यमायुधं चाहमात्मने यथारामं वधिष्यामिव
धार्हसर्वरक्षसां ३ अहं वास्यरणे मृत्युरेष वासमरेमम विनिवर्त्यरणोत्साहं मुहूर्तं
प्राश्रिकोभव ४ प्रहृष्टो नाहतेरामे जनस्थानं प्रयास्यसि मयिवा निहतेरामं संयु
गाय प्रयास्यसि ५ स्वरश्चिशिरसानेन मृत्युकोभात्प्रसादिनः गच्छयुधेत्यभिज्ञातो

का० रा०

६९

राघवाभिमुखोययो ६ त्रिशिरास्तुरथेनैववाजियुक्तेनभास्वता अभ्यद्रवद्रुणे
रामं त्रिशृंगद्वपर्वतः ७ शरधारालमूहान्समहामेघद्वोत्सृजन् व्यसृजत्सह
स्रं नादं जलाद्रस्येवदुंदुभेः ८ आगच्छंतं त्रिशिरसं राक्षसं प्रेरय राघवः धनुषा प्रति
जग्राह विधुन्वन्मायकां छिनान् ९ ससंप्रहारस्तुमुलोराम त्रिशिरसोत्तदा संबभू
वानिवलिनोः सिंहकुंजरयोरिव १० ननस्त्रिशिरस्मावाणेर्ललाटेनादितस्त्रि
भिः अमर्षकुपितारामः संरब्ध इदमब्रवीन् ११ अहो विक्रमभूरस्य राक्षसस्ये
दृशं बलं पुष्पेरिव शरैर्यो हं ललाटे स्मिपरिक्षितः १२ ममापि प्रतिगृण्णीष्वशरांश्चा

आर.

६९

पगुणाच्युतान् एवमुक्तस्तु संख्याः शरानां विषोपमान् १३ त्रिंशो वक्ष
सिक्कुक्षो निजघानचतुर्दश चतुर्भिस्तुरगानस्य शरैः सन्नतपर्वभिः १४ न्यपात
यतने जस्वाचतुरस्तस्य वाजिनः अष्टाभिः सायकैः सूतं रथोपस्थे न्यपातयत् १५
रामश्चिच्छेदबाणेन ध्वजं चास्य समुच्छिन्नं ततो हतरथानस्मादुत्पतन्तं निशाचरं १६
चिच्छेदरामस्तं बाणैर्हृदये सो भवज्जडः सायकैश्चाप्रमेयात्मा सामर्षानस्य रक्षसः
१७ शिरस्यपातयन् प्राणिवेगवाद्भिस्त्रिभिः शरैः सधूमशोणिनो हारीरामचा
पाभिषाडितः १८ न्यपतत्पतितैः पूर्वसमरस्थो निशाचरः हतशेषास्ततो

वा० रा०

७०

भग्नाराक्षसाः खरसंश्रयाः १९ द्रवंति स्म न निष्ठंति व्याधत्रस्तामृगा इव तान्
खरो द्रवतो दृष्ट्वा निवर्त्य रुषितस्त्वया २० राममेवाभिदुद्रावराहुश्चंद्रसमं यथा २१
दृष्ट्वा वै रामायणे आरण्यकांडे सप्तविंशः सर्गः २४ निहतं दूषणं दृष्ट्वा रणे त्रि
शिरसा सह खरस्याप्यभवत्त्रासो दृष्ट्वा रामस्य विक्रमं १ सदृष्ट्वा राक्षसं सैन्यमपि
बलं महाबलं हतमेकेन रामेण दूषणास्त्रिंशिरा अपि २ तद्वलं हतं भूयिष्ठं विमनाः
प्रेक्ष्य राक्षसः आससाद खरो रामं न मुचिर्वास गो यथा ३ विकृष्य बलवत्त्रापं नारा
चानूरक्तं भोजनान् खरश्चिरेपरायाय क्रुधानां शीविषानिव ४ ज्योविधुन्वन्सुब

आर०

७०

दुशःशिक्षयास्त्राणिदर्शयन् चचारसमरेमार्गान्शरैरथगतःखरः ५ समर्वाश्च
दिशोबाणैःप्रदिशश्चमहारथः पूरयामासतंदहस्वारामोपिसुमहधनुः ६ ससायकै
र्दुर्विषहैर्विस्फुलंगैरिवाग्निभिः नभश्चकारविवरंपर्जन्यइववृष्टिभिः ७ तद्वभू
वशिनैर्बाणैःखररामविसर्जितैः पर्याकाशमनाकाशंसर्वतःशरसंकुलं ८ शर
जालावृतःसूर्योनतदास्मप्रकाशते अन्योन्यवधसंरंभादुभयोःसंप्रयुध्यतोः ९
ततोनालीकनाराचैस्तीक्ष्णाग्रैश्चविकर्णिभिः आजघानरणेरामंतोत्रैरिवमहा
द्विपं १० तंरथस्थंधनुःपाणिंराक्षसंपर्यवस्थितं ददृशुःसर्वभूतानिपाशाहस्त

वा० रा०

७१

मिवांतकं ११ हंनारंसर्वसैन्यस्य पौरुषेपर्यवस्थितं परिश्रान्तं महासत्त्वं मेने
रामं स्वरस्तदा १२ तं सिंहमिव विक्रान्तं सिंहविक्रान्तगामिनं दृष्ट्वा नो द्विजतेरा
मः सिंहः शुद्धमृगं यथा १३ ततः सूर्यविकाशेन रथेन महानारवरः आससादाथ तं
रामं पतंगद्वपावकं १४ ततोऽस्य स शरं चापं मुष्टिदेशे महात्मनः स्वरश्चिच्छेदराम
स्य दर्शयन् हस्तलाघवं १५ स पुनस्त्वपरानुसप्त शरानादाय वर्मणि निजघानरणे
क्रुधः शक्राशानि समप्रभान् १६ ततः शरमहस्त्रेण राममप्रतिमो जसं अर्दयित्वा
महानादननादसमरे स्वरः १७ ततस्तत्प्रहते बाणैः स्वरमुक्तैः सुपर्वभिः पशानक

आर.

७१

वचंभूमौरामस्यादित्यवर्चसं १८ सशरैरर्दितः क्रुधः सर्वगात्रेषु राघवः रराज
समरे रामो विधूमो ग्निरिव ज्वलन् १९ न तो गंभीरानिह्ना दंरामः शत्रुनिबर्हणः चका
रां नायसरिपोः सज्जमन्यमहधनुः २० सुमहद्वैष्णवं यत्नदनि सृष्टं महर्षिणः वरं
धनु रद्यम्यखरं समभिधावतः २१ ततः कनकपुंखेस्तु शरैः सन्नतपर्वभिः चिच्छे
दरामः संक्रुधः खरस्य समरे ध्वजं २२ सदशं नायो बहुधा विछिन्नः कांचनो ध्व
जः जगाम धरणो सूर्यो देवतानामिवाक्षया २३ तंचतुर्भिः खरः क्रुधो रामं गात्रेषु
मार्गणे विव्वाध हृदि मर्मज्ञो मातंग इव तोयदेः २४ सरामो बहुभिर्बाणेः खर

वा० रा०

७२

कार्मुकनिःसृतेः विधोरुधिरसिक्तंगोवभूवरुषितोभृशं २४ सधनुर्धन्वि
नांश्रेष्ठः संग्रह्यपरमाहवे मुमोचपरमेष्वासः षट्शरानभिरुक्षितान् २५ शिरस्ये
केनबाणेन द्वाभ्यां बाहोरथार्पयन् त्रिभिश्चंद्रार्धतक्केभ्यश्च वक्षस्यभिजघानह २६
ततः पञ्चात्महातेजानाराचाभास्करोपमान् जघानराक्षसं क्रुधस्त्रयोदशशिखाशि
तान् २७ रथस्ययुगमेकेनचतुर्भिः शबलान्हयान् षष्ठेनचशिरःसंख्येचिछेदय
रसारथेः २८ त्रिभिस्त्रिवेणून्बलवान् द्वाभ्यामक्षं महाबलः द्वादशेनतुबाणेनरा
स्यसकरंधनुः २९ छितावज्जुनिकाशेन द्वाघामः प्रहसन्निव त्रयोदशेनेंद्रसमोवि

आर.

७२

भेदसमरेखरं ३१ प्रभग्नधन्वाविरथोहताभ्रोहतसारथिः गदापाणिरवपुत्यन
स्थोभ्रमौखरस्तदा ३२ तत्कर्मरामस्यमहारथस्यसमेत्यदेवाभ्रमहर्षयभ्र अप
जयन्त्राजलयः सहष्ठातदाविमानाग्रगताः समेताः ३३ इत्यार्षरामायणे आरण्य
कांडे षाविंशः सर्गः २८ खरंतुविरथंरामोगदापाणिमवस्थितं मृदुपूर्वम
हातेजाः परुषंवाक्यमब्रवीत् १ गजाभ्ररथसंवाधेवत्किमहानितिष्ठता कृतंतेदारुणं
कर्मसर्वलोकजुगुप्सितं २ उद्वेजनीयोभूतानांनृशंसःपापकर्मकृत् त्रयाणामपिलो
कानांईश्वरोपिनितिष्ठति ३ कर्मलोकविरुद्धंतुकुर्वाणेश्वणदाचर तीक्ष्णसर्चजनो

वा० रा०

७३

हंतिसर्पदुष्टमिवागतं ४ लोभात्यापानिकुर्वाणः कामाद्वायोनबुध्यते हृष्टः
पश्यतितस्योतं ब्राह्मणाकनकादिव ५ वसतोदंडकारण्येतापसान्धर्मचारिणः
किन्नुहतामहाभागान्फलं प्राप्स्यसिराक्षस ६ नचिरं पापकर्माणिः क्रूरा लोकजुग
सिताः ऐश्वर्यं प्राप्यतिष्ठन्ति शार्णमूला इव द्रुमा ७ अवश्यं लभते कर्ता फलं पापस्य क
र्मणः चोरं पर्यागते काले दुमः पुष्पमिवार्तव ८ नचिरात्प्राप्यते लोके पापानां कर्मणां
फलं सविषाणामिवान्नानां भुक्तानां क्षणदा चर ९ पापमाचरतो चोरं लोकस्याप्रिय
मिच्छतां अहमासादिनो राजा प्राणानहंतुं १० अद्य भित्तामयामुक्ता शराः कोचनभूष

निशान्तर

आर.

७३

णाः विद्यायां निपतिष्यन्ति वल्मीकमिव पन्नगाः ११ चेत्त्वया दंडकारण्ये भस्मिता धर्म
चारिणः तानद्यानिहतः संख्ये संसेन्यो नुगमिष्यसि १२ अद्य त्वानिहतं बाणेः पश्य
तु परमर्षयः निरयस्थं विमानस्था ये त्वयानिहताः पुरा १३ प्रहरस्य यथा कामं कुरु य
त्वं कुलाधम अद्य नेपातयिष्यामि शिरस्ता रूफलं यथा १४ एवमुक्तस्तुरामेण क्रु
धः संरक्तलोचनः प्रत्युवाच ततो रामं प्रहसन् क्रोधमूर्छितः १५ प्राकृता नृराक्ष
सान् हतायुधे दशरथात्मज आत्मना कथमात्मानं अप्रशस्यं प्रशंसति १६ विक्रं
ता बलवंतो वा ये भवंति न र्षभाः कथयन्ति न ते किंचिन्नेजसा चानिगर्विताः १७ प्रा

श. रा.

७४

कृतास्तृकृतात्मानो लोके क्षत्रियपांसना निरर्थकं विकस्यंते यथारामविकस्यसे
१८ कुलं व्यपदिशन्तीरः समरे को भिधास्यति मृत्युकात्ते तु संप्राप्ते स्वयमप्रस्त
वेरन्तव १९ सर्वथा तु लघुत्वं ते कथनेन विदर्शितं सुवर्णं प्रति रूपेण न मेनेव कु
शाग्निना २० न तु मामहति छंते पश्यसित्वं गदाधरं धराधरनिवाकं प्यं पर्वतं धा
तुभिश्चितं २१ पर्याप्तो हंगदापाणिर्हेतुं प्राणान् रणेन व नयाणां मपि लोकानां पाशह
स्तद्वयं न कः २२ कामं वद्वपिवक्तव्यं त्वयि वश्यामि न त्वहं असं प्राप्नोति साविता पु
क्षविघ्नस्तनो भवतु २३ चतुर्दशसहस्राणि राक्षसानो हतानि ते त्वद्दिना शाकरो

आर.

७४

मयतेषामश्रुप्रमार्जनं २४ इत्युक्तापरमकुपः सगदां परमांगदां खरश्रिष्टे
परमायप्रशन्तामशनीयथा २५ खरबाहुप्रमुक्तासाप्रशन्तामहतीगरा भस्मरसा
श्रगुल्माश्रकृत्वागानत्समीपतः २६ तामापतंतोमहतोमृत्युपाशोपमांगदां अंत
रिश्तगतांरामश्रिष्टेदबहुधाशरैः २७ साविशीर्णाशरैर्भिन्नापपातधरणीतले ग
हमंत्रोषधिबलेर्व्यालीपविनिपातिता २८ इत्यार्षेरागायणे आरण्यकांडे एकोन
त्रिंशः सर्गः २९ भित्वातुनांगदाबाणेराघवो धर्मवत्सलः स्मयमान इदं वाक्यं
संरब्धमिदमब्रवीत् १ एतन्नेवलसर्वस्वदर्शितं राक्षसाधमं शक्तिहीनतरोमज्जो

वा० रा०

७५

रथात्तमुपगर्जसि २ एषा बाणविनिर्भिन्ना गदाभूमितलंगता अभिधानप्रग
ल्भस्य तव प्रत्ययघातिना ३ यत्तयोक्तं विनिष्टानामिदमस्तु प्रमार्जनं राक्षसानां क
रोमीति मिथ्या तदपि ते वचः ४ नीचस्य शुद्रशालस्य मिथ्या वृत्तस्य रक्षसः प्राणानप
हरिष्यामि गरुत्मानमृतं यथा ५ अद्य तेभिन्नकंठस्य केन बुद्धुर्भूषितं विदारित
स्य मद्वाणेर्महीपास्यति शोणितं ६ पांसुभूषितसर्वांगः स्रस्तन्यस्तभुजद्वयः स्व
स्य सेगांसमोऽभिरुष्यदुर्लभां प्रमदामिव ७ प्रहृष्टनिद्रेशयिते त्वयिराक्षसपांसवे
भविष्यंति शरण्यानां शरण्यादंडकादमे ८ जनस्थाने हतस्थाने नवराक्षसमुखैः

आर.

७५

निर्भयाविचरिष्यंतिसर्वतोमुनयोवने ९ अद्यविप्रसरिष्यंतिराक्षस्योहतबांध
वाः बाष्पाद्रैवदनाहीनाभयादन्यभयावहः १० अद्यशोकरसजात्माभविष्यंति
निरर्थिकाः अनुरूपकुलाः पत्न्योयासां त्वं पतिरीदृशः ११ नृशंसशालुशुद्रात्म
नित्यंब्राह्मणकंदक त्वत्कृतेशंकितैरग्नेमुनिभिः पात्यते हविः १२ तमेवमभिसंर
ब्धंब्रुवाणं राघवं वने खरो निर्भर्त्सयामास रोषात् खरस्वरस्वरः १३ हृष्टं खल्वबलि
सोसिभयेऽपि च निर्भयः वाच्या राच्यं ततो हित्व मृत्योर्वश्यो न बुध्यसे १४ कालपा
शपरिस्मिता भवंति पुरुषा हि ये कार्याकार्यं न जानंति ते निरस्तप इन्द्रिया १५ एवमु

वा० ग०

७६

क्षतनोरामं संरुध्य भ्रुकुटिंततः सददर्शमहासाकम्बविदूरे निशाचरः १६ रणे प्रह
रणस्यार्थे सर्वतो ह्यवलोकयन् सतमुत्पादयामास संदष्टदशनच्छदं १७ तं समुत्क्षि
प्य बाहुभ्यां विनर्दित्वा महाबलः राममुद्दिश्य चिक्षेप हतस्त्वमिति चाब्रवीत् १८ तमा
पतंतं बाणोद्यैः छित्त्वा रामं प्रतापवान् रोषमाहारयन्तीं निहतुं समरे खरं १९ जातस्य
दस्ननोरामो रोषरक्तान्तलोचनः निर्विभेदसहस्रेण बाणानां समरे खरं २० तस्य बाणा
तराद्रक्तं बहुसुश्रावफेनिलं गिरेः प्रस्त्रवणस्येव धाराणां च परिस्त्रवः २१ विकृतः सक
तो बाणैः खरो रामेण संयुगे मत्तोरुधिरगंधेन तमेवाभ्यद्रवद्रुतं २२ तमापतंतं संकु

आर०

७६

धं कृतास्त्रोरुधिराश्रुतं अपासर्पन् द्वित्रिपदं किंचित्त्वारि नाविक्रमः २३ ततः पावक
संकाशं वधाय समरेशरं स्वरस्य रामो जगन्नाह ब्रह्मदंडमिवापरं २४ सतदन्तं मघव
तासुरराजेन धीमता संदधे च सधर्मात्मा मुमोच च स्वरं प्रणि २५ सविमुक्तो महाबा
णो निर्घात समनिस्वनः रामेण धनुरायम्य रवरस्योरसि चापतत २६ सपपात खरो भू
मो दह्यमानः शराग्निना रुद्रेणैव विनिर्दग्धः श्वेतारण्ये यथा न कः २७ स हृत्त्रयवज्रे
ण कैनेन न मुचिर्यथा जलो वै द्वाशानिहतो निपपात हतः स्वरः २८ एतस्मिन् नरे दे
वाश्चारणैः सह संगताः दुंदुभिश्चाभिनिश्चंतः पुष्पवर्षसमन्ततः २९ समस्योपरि सं

वा० रा०

७७

दृष्टाववर्षुर्विस्मितास्तदा अर्धाधिकमुहूर्तेनरामेणनिशितैः शरैः ३० चतुर्दशस
हस्राणिरक्षसां कामरूपिणां स्वरदूषणमुख्यानां निहतानिमहामृधे ३१ अहोब
तमहत्कर्मरामस्यविदितात्मनः अहोवीर्यमहोदाढ्यं विष्णोरिवहिदृश्यते ३२
इत्येवमुक्ताते सर्वेययुर्देवायथागतं ततो राजर्षयः सर्वसंगताः परमर्षयः ३३ सभा
ज्यमुद्दिता रामे सागस्त्याद्दमब्रुवन् एतदर्थं महातेजामहेन्द्रः पाकशासनः ३४ शरभं
गाश्रमं पुण्यमाजगामपुरंदरः आनीतस्त्वामिमं देशमुपायेन महर्षिभिः ३५ एषां वधार्थं
शत्रूणां रक्षसां पापकर्मणां तदिदं न्नः कृतं कार्यं तया दशरथात्मज ३६ स्वधर्मं प्रचारि

आर.

७७

प्यंतिदंडकेषुमहर्षयः एतस्मिन्नंतरेवीरोलुक्मणःमहसीतया ३७ गिरिदुर्गादिनिष्क्रम्यसं
विवेशाश्रमेसुखा ततोरामस्तुविजयीपूज्यमानोमहर्षिभिः ३८ प्रविवेशाश्रमंवीरोलुक्मणे
नाभिःश्रितः तंदृष्ट्वाशत्रुहंतारंमहर्षिणांसुखावहं ३९ बभूवहृष्टावेदेहीभर्तारंपरिषसजे मु
दापरमयायुक्तादृष्ट्वाशोगणान्हतान् ४० रामंचैवावयंदृष्ट्वातुतोषजनकात्मजा ४१ ततस्तुतं
राक्षससंघमर्दनंसेपूज्यमानंमुदितैर्महात्माभिः पुनःपरिषज्यमुदात्विजाननाबभूव
हृष्टाजनकात्मजातदा ४२ इत्यार्षेरामायणे आरण्यकांडेत्रिंशःसर्गः ३० त्व
रमाणस्तनोगत्वाजनस्थानादकंपनः प्रविश्यलंकांवेगेनरावणंवाक्यमब्रवीत् १

वा० रा०

७८

जनस्थानस्थिताराजनृराक्षसाबहवोहताः स्वरश्चनिहतः संख्ये कथंचिदहमागतः
१ एवमुक्तोदशग्रीवः क्रुधः संरक्तलोचनः अकंपनमुवाचे दंनिदं हनिवते जसा २
केन भीमं जनस्थानं हतं मम परासुना को हि सर्वेषु लोकेषु गतिं नाभिगमिष्यति ४ न
हि मे विप्रियं कृत्वा शक्यं मघवता सुरं प्राप्नुवैश्रवणे नापि नयमेन च विष्णुना ५ का
लस्य चाप्यहं कालो दहेयमपि पावकं मृत्युं मरणधर्मेण संयोजयितुमुत्सहे ६ वातस्य
तरसा वेगं निहतुमपि चोत्सहे दहेहमपि संक्रुधस्ते जसा दित्यपावको ७ तथा क्रुधं दश
ग्रीवं कृतां जलिरकंपनः भयात्संदिग्धया वाचारावणं याचते भयं ८ दशग्रीवो भयं ७८

आर०

७८

तस्मै प्रदहोरक्षसांवरः सविस्त्रब्धो ब्रवीद्वाक्यं असंदिग्धमकंपनः ९ उज्जोदशरथ
स्यास्ते सिंहसंहननो युवा रामो नाम महास्कंधो वृत्तायतमहोजः १० श्यामः पृथुयशाः
श्रीमाननुल्यबलविक्रमः हतस्तेन जनस्थाने खरश्च सह दूषणः ११ अकंपनवचः
श्रुत्वा रावणो राक्षसाधिपः नागेंद्रवनिश्चस्य ददंवचनमब्रवीत् १२ ससुरेंद्रेण
संयुक्तो रामः सर्वामरेः सह उपयातो जनस्थानं ब्रह्मिकचिदकंपन १३ रावणस्य पु
नर्वाक्यं निशंस्य तदकंपनः आचचक्षे बलंतस्य विक्रमं च महात्मनः १४ रामो नाम
हातेजाः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मतां दिव्यास्त्रगुणसंपन्नः परंधर्मगितो युधि १५ तस्या

मु २

वा० रा०

७९

नुरुपोबलवानरक्ताक्षोदुंदुभिस्वनः कनीयान्कृष्मणोभ्रान्ताशकाशशिनिभा
ननः १६ सतेनसहरसंयुक्तःपावकेनानिलोपथा श्रीमान् राजवरस्तेनजनस्था
नंनिगानितं १७ नैवदेवामहात्मानोनात्रकार्याविचारणा शरारामेणतूत्सृष्टारुक्प्र
पुरवाःपतत्रिणः १८ सर्पाःपंचाननाभूत्त्वाभक्षयंतिस्मराक्षौन् येनयेनचगच्छंतिरा
क्षसाभयकशिंताः १९ तेनतेनस्मपश्यंतिराममेवाग्रतःस्थितं दृश्यंविनाशितंतेन
जनस्थानंतवानघ २० अकंपनवचःश्रुत्वा रावणोवाक्यमब्रवीत् गमिष्यामिजन
स्थानंरामंहंतुसकृष्मणं २१ अथैवमुक्तेवचनेप्रोवाचेदमकंपनः शृणुराजन्यथा

आर.

सा

७९

मे
वृत्तंरामस्यवल्लभोरुषं २२ असाध्यः कुपितोरामो विक्रैण महायशाः आपगायास्तु
पूर्णायावेगं परिहरेछरेः २३ सताराग्रहनक्षत्रं न भश्चाप्यवसादयेत् असोरामस्तु
सादंतीं श्रीमानप्युधरेन्महो २४ भित्तावेलां समुद्रस्य लोकानां कावयेद्दिभुः वेगं वापि
समुद्रस्य वायुं वा विधमेछरेः २५ संहत्य वा पुनर्लोकानि क्रमेण महायशाः शक्तः श्रेष्ठः
स पुरुषः स्त्रष्टुं पुनरपि प्रजाः २६ नहिरामो दशग्राव शक्यो जेतुं रणे त्वया रक्षसा वापि
लोके न स्वर्गः पापजनैरिव २७ न तं वध्यमहं मन्ये सर्वैर्देवा सुरैरपि अयं तस्य वधोपा
यस्तन्ममैकमनाः शृणु २८ भार्या तस्योत्तमा लोके सीतानामसुमध्यमा श्यामा समवि

वा.रा.

८०

भक्तंगीस्त्रोरत्नं रत्नभूषिता २९ नैव देवी न गंधर्वनासरानचपन्नगी तुल्यासी
मंतिनी तस्यामानुषीति कुतो भवेत् ३० तस्यापहुरभायं त्वं न प्रमथ्य महासुने सीत
यारहितो रामो न चेव हि भविष्यति ३१ अरोचयत न द्वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः चिंत
यित्वा महाबाहुरकंपनमुवाच ह ३२ बाढं काल्यं गमिष्यामि एकः सारथिना सह आ
नेष्यामि च वै देहं इमां हृष्टो महापुंरा ३३ तदेव मुक्त्वा प्रययौ रवरयुक्तेन रावणः रथे
नादित्यवर्णेन दिशः सर्वाप्रकाशयन् ३४ सरथो राक्षसेन्द्रस्य नक्षत्रपथगो महान्
चंचर्यमाणः शुश्रुभे जलदे चंद्रमा इव ३५ सदूरे चाश्रमं गत्वा नाटके यमुपागमत्

आर.

८०

मारीचेनार्चितो राजा भुक्ष्य भोज्यै रमानुषैः ३६ तं स्वयं पूजयित्वा तु आसने नोदके
न च अर्थोऽपहितया वा चामारी चोवाक्यमब्रवीत् ३७ कच्चित्सुकुशलं राजन् लोका
नां राक्षसाधिप आशं केनाधिजानेत्वं यतस्तूर्णमुपागतः ३८ एवमुक्तो महातेजामा
रीचेन सरावणः ततः पश्चादिदं वाक्यमब्रवीद्वाक्यकोविदः ३९ आरक्षो मे हतस्तान रा
मेणाक्लिष्टकारिणा जनस्थानमवध्यंतत्सर्वं युधिनिपातितं ४० तस्य मे कुरुसाचि
व्यंतस्य भार्यापहारिणे राक्षसेन्द्रवचः श्रुत्वामारी चोवाक्यमब्रवीत् ४१ आख्याता
केन वासीतामित्ररूपेण शत्रुणा त्वया राक्षसशार्दूलको न नंदति न हतिः ४२ सीता

वा० रा०

८१

मिहानयस्वेतिको ब्रवीति ब्रवीहि मे रक्षो लोकस्य सर्वस्य कः भृगं छेत्तुमिच्छति ४३
प्रोत्साहयति यश्च त्वो स न शत्रुरसंशयं आशी विषमुरगा हंष्ट्रा उधर्तुं चेच्छति त्वया ४४
कर्मणानेन केनासिकापथं प्रतिपादितः सुखसुप्तस्य ते राजन् प्रहृतं केन मूर्धनि ४५
विश्रुधवंशाभिजनाग्रहस्तस्तेजो मदः संस्थितो देर्विषाणः उदाक्षितुं रावणनेह यु
क्तः स संयुगे राघवगंधहस्मी ४६ असौरणांतः स्थिति संधिवालो विदग्ध रक्षो मृग
हानसिंहः सुप्तस्त्वया बोधयितुं न शक्यः शरंगपूर्णो निशितो सिद्धेष्टः ४७ चापापहा
रे भुजवेगपंकेशरोर्मिमाले सुमहाहवौघे न रामपातालमुखेति धीरे प्रस्कंदितुं ~~शक्नुमः~~

आर.

८३

राक्षसराजयुक्तं ४८ एवमुक्तीदराग्रिवोमारीचैनसरावणः न्यवर्ततपुरीतं
कां विवेशचग्रहोत्तमं ४९ प्रसीदलंकेश्वरराक्षसेन्द्रलंकाप्रसन्नोभवसाधुगच्छ
तंस्वेषुदारेषु रमस्वनित्यंरामः सभायोरमतां वनेषु ५० इत्यार्षेरागायणे आरण्य
कांडे एकत्रिंशः सर्गः ३३ ततः श्रृणु रवाहस्वासहस्राणि चतुर्दश हता
त्येकेनरामेण रक्षसांभीमकर्मणां १ दूषणं चरवरेचैह तं त्रिशिरसंरणे दृष्ट्वा पुन
र्महानादान्ननादजलदोपमा २ साहस्राकर्मरामस्य कृतमन्यैः सुदुष्करं जगाम परमो
द्विग्नलंकां रावणपालितां ३ साददर्शयिमानाग्रे रावणं दीप्ततेजसं उपोपविष्टं सचिदै

गो. रा.

८२

महद्भिरिव वासवं ४ आसीनं सूर्यसंकाशं चने परमासने रुक्मवेदिगतं
प्राज्यं ज्वलंतमिव पावकं ५ देवगंधर्वभूतानामृषीणां च महात्मनां अजेयं समरे
घोरं व्याताननमिवानकं ६ देवासुरविमर्देषु वज्राशानिकृतव्रणं ऐरावतविषाणा
ग्रेरुत्कृष्टकिणवक्षसं ७ विंशद्भुजं दशग्रीवं दर्शनीयपरिच्छदं विशालवक्षसं वीरं रा
जलक्षणलक्षितं ८ नक्षवैद्यसंकाशं तप्तकांचनकुंडलं सुभुजं शुक्लदशनं म
हास्यं पर्वतोपमं ९ विष्णुचक्रनिपातेऽश्वशतशो देवसंयुगे अन्यैः शस्त्रैः प्रहारैश्च
महायुधैश्च ताडितं १० आहतांगैः समस्तेः स्तं देवप्रहरणैस्तदा अक्षोभ्यानां स

आर.

८२

मुद्राणां शोभणं सित्रकारिणं ११ क्षेमारं पर्वताग्राणां सुराणां च प्रमर्दनं उच्छेत्तारं
वधर्माणां परदाराभिमर्शनं १२ सर्वदिव्यास्त्रयोक्ता रं यज्ञविघ्नकरं सदा पुरोभोग
वतीं गत्वा पराजित्य च वासुकिं १३ तक्षकस्याप्रियां भार्यां पराजित्य जहार यः कैलासं
पर्वतं गत्वा विजित्य नरवाहनं १४ विमानं पुष्पकं तस्य कामगं वै जहार यः वनं चैत्रर
थं दिव्यं तलिनीं नन्दनं वनं १५ विनाशयति यः क्रोधाद्देवोद्यानानि वीर्यवान् चन्द्रसूर्यौ म
हाभागौ उनिष्ठौ तौ परंतपो १६ निवारयति बाहुभ्यां यः शैलशिखरोपमः दशवर्षसह
स्राणितपस्तप्तुमहावने १७ पुरास्वयं भुवे धारः शिरांस्युपजहार यः देवदानवगं

वा० रा०

८३

धर्वपिशाचपतगोरगैः १८ अभयं यस्य संग्रामे मृत्युतामानुषादते मेत्रैरभि
ष्टुतं पुण्यमध्वरेषु द्विजातिभिः १९ हविर्धानेषु यः सोममुपहंति महाबलः प्राप्तं
यज्ञहरं दुष्टं बलघ्नं क्रूरकारिणं २० कर्कशां निरनुक्रोशं प्रजानामहितैरतं रावणं
सर्वभूतानां सर्वलोकभयावहं २१ राक्षसीभ्रातरं क्रूरं साददर्शमिहाबलं तं दिव्यव
स्त्राभरणं दिक्षु माल्योपशोभितं २२ आसने सूपविष्टं तं काले कालमिवोद्यतं
राक्षसेन्द्रं महाभागं पौलस्त्यकुलनन्दनं २३ उपगम्या ब्रवीद्वाक्यं राक्षसीभयाविह
ता रावणं शत्रुहन्तारं मंत्रिभिः परिवारितं २४ तमब्रवीद्दीप्तविशाललोचनं प्रद

आर.

८३

शयित्वाभवलोभमोहता सुदारुणंवाक्यमभीतचारिणीमहात्मनाश्रुपर्णखा
विरूपिता २५ इत्यार्षेणामायणे आरण्यकांडे द्वाविंशः सर्गः ३२ ततः श्रु
र्णखादीप्तारावणं लोकरावणं अमात्यमध्ये संक्रुधा परुषं वाक्यमब्रवीत् १
प्रमत्तः कामभोगेषु स्वेरवृत्तो निरंकुशः समुत्पन्नं भयं घोरं बोधव्यं नावबुध्यसे २
सक्तं ग्राम्येषु भोगेषु कामवृत्तं महीपतिं लुब्धं न बहु मन्यंते शमशानाग्निमिव प्रजाः
३ स्वयं कार्याणि यः कालेनानुतिष्ठति पार्थिवः स तु वै सह राज्येन तैश्च कार्यैर्विन
श्यति ४ अयुक्तचारं दुर्वर्षं अस्वाधीनं नराधिपं वर्जयन्ति नरा दूरान्नदीपंकमि

वा० रा०

८४

बहिषाः येन रक्षंति विषयमस्वाधीनं नराधिपाः तेन वद्ध्या प्रकारं तेन गिरयः सा
गरेयथा ६ आत्मवद्विविगृह्यत्वं देवगंधर्वदानवैः अयुक्तचारश्च परुः कथं रा
जा भविष्यसि ७ त्वन्नुवाकस्वभावश्च बुद्धिहीनश्च राक्षसः ज्ञातव्यं तन्न जानी
षे कथं राजा भविष्यसि ८ येषां चाराश्च कोशश्च नयश्च जयतां वर अस्वाधीनान
रेंद्राणां प्राकृतैस्ते जनैः समाः ९ यस्मात्पश्यंति दूरस्थान् सर्वान् गत्वा नराधिपाः चा
रेण तस्मादुच्यंते राजानो दीर्घचक्षुषः १० अयुक्तचारं मन्येत्तां प्राकृतैः सच्चिदैर्युतः
स्तजनं च जनस्थानं निहतं नावबुध्यसे ११ चतुर्दशसहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणां ह

आर.

८४

तान्येकेनरामेणस्वरश्चसहदूषणः १२ ऋषीणामभयंदत्तंकृतशेमाश्चदंडकाः धर्षि
 तंचजनस्थानंरामेणाक्लिष्टकारिणा १३ तंतुतुल्यः प्रमत्तश्चपराधीनश्चरावण वि
 षयेस्तेसमुत्पन्नंयद्भयन्नावबुध्यसे १४ तीक्ष्णमप्रदातारंप्रमत्तंगर्वितंशठं व्यसने
 सर्वभूतानिनाभिधावंतिपार्थिवं १५ अतिमानिनमग्राह्यमात्मसंभावितंनरं क्रोधनं
 व्यसनेहंतिस्वजनोपिनराधिप १६ नानुनिष्ठतिकार्याणिभयेषुनविभेतिच शिप्रं
 राज्यान्च्युतोदीनस्तृणैस्तुल्योभवेदिह १७ शुष्ककाष्ठैर्भवेत्कार्यंलोष्ठैरपिचपांसु
 भिः नतुस्थानात्परिश्रष्टैःकार्यंस्यादसुधाधिपैः १८ उपभुक्तंनथावासःस्रजोत्ता

त्य

वी० रा०

८५

मृदिनायथा एवंराज्यात्परिभ्रष्टः समर्थोपि निरर्थकः १९ अप्रमत्तश्च यो राजा
सर्वज्ञो विजितेन्द्रियः कृतज्ञो धर्मशीलश्च सराजातिष्ठते चिरं २० नयनाभ्यां प्रसु
प्तो वा जागर्ति नयचक्षुषा व्यक्तक्रोधप्रसादश्च सराजा पूज्यते जनैः २१ त्वं तुरावणदु
र्बुद्धिर्गुणैरेतैर्विचर्जितः यस्य ते विदितश्चरिरेक्षसां सुमहान्वधः २२ परावर्तता वि
षयेषु संगवान् न देशकालप्रविभागनत्वावित् अयुक्तबुद्धिर्गुणदोषनिश्चये विपन्न
ज्यो न चिराद्विपत्स्यसे २३ इति स्वदोषान् परिकीर्त्तितान् स्तया समीक्ष्य बुद्ध्या क्षणदानं
रेश्वरः धनेन दर्पेण बलेन चान्वितो विचिंतयामास चिरं सरावणः २४ इत्यार्षेरा
मायणे आरण्यकांडे त्रयास्त्रिंशः सर्गः २३ ततः शूर्पणखां दृष्ट्वा ब्रुवती परुषं

आर.

८५

वचः अमात्यमध्यसंक्रुधःपरिपप्रछरावणः १ कश्चरामःकथंचार्कःकिंरूपःकिं
पराक्रमः किमर्थंदंडकारणंप्रविष्टंश्वसुदुत्तरं २ आयुधंकिंचरामस्ययेनतेराश
साहताः स्वरश्चनिहतःसंख्येदूषणस्त्रिशिरास्तथा ३ तत्वंब्रूहिमनोजांगिकेनत्वं
चविरूपिता इत्युत्काराक्षसंद्रेणराक्षसीकोधमूर्तिता ४ नतोरामंयथान्यायमारब्धा
तुमुपचक्रमे दीर्घबाहुर्विशालाक्षश्चौरकृष्णाजिनांबरः ५ कंदर्पसमस्तपश्चरामो
दशरथात्मजः शक्रचापनिभंचापंविरुष्यकनकांगदं ६ दीप्तानूक्षिपतिनाराचा
न्सर्पानिवमहाविषान् नाददानंशरानूघोरानूविमुचंतंमहाबलं ७ नकार्मुकंवि

वा० रा०

८६

कथं तं रामं पश्यामि संयुगे हन्यमानं तु तत्सेत्यं पश्यामि शरवृष्टिभिः ८ हन्यमानं तु
तत्सेत्यं पश्यामि शरवृष्टिभिः इंद्रेणे वोत्तमं सस्यं माहनं त्वश्ववृष्टिभिः ९ राक्षसांभी
मवीर्याणां सहस्राणि चतुर्दश निहतानि शारे ग्नीश्वरे स्तेनैकेन पदातिना १० अर्धा
धिकमुहूर्तेन खरश्च सहदूषणः कृषीणामभयं दत्तं कृतस्तेमाश्च दंडकाः ११ एका
कथं चिन्मुक्ताहं परिभूय महात्मना स्त्रीवधं शंकमानेन रामेण विदितात्मना १२ त्रा
ताचास्य महातेजा गुणतस्तुल्यचिक्मः अनुरक्तश्च भक्तश्च लक्ष्मणीनामवीर्यवान् १३
अमषा दुर्जयोजेता विक्रान्तो बुद्धिमान् चला रामस्य दक्षिणो बाहुर्नित्यं प्रागो बहिः श्वरः

आर.

८६

१४

सुनासोरः

रामस्यतुविशाखाशीर्णैर्दुस्वदृशाननः धर्मपत्नीप्रियानित्यभर्तुःप्रियहितैरता १५
सासुकेशीसुलूपाचयशस्विनी देवतेवचनस्यास्यराजतेऽरीरवापरा १६ तमकांचन
वर्णाभारक्तुंगनरसीश्रुभा सातनामवरारोहावैदेहीतनुमध्यमा १७ नैवदेवीनगंधवर्त्तन
यक्षीनचकिंचरी तथा रूपामयानारादृष्टपूर्वामहातले १८ यस्यसाताभवेद्भार्यायंचह
ष्टापरिचजेत् अभिजीवेत्सर्वेषुलोकेषापिपुरंदरात् १९ सासुशाखावपुःश्रुगध्या
रूपेणाप्रतिमाभुवि तवानुरूपाभार्यासातंचनस्याःपतिर्वरः २० तांतुविस्तार्णजघनां
पीनौतुंगपयोधरां भार्यार्थेतुनपानेतुमुद्यताहंवरा नना २१ विरूपिनास्मिक्कूरेण

वा० रा०

८७

लक्ष्मणेनमहाभुज तांतुहस्ताद्यवैदेहं पूर्णचंद्रनिभाननां २२ स्वरूपितास्त्रिकूरेणाल
क्ष्मणेनमहाभुज तांतुहस्ताद्यवैदेहं मुन्मथस्यशराणांचत्वंविधेयोभाविष्यसि २३ यदि
तस्यामभिप्रायोभार्यात्वेनवजायते शाप्रमुध्रियतां पादोजयार्थमिहदक्षिणः २४ रो
चतेयदिनेवाक्यंममेतद्वाक्षसेश्वर क्रियतांनिर्विशंकेष्वचनंममरावण २५ वि
ज्ञायेषामशक्तिंचक्रियतांचमहाबल सीतानवानवद्योगीभार्यातेराक्षसेश्वर २६ नि
शम्यरामेणशरैरजिह्वगेहनाञ्जनस्थानगतान्निशाचरान् स्वरंचदृष्ट्वानिहतंचदृष्ट
वंत्वमद्यकृत्यंप्रतिपत्तुमर्हसि २७ इत्यार्षेरामायणे आरण्यकांडेचतुस्त्रिंशत्सर्गः

आर.

८७

२४ ततः श्रृणुत्वा वाक्यं तच्छ्रुत्वा रोमहर्षणं सचिवानभ्यनुज्ञाय कार्यं बुद्ध्या
जगाम ह १ तत्कार्यं मनुगम्यान्तर्यथा बहुपुरुष्यन्व होषाणां च गुणानां च संप्रधार्य ब
लाबलं २ इति कर्तव्यमित्येव कृत्वा निश्चयमात्मनः स्थिरबुद्धिस्ततो रम्याया नशा
लां जगाम ह ३ यानशा लांततोगत्वा प्रखन्तं राक्षसाधिपः सत्तंसं नोदयामासरथः सं
युज्यतामिति ४ एवमुक्तः क्षणेनैव सारथिर्लघुविक्रमः रथं संयोजयामास तस्याभि
मतमुत्तमं ५ कामगं रथमास्थाय कांचनं रत्नभूषितं पिशाचवदनेर्युक्तं खरैः कनक
भूषणे ६ मेघप्रतिमनादेन सतेन च नदानुजः राक्षसाधिपतिः श्रीमान्पयो नदनदी

वा० रा०

८८

पतिः ७ सञ्चेतवालव्यजनः श्वेतछत्रोदशाननः स्निग्धवैडूर्यसंकाशस्तप्तकांठ
नभ्रपणः ८ दशग्रावोविंशतिभुजोदर्शनीयपरिछदः त्रिदशोरिर्मुनीन्द्रघोदशशीर्ष
इवाद्रिराट् ९ कामगंरथमास्थायसुभ्रभेराक्षसाधिपः विद्युन्मंडलवान्मेघः सबलाक
इवांबरे १० सशैलसागरानूपवीर्यवानवलोकयन् नानापुष्पफलैर्वृक्षैरनुकीर्ण
सहस्रशः ११ शीतमंगलनोयाभिः पद्मिनीभिः समंततः विशालैराश्रमपदैर्वदिम
हिरलंकृतं १२ कदल्यठविसंशोभन्नारिकेलोपशोभितं सालैस्नालैस्समालैश्चनल
भिश्चसुपुष्पितैः १३ अत्यंतनिपताहारैः शोभितं परमर्षिभिः नागैः सुपर्णैर्गंधर्वैः कि

आर

८८

नरैश्चसहस्रशः १४ जितकामैश्चसिद्धैश्चशारणैश्चोपशोभितं आजैर्वैखानसै
मोर्वैर्वाल्कवित्त्येर्मराचिपैः १५ दिव्याभरणमात्म्याभिर्दिव्यरूपाभिरारुतं क्रीडारत
विधिज्ञाभिरप्सरोग्भिः सहस्रशः १६ सेवितं देवपत्नीभिः श्रीमतीभिरुपासितं देवदा
नवसंघैश्चचरितं त्वमृताशिभिः १७ हंसकौंचप्लवाकीर्णसारसैः संप्रसादितं वैडूर्यप्र
स्तरंस्निग्धंसांद्रसागरतेजसा १८ पांडुराणिविशाळानिदिव्यमात्म्ययुतानिच त
र्यगीताभिर्जुष्टानि विमानानिसमंततः १९ तपसाजितलोकानां कामगात्र्यभिसं
पतन् गंधर्वासरसश्चैवदर्शयन् दानुजः २० निर्वासरसमूलानांचंदनानांसहस्र

का.रा०

८९

शः वनानिपश्यन्सोम्यानिप्राणतृप्तिकराणि च २१ अगुरूणां च मुख्यानां वना
न्युपवनानि च तकोलानां च जात्यानां फलिनां च सुगंधिनां २२ पुष्पाणि च त
मालस्य गुल्मानि मरिचस्य च मुक्तानां च समूहानि श्रुष्यमाणानि तारतः २३
शैलानि प्रवरंश्चैव प्रवालानि च यांस्तथा कोंचनानि च शृंगाणि राजतानि तथैव
च २४ प्रस्त्राणि मनोज्ञानि प्रसन्नानि हृदानि च धनधान्योपपन्नानि स्त्रीरत्ने
रचूतानि च २५ हस्त्यश्वरथगाढानि नगराणि विलोकयन् तं समं सर्वतः स्निग्धं
मृदुसस्पर्शमारुत २६ अनूपे सिंधुराजस्य दर्शत्रिदिवोपमं तत्रापश्यत्समेघाभं न्य

आर.

५३

ग्रीधमुनिभिर्वृतं^{२९} समंताद्यस्यताः शारवाः शतयोजनमायताः यस्य हस्तिनमादाय
महाकायं च कछपं २८ भक्षार्थं गरुडः शारवामाजगाम महाबलः तस्य तांसहसा
शारवाभारेण पतगोत्तमः २९ सुपर्णः पर्णबहुलां बभ्रुं जायमानं महाबलः तत्र वैरवानसा
माषायात्तरित्यामरीचिपाः ३० आजाबभ्रुवुर्धूम्नाश्च संगताः परमर्षयः तेषां दयार्थं
गरुडस्तां शारवां शतयोजनां ३१ भग्नमादाय वेगेन तोचो भोगजकछपौ एकपादेन ध
र्मात्मा भक्षयित्वा तदामिषं ३२ निषादविषयं हत्वा शारवया पतगोत्तमः प्रहर्षमतुलं ले
भेमोक्षयित्वा महामुनीन् ३३ सतुनेन प्रहर्षेणाद्दिगुणाकृतविक्रमः अमृतानयनार्थं

वा.रा०

९० न

वैचकारमतिमान्मतिं ३४ अयोजात्तानिनिर्मथ्यभित्तिरत्नगृहंवरं महेंद्रभवना
दुसमाजहारामृतैतः ३५ तंमहर्षिगणैर्जुष्टं सुपर्णकृतलक्षणं नाम्नासुभद्रंन्यग्रोधं
ददर्शधनवानुजः ३६ तंतुगत्तापरंपारंसमुद्रस्यनदीपते ददर्शश्रममेकांतेपुण्येरम्ये
वनांतरे ३७ तत्रकृष्णाजिनधरंजलामंडलधारिणं ददर्शनियताहारंमारीचंनामरा
क्षसं ३८ सरावणःसमागम्यविधिवत्तेनरक्षसा मारीचिनार्चितोराजासर्वकामैरमा
नुषैः ३९ तंस्वयंपूजयित्वाचभोजनेनोदकेनच अर्थोपहितयाज्ञाचामारीचोवाक्य
मब्रवीत् ४० कचित्तेकुशलंराजनूलंकायांराक्षसेश्वर केनार्थेनपुनस्त्वेवैतूर्ण

आर.

९०

मेव इहागतः ४१ एवमुक्तो महातेजामारीचेन सरावणः ततः पश्चादिदं वाक्यमुब्र
वीहा क्यकोविदः ४२ इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे पंचत्रिंशः सर्गः ३५ मा
रीचः श्रूयतां तात वचनं मम भावतः आर्तोस्मि मम चार्तस्य भवान्हि परमा गतिः
१ जानीषे त्वं जनस्थानं भ्राता यत्र खरो मम दूषणश्च महाबाहू स्वसा श्रुपणखा
चमे २ त्रिशिराश्च महाबाहू राक्षसः पिशिताशनः अन्ये च बहवः शूरा लब्ध
रुक्षानि शाचराः ३ वसंति मन्त्रियोगेन अधिवासं नराक्षसाः बाधमाना महारण्ये
मुनीन्ये धर्मचारिणः ४ चतुर्दश सहस्राणि राक्षसां भीमकर्मणः शूराणां लब्धरु

वा. रा०

९३

क्षाणां खरचिन्तानुवर्तिनां ५ ते त्विदानीं जनस्थाने वसमाना महाबलाः संगता
परमायत्तारामेण सह संयुगे ६ नानाशस्त्रप्रहरणाः खरप्रमुखराक्षसाः तेन
संजातरोषेण रामेण रणमूर्धनि ७ अनुक्ता परुषं किंचिच्छरैर्व्यापारितं धनुः
चतुर्दशसहस्राणिरक्षसामुग्रतेजसां ८ निहतानि शरैर्दशैर्मानुषेण पदाति
ना खरश्च निहतः संख्येदूषणश्च निपातितः ९ हत्वा त्रिशिरसं चापि निर्भयाद्
उकाकृताः पित्रा निरस्तः क्रुधेन सभार्यः क्षीणजीवितः १० सहंता तस्य सेन्यस्य रा
मः क्षत्रियपांसनः अशोकः कर्कशः स्तीक्ष्णो मूर्खो लुब्धो जिह्वेन्द्रियः ११ त्यक्तधर्मा

आर.

९३

त्वधर्मात्माभूतानामहितेरतः येन वैरं विनारण्ये स त्वमास्थाय केवलं १२ कर्णना
सापहारेण भागिनी मे विरूपिता अस्य भार्या जनस्थानात्सीतां सुरसुतोपमां १३ आ
नयिष्यामि विक्रम्य सहायस्तत्र मे भव त्वया ह्यहं सहायेन पार्श्वस्थेन महाबल १४
भ्रातृभिश्च सुरान्सर्वान्नाहमत्रानुचिंतये न सहयो भवत्वन्मे समर्थो ह्यसिराक्षस
१५ वीर्यं युधे च दर्पे च न ह्यस्ति स्पृहास्तव उपायतो महाशूरः सर्वमायाविभारदः १६
एतदर्थं महं प्राप्तस्त्वत्समीपं निशाचर शृणु तत्कर्म साहाय्ये यत्कार्यं वचनाभ्रम १७
सौवर्णं स्वं मृगी भूत्वा चित्रोरजतविंदुभिः आश्रमे तस्य रामस्य सीतायाः प्रमुखे च

वा० रा०

९२

र १८ त्वानुनिःसंशयंसीतादृष्टातुमृगरूपिण गृह्यतामितिभर्तारंलक्ष्मणं
चाभिधास्याति १९ ततस्तयोरपायेतुश्रुत्येसातांयथासुखं निराबाधोहरिष्यामि
राहुश्रंद्रप्रभामिव २० ततःपश्चात्सुखंरामेभार्याहरणकर्षिते विस्रब्धंप्रहरिष्या
मिकृतार्थेनांतरात्मना २१ तस्यरामकथांश्रुत्वामारीचस्यमहात्मनः शुक्लंसमभव
द्वक्त्रंपरित्रस्तोबभूवच २२ ओष्ठौपरिलिहन्शुक्लोनेत्रैरानामिषैरिव मृतभूतद
वान्तस्तुरावणंसमुद्देशत २३ सरावणंत्रस्तविषण्णाचेतामहावनेरामपराक्रमज्ञः
कृतांजलिस्तत्त्वमुवाचवाक्यंहितंचनसेमोहितमात्मनश्च २४ इत्यार्षेरामायणेआ

आर०

९२

रं ग्यातां डेव इति शः सर्गः ३६ तच्छुत्वा राक्षसेन्द्रस्य वाक्यं वाक्यविशारदः प्र
त्युत्वा च महातेजा मारीचो राक्षसेश्वरः १ तुल्यमायुसं सौम्यं जनसततं प्रियवादिनः
अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता भोक्ता च दुर्लभः २ नन्वं बुध्यसे रामं महावीर्यगुणोन्नतं अ
पुक्तं चारश्च पत्नीमहेंद्रवरुणोपमं ३ अपि स्वास्ति भवेत्तात सर्वेषामपि रक्षसां अपिरामो
न संकुपः कुर्याच्छोकान राक्षसान् ४ आपते जीवितांता यनोत्सन्ना जनकात्मजा अपि
सीतानिमित्तं च न भवेद्यसनं महत् ५ आपिता माश्वरं प्राप्य कामवृत्तं निरंकुशं न वि
नश्येत्तुरीतं कात्तया सहसराक्षसा ६ त्वद्विधः कामवृत्तो हि दुःशीलः पापमंत्रितः आ

वी० ग०

९३

त्मानं स्वजनं राष्ट्रं सराजाहंति दुर्मतिः ७ न च पित्रापरित्यक्तो नामर्यादः कथंचन न
लुब्धो न च दुःशीलो न च भावियपांसनः ८ न च धर्मगुणो हर्षनः को सत्यानंदवर्धनः
न च तीक्ष्णो हि भूतानां सर्वभूतहिते रतः ९ वंचितं पितरं दत्त्वा कैकेया सत्यवादिनं
करिष्यामीति धर्मात्मा ततः प्रव्रजितो धनं १० कैकेयाः प्रियकामार्थं पितुर्दशरथस्य
च हित्वा राज्यं च भोगांश्च प्राविष्टो दंडकावनं ११ न रामः कर्कशस्मात्तना विद्वान्नाजिते
द्रियः अनृतं न श्रुतं नैव नैवं त्वं वक्तुमर्हसि १२ रामो विग्रहवान् धर्मः साधुः सत्यपराक
मः राजा सर्वस्य लोकस्य देवानां मित्रमासवः १३ कथंचन तस्य वैदेहो रक्षितो स्वेन नेजसा

आर.

९३

दृष्टसे प्रसभं हर्तुं प्रभा मि वरिवत्तनः १४ शरार्चिषमना धृष्ट्यं चापस्वर्द्धे धनं रणे रा
माग्निं सहसा दीप्तं न प्रवेष्टुं त्वमर्हसि १५ धनुर्वादि तदा सास्यं शरार्चिषममर्षणं वा
पवाणधरं तीक्ष्णं शत्रुसेनापहारिणं १६ राज्यं सुरवंतं संत्यज्य जीवितं चेष्टमात्मनः ना
त्यासादयितुं नानरा मां न कृमिर्हर्हसि १७ अप्रमेयं हितं ते जोयस्य सा जनकात्मजा न
तं समर्थस्मां हर्तुं रामनापाश्रयो वने १८ तस्यैव नारसिंहस्य सिंहोरस्कस्य भामिनी
प्राणोभ्योऽपि प्रियतरा भार्या नित्यमनुव्रता १९ न सा धर्षयितुं शक्या मे थित्यो जस्ति
नः प्रिया दीप्तस्ये बहुता शस्य शिखा सीता सुमध्यमा २० किमुद्यमं व्यर्थमिमं कुरु

पा. ग.

९४

त्वातेराक्षसाधिप दृष्टश्चेत्तरणे तेन तदंतमुपजीवितं २१ जीवितं च सुखं चैव
राज्यं चैव सुदुर्लभं ससर्वैः सचिवैः साधैर्विभीषणपुरस्कृतैः २२ मंत्रायित्वा सध
र्मिष्ठैः कृत्वा निश्चयमात्मनः दोषाणां च गुणानां च संप्रधार्य बलावलं २३ आत्म
नश्च बलं ज्ञात्वा राघवस्य च तत्त्वतः हितं हितवन्निश्चित्य क्षमं त्वं कर्तुमर्हसि २४
अहंतुमन्येत वनक्षमंरणे समागमं को स कुरु राजसूनुना इदं हि भूयः शृणु वाक्यमुन
मं क्षमं च युक्तं च निशाचराधिप २५ इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे सप्तत्रिंशः सर्गः
२७ कदाचिदप्यहं वीर्यात्पर्यटन्मृथिवामिमं बलं नागसहस्रस्य धारयन्पर्व

आर.

९४

तोपमः १ नीलजीमूतसंकाशास्तनकांचनकुंडलः भयंलोकस्यजनयन्किरीट
परिष्ठायुधः २ व्यचरन्दंडकारण्यमृषिमोसानिभक्षयन् विश्वामित्रोपधर्मात्मा
महित्रस्तोमहामुनिः ३ स्वयंगत्वादशरथंनरेंद्रमिदमब्रवीत् अपरश्चतुर्मांरामः
पर्वकालेसमाहितः ४ मारीचान्मेभयंपोरंसमुत्पन्नंनरेश्वरं इत्येवमुक्तो धर्मात्मा
राजादशरथस्तदा ५ प्रत्युवाचमहाभागंविश्वामित्रंमहामुनिं ऊनद्वादशवर्षीयम
कृतास्त्रश्रराघवः ६ कामंतुममृतत्वेन्यंमयासहगमिष्यति बलेनचतुरंगेण
स्वयमेत्यनिशानरं ७ वधिष्यामिमुनिश्रेष्ठशत्रुंतव्यथेक्षितं एवमुक्तः सतुमु

वा० रा०

९५

नीराजानामिदमब्रवात् - रामान्मान्यहलं लोके पर्याप्तं तस्य रश्मिः देवता
नामपि भवान्समरेषु निपातकः ९ आसीत् वक्तुं कर्मत्रिलोकविदितं नृप का
ममस्मिन् महत्सेन्यं तिष्ठति ह परंतप १० बाहो ह्येष महातेजाः समर्थस्तस्य निग्रहे ग
मिष्ये राममादाय खिप्तिनेस्तु परंतप ११ इत्येवमुक्त्वा समुनिस्तस्मादाय नृपात्मज ज
गाम परमप्रीतो विश्वामित्रः स्वमाश्रमं १२ तं तथा दंडकारण्ये यज्ञमुद्दिश्य दाक्षिणं व
भूकोपस्थितो रामश्चित्रं विस्फुरयन्धनुः १३ अजातव्यं जनः श्रीमान्बाहूः श्यामः
शुभेक्षणः एकवस्त्रधरो धन्वा शिखी कनकमातुलया १४ शोभयन् दंडकारण्यं दी

आर.

९५

तेनत्वेनतेजसा अदृश्यततदारासोवालं चंद्रद्वोदितः १५ ततोहंमेघसंकाशं
स्तप्तकान्नकुंडलः बलीदत्तवरोदर्पादाजगामाश्रमांतरं १६ तेनदृष्टःप्रविष्टो
हंसहंसेवोद्यतायुधः मातुदृष्ट्वाधनुःसज्यमसंभ्रांतश्चकारह १७ अवजानंनहंमो
हाह्वालोयमिति राघवं विश्वामित्रस्यतांवेदिमभ्यधावंकृतत्वरः १८ तेनमुक्तस्ततो
बाणःशितःशत्रुनिबर्हणः तेनाहंताडितःक्षिप्तःसमुद्रेशतयोजने १९ नेछतातात
माहंतुंतदावीरेणरक्षितः समस्यशरवेगेननिरस्तोभ्रांतचेतनः २० पातितोहंतदा
तेनगंभारेसागरांभसि प्राप्यसंज्ञां चिरात्तातलंकां प्रतिगतःपुरी २१ एवमस्मित

वा. रा.

९६

हामुक्तः सहायास्मे निपातिताः अकृतास्ते न रामेण बालेनाक्लिष्टकर्मणा २२ त
न्मया वार्यमाणस्त्वं यदिरामेण विग्रहं करिष्यस्यापदं घोरं क्षिप्रं प्राप्य न शिष्यसि
२३ क्रीडारतिविधितानां समाजोत्सवदर्शितां रक्षसां चैव संतापमनर्थं नाहरिष्य
सि २४ हर्म्यप्रासादसंवाधानां नारत्नविभूषितां द्रक्ष्यसि त्वं पुरीलंकां विनष्टां मे
थिलाकृते २५ अकुर्वन्तोऽपि पापानि भुञ्जयः पापसंश्रयात् परपापैर्विनश्यन्ति मत्स्या
नागहृदे यथा २६ दिव्यचंदनदिग्धां गान् दिव्याभरणभूषितान् द्रक्ष्यस्य भिहतान् भू
मौनवदोषान् सुराक्षसान् २७ हतदारां सदारांश्च दशविद्रवतो दिशः हतशेषानशर

आर

९६

णान्द्रश्यसित्वं निशाचरान् २८ शरणात्परिस्त्रिंशामग्निज्वालासमारुतां प्र
दग्धं भवनां तं कां द्रश्यमित्तमसंशयं २९ परदाराभिर्मर्शानुनाम्यत्पापनरं महत् प्र
मदानां सहस्राणितवराजमरिग्रहे ३० भवस्वदारनिरतः स्वकुलं रक्षराक्षसान् मानं
वृक्षिं च राज्यं च जीवितं चेष्टमात्मनः ३१ कलत्राणि च सोम्यानि मित्रवर्गं तथैव च परी
तुसिचिरं भोक्तुं मा कथारामविप्रियं ३२ निवार्यमाणः सुहृदामयाभृशं प्रसह्यसीतां च
दिधर्षयिष्यासि गमिष्यसि साणवत्कंः स बांधवो यमक्षयं रामशरास्तजीवितः ३३
इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडेऽष्टविंशः सर्गः ३८ एवमस्मितदा मुक्तः कथंचित्ते

पा० रा०

९७

नसंयुगे रक्षानीमपियहत्तंतच्छुणुष्यदुत्तरं १ राक्षसाभ्यामहंदाभ्यामनि
विष्णुस्तथाकृतः सहितोमृगरूपाभ्यांप्रविष्टोदंडकावनं २ क्षप्तजिह्वोमहादं
दृस्तीक्ष्णभ्रंगोमहाबलः अचरन्दंडकारण्यंमांसभक्षोमहामृगः ३ अग्निहोत्रेषु
तीर्थेषुचैत्यचक्षुषुराचण अत्यंतघोरोव्यचरन्तापसानूतान्प्रपश्यन् ४ निहत्य
दंडकारण्येतापसान्धर्मचारिणः रुधिराणिपिबंस्तेषांनृणांमांसानिचभक्षयन् ५
ऋषिमांसाशनः क्रूरस्त्रासयन्वनगोचरान् तदारुधिरमत्तोहंत्यचरन्दंडकावनं ६
तदाहंदंडकारण्येव्यचरंघृष्टदूषकः आसादयंतदारामंतापसंधर्ममाश्रितं ७ वै

आर

९७

देहीचमहाभागालक्ष्मणंचमहारथं तापसंनियताहारंसर्वभूतहिनेरतं ८
सोहंवनगतंरामंपरिभूयमहाबलं तापसोयामिनिज्ञात्वापूर्ववैरमनुस्मरन् ९
अभ्यधावंसुसंकुधत्ताश्चभृंगोमृगाकतिः जिघांसुररुतप्राज्ञस्तंप्रहारमनुस्मर
न् १० तेनत्यक्तास्त्रयोबाणाः शिताः शत्रुनिबर्हणाः विरुष्यसुमहत्सापंसुपर्णानि
रुतुल्यगाः ११ तेबाणावज्जसंकाशाः सुघोरारक्तभोजनाः आजग्मुःसाहिताः स
र्वैत्रयः सन्ततपर्वणः १२ पराक्रमज्ञोरामस्यशठोदृष्टभयः पुरा समुक्रांतस्त
तोमुक्तेस्तावुभौराक्षसौहतौ १३ शरेणमुक्तोरामस्यकथंचित्प्राप्यज्जीवितां ३

वा. ग.

९८

हप्रघ्राजिनोयुक्तस्तापसोहंसमाहितः ३४ वृक्षेवृक्षेहिपश्यामिचोरकृष्णाजिनांबरं
गृहीतधनुषंरामंपाशाहस्तामिवांतकं ३५ अपिरामसहस्राणिभीतःपश्यामिरावण रा
मभूतामिदंसर्वमरण्यंप्रतिभातिमे ३६ राममेवाहिपश्यामिरहितेराश्वसेश्वर दृष्ट्वास्व
प्रगतंराममुद्भ्रमाप्तीवचेतनः ३७ रकारादीनिनामानिरामत्रस्तस्यरावण रत्नानि
चरथाश्वैववित्रासंजनयंतिमे ३८ अहंतस्यप्रभावतो नयुक्षंतेननेक्षमं बलिं
वानमुचिंवापिहत्याक्षिरघुनंदनः ३९ रणेरामेणयुधस्वक्षमांवाकुरुरावण नतेरा
मकथाकार्यायदिमांद्रष्टुमिच्छसि २० बहवःसाधनोत्तोर्केयुक्ताधर्ममनुष्ठिताः परेषामप

आ

९८

राधेनावनष्टाः सपरिच्छदाः २३ सोहंपरापराधेन विनशेयं निशाचर कुरुयन्नेशमंतत
महंतां नानुयामिवै २२ रामश्चाहिमहातेजामहासत्त्वो महाबलः अपिराक्षसलोकस्य भ
वेदंतकरोपिहि २३ यस्मिंश्चर्पणस्वाहेतोर्जनस्थानगतः खरः अतिवृत्तो हतः पूर्व रामेणा
क्लिष्टकर्मणा २४ अत्र ब्रूहि यथा तत्तं को रामस्य व्यतिक्रमः २५ इदं वचो बंधुहिता
र्थिनामया यथोच्यमानं यदिनाभिपत्स्यसे सर्वांधवस्त्यक्ष्यसि जीवितं रणे हनोद्य
रामेण शरैरजिह्वगैः २६ इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे एको न चत्वारिंशः सर्गः
२७ मारीचस्य तु तद्वाक्यं क्षमं युक्तं चराचणः उक्तो न प्रतिजग्राह मर्तुकाम

वा० रा०

९९

द्वौषधं १ तं पथ्यहितवक्ता रं मारीचं राक्षसाधिपः अब्रवात्परुषं वाक्यं मयुक्तं
कालचोदितः २ दुष्कृतैस्तदयुक्तार्थं मारीचमपि कथ्यते वाक्यं निःफलमत्यर्थं वी
जमुत्तमिगौरवरे ३ तद्वाक्यं न तु मांशक्यं भेत्तुं रामस्य संयुगे मूर्खस्य पापशीलस्य मा
नुषस्य विशेषतः ४ यस्त्यक्ता सुहृदो राज्ञ्यं मातरं पितरं तथा स्त्री वाक्यं प्राकृतं श्रुत्वा
वनमेकपदे गतः ५ अवश्यं तु मया तस्य संयुगे खरघातिनः प्राणैः प्रियतरा सीताह
र्तव्या तव सन्निधौ ६ एवं मे निश्चिता बुद्धिर्हृदि मारीचं विद्यते न व्यावर्त्तयितुं शक्या
संदैरपि सुरासुरैः ७ दोषं गुणं वा संपृष्टस्त्वमेवं वक्तुमर्हसि अपायं वा उपायं वा क

आर.

९९

र्यस्यास्याविनिश्चये ८ संपृष्टेनतुवक्तव्यं सचिवेनविपश्चिना उद्यतांजलि
नाराज्ञोयदृष्टेद्भूतिमात्मनः ९ वाक्यमप्रानिकूलंतुमृदुपूर्वंशुभांहितं उपचारेण
मुक्तंचवक्तव्योवसुधाधिप १० सावमर्दंतुयद्वाक्यमथवाहितमुच्यते नाभिनंदेत
तद्राजामानाथश्मानवर्जितं ११ पंचरूपाणिराजानोधारयंत्यमितौजसः अग्नेरिं
द्रस्यसोमस्ययमस्यवरुणस्यच १२ औष्ण्यंतथाविक्रमंचसौम्यंदंडंप्रसन्नतां
धारयंतिमहात्मानोराजानः क्षणदाचर १३ तस्मात्सर्वाः स्ववस्थासुमान्याः पूज्या
श्चनित्यदा त्वंतुधर्ममपिज्ञायकेवलंमोहमाश्रितः १४ अभ्यागतंतुदौरात्म्यात्

व० रा०

१००

रुषं वदसीदृशं गुणदोषौ न पृच्छामि क्षमं चात्मनिराक्षस १५ मयोक्तमपि चैता
रत्नां प्रत्यामतविक्रम अस्मिंस्तु स भवान्कृत्ये साहाय्यं कर्तुमर्हति १६ शृणुत
कर्मसाहाय्येयकार्यवचनान्मम सौवर्णस्त्वं मृगो भूत्वा चित्रोरजतविंदुभिः १७
आश्रमे तस्य रामस्य सीतायाः प्रमुखे चर प्रलोभयित्वा वैदेही यथेष्टं गंतुमर्हसि
१८ त्वां हि मायामयं दृष्ट्वा कांचनं जातविस्मया आनयेनमिति सिध्प्रं रामं वक्ष्यति
मैथिली १९ अपक्रान्ते च काकुत्स्थे दूरंगताप्युदाहर हासिते लक्ष्मणे त्येवं रामवा
क्यानु रूपकं २० तद्युत्तारामपदवीसीतयान्च प्रचोदितः अनुगच्छति तं भ्रान्तं

आर.

१००

व्यादि

सोमत्रिरपिसौहृदान् २१ अपिक्रान्तेचकाकुत्स्थे लक्ष्मणे च यथासुखं आ
हरिष्यामिवैदेही सहस्राक्षः शचीमिव २२ एवं कृत्वा त्विदं कार्यं यथेष्टं गच्छ रा
क्षस राज्ञ्यस्यार्थं प्रदास्यामि मारीचतव सुव्रत २३ गच्छ सोम्य शिवं मार्गं कार्यं
स्यास्य विवृधये अहं त्वानुगमिष्यामि सरथो दंडकावनं २४ प्राप्य सीताम युधे
न वंचयित्वा तुराघवं तं कां प्रतिगमिं कृतं कार्यः सहस्रपा २५ नो चेत्करोमि मारीच
हन्ति त्वामहमद्य वै एतत्कार्यं मवश्यं मे बलादपि करिष्यामि २६ राज्ञो विप्रतिकूल
स्थो न ज्ञातुं सुखमेधने २७ असाद्य नं जीवितं संशयस्ते मृत्युर्भुवो ह्यद्य मया विरुध्यतः

वा० रा०

१०३

यसा

एतद्यथावत्परिगण्यबुध्मायदत्रपथ्यंकुरुततथात्वं २७ इत्यार्षेरामायणे आरण्य
कांडे चत्वारिंशः सर्गः ४० आत्तमोरावणेनेसंप्रतिकूलंचराजवत् अब्रवीत्
रुषं वाक्पनिः शंकी राक्षसाधिपः १ केनायमुपदिष्टस्ते विनाशः पापकर्मणा सपुत्रस्य
सराज्यस्य सामात्यस्य निशाचर २ कस्त्वया सुखि नाराज आभिनंदति पापकृत् केने
दमुपदिष्टं ते मृत्युद्वारमुपायतः ३ शत्रवस्तव सुव्यक्तं हीनवीर्यानिशाचर इच्छंतित्वां
विनश्यंतमुपरुहं बली ४ केनेदमुपदिष्टं ते शुद्धेणाहितबुद्धिना यस्त्वा मिच्छति न
श्यंतं स्वकृतेन निशाचर ५ वध्याः खलु न वध्यंते सचिवास्तवरावण येत्वा मुत्तथमा

आर.

१०३

रुदं न निगृह्णाति सर्वशः ६ अमात्यैः कामवृत्तो हिराजा कापथमाश्रितः निग्राह्यः
सर्वथा साद्गुणः स निग्राह्यो न गृह्यते ७ धर्ममर्थं च कामं च यशश्च जयतां वर स्या
मिग्रसादात्सचिवाः प्राप्नुवंति निशाचर ८ विपर्यये तु तत्सर्वं व्यर्थं भवति राव
ण अयं स न स्यामि वै गुण्यात् प्राप्नुवंतीति तरेजनाः ९ राजमूलो हि धर्मश्च यश
श्च जयतां वर तस्मात्सर्वास्ववस्था सुरक्षितव्या नराधिपाः १० राज्यं पातु वि
तुं शक्यं न नीक्षणेन निशाचर न चातिप्रतिकूलेन नाविनीतेन राक्षस ११ ये ती
क्ष्णमंत्राः सचिवा भुज्यन्ते साहिनेन वै विषमेषु रसाः शीघ्रं मंदसारथयो यथा १२

वा० रा०

३०३

बहवः साधवो लोके युक्तधर्ममनुष्ठिताः परेषामपराधेन विनष्टाः सपरिष्ठिताः

आर

३३ स्वामिना प्रति कृतेन प्रजास्तीक्ष्णरावण रक्षमाणानवर्धते मृगा गोमायु
नायथा ३४ अवश्यं विना शिष्यं नित्यं सर्वे रावणराक्षसाः येषां त्वं कर्कशो राजा दुर्बु
धिरजितो द्रियः ३५ तदिदं काकनालीयं चोरमासादितं मया अत्र त्वं शोचनीयोसि
ससैन्यो विना शिष्यसि ३६ अनेन कृतकृत्योस्मिन्निचे चाप्यारिणा हतः मां निहत्य
नुरामोसावचिरात्तां वधिष्यति ३७ दर्शनादेव रामस्य हनं मामवधारय आत्मानं
बहतं विधिहत्वा सातां स बांधवं ३८ आनायिष्यसि चेत्सीतामाश्रमात्साहितो मया ॥

३०३

नैव त्वमपि नाहं वै नैव त्वं कानराक्षसाः ३२ निवार्यमाणस्तु मया हितैषिणा नमृष्य
ते वाक्यमिदं निशाचर परेत कल्पाहिगतायुषो नराहितं न गृण्हन्ति सुहृद्गिरिरितं २५
इत्यार्षेराभायणे आरण्यकांडे एकचत्वारिंशः सर्गः ४१ एवमुक्त्वा तु परुषं मारी
चोरावणंततः गच्छावेत्यब्रवीदीनो भयाद्वात्रिंशरप्रभोः १ दृष्ट्वा हंपुनस्तेन शरणा
पासिधारिणा मद्वधोद्यतशस्त्रेणानिहतं जीवितं च मे २ नहिरामंपराक्रम्य जीवन्म
तिनिवर्तते वर्तते प्रतिरूपोसो यमदंडहतस्यते ३ किन्तु कर्तुं मया शाक्यमेवं त्वयि दु
रात्मनि एष गच्छाम्यहं तानस्वस्ति ते स्तु निशाचर ४ बहुष्टस्त्वभरते न रचने न सरा

वी० रा०

१०३

क्षसः परिषज्य सुसंश्रितमिदं च नमब्रवीत् ५ एतच्छोड्य युक्तं ते मच्छंदवशात्
र्त्तिनः इदानीमासमारीचः पूर्वमन्यो हिराक्षसः ६ आरुह्यतामयं शीघ्रं रवगोरत्नवि
भूषितः मया सह रथो युक्तः पिशाचवदनैः खरैः ७ प्रतोभयित्वा वैदेहीयथेष्टं
तुमर्हसि तां भूत्ये प्रसभं सीतामानयिष्यामि मेधिली ८ ततस्तथेत्युवाचैनं रावणं
तादृका सुतः ततो रावणमारीचो विमानमिव तं रथं ९ आरुह्या ययनः शीघ्रं तस्मा
दाश्रममंडलात् तथैव तत्र पश्यंतो पतनानि वनानि च १० समेत्य दंडकारण्यं राघ
वस्थाश्रमं ततैः गिरेश्वरैः सरितः सर्वाराष्ट्राणि नगराणि च ११ इदं सहमारीचो

आर-

१०३

रावणोराक्षसाधिपः अवतीर्यरथान्तस्मान्तः कांचनभूषणात् १२ हस्तेगृह
त्तामारीचंरावणोराक्षसमब्रवीत् एतद्रामाश्रमपदं दृश्यतेकदलीवृतं १३ कियतां
तत्सरवेशीघ्रंयदर्थं वयमागताः सरावणवचः श्रुत्तामारीचोराक्षससम्राट् १४ नृ
गोभूत्ताश्रमद्वारिरामस्यविचचारह सतुरुपसमास्थायमहदद्भुतदर्शनं १५ म
णिप्रवरशृंगाग्रः सितासितमुखःकृतिः रक्तपद्मोत्पलमुखःइंद्रनीलोत्पलश्रवाः
१६ किंचिदत्युन्नतग्रीवःइंद्रनीलनिभोदरः मधुकनिभपार्श्वश्चकंजकिंजल्क
सन्निभः १७ वैदूर्यसंकाशखुरस्तनूजंघः सुसंहतः इंद्रायुधसवर्णेनिपुच्छेनोर्ध्वं

ली० रा०

३०४

विराजितः ३८ मनोहरस्निग्धवर्णोरत्नेर्नानाविधैर्वृतः क्षणेनराक्षसोजा
तोमृगः परमशोभनः ३९ वनं प्रज्वल्य नूरम्यं रामाश्रमपदं च तत् मनोहरं
दर्शनीयं रूपं कृत्वा सराक्षसः २० प्रलोभनार्थं वैदेह्या नानाधातुविचित्रितं वि
चरन् गच्छते शष्यं शाङ्कानि समंततः २१ रौप्येर्बिंदुशतैश्चित्रं भूत्वा च प्रिय
नंदनः विटपीनां कसलयाभसयन्ति च चारुह २२ कदलीगृहकंगत्वा कर्णिका
रानितस्ततः तमाश्रमं मंदगातिं सीतासंदर्शयन्ततः २३ राजीवचित्रः पृष्ठः स वि
हराजमहामृगः रामाश्रमपदाभ्यां शेवि च चारयथासुरं २४ पुनर्गत्वानि वृत्तश्च

आर.

३०४

विचचारमृगोत्तमः गत्वा मुहूर्तं त्वरया पुनः प्रतिनिवर्तते २५ विक्रीडंश्च पुन
र्भूमौ पुनरेव निषीदति आश्रमद्वारमागम्य मृगयूथानि गच्छति २६ मृगयूथै
रनुगतः पुनरेव निवर्तते सीतादर्शनमाकांक्षन् राक्षसो मृगाणां गतः २७ परि
भ्रमति चित्राणि मंडलानि विनिष्पतन् समुद्रोऽप्येव सर्वतं मृगायेत्येवने चराः २८
उपगम्य समाप्राप्य विद्वंति दिशो दश राक्षसः सोपितान् च न्यान् मृगान् मृगवधैरतः २९
प्रणदनाथं भावस्य न भक्षयति संस्पृशन् तस्मिन्नेव ततः काले वैदेही शुभलोचना
३० कुसुमापचयेन्यग्रापादपानत्यवर्तत कूर्णिकारानशोकांश्च चूतांश्च मदिरेशणा

वा० रा०

१०५

३१ कुसुमान्यपचिन्वतीचचाररुचिरामना अनर्हाचनवासस्यसातंरत्नमयंमृ
गं ३२ मुक्तामणिविचित्रो गंदर्शपरमांगना तंवैरुचिरदंतोष्ठंरूपधातुनरु
हं ३३ विस्मयोत्कल्लनयनासस्नेहंसमुद्देशत सचतारामदयितां पश्यन्मायामयो
मृगः ३४ विचचारततस्तत्रदीपयन्निवतदनं अदृष्टपूर्वंदृष्टानंतानारत्नमयंमृगं
३५ विस्मयं परमंसीताजगामजनकात्मजा ३६ इत्यार्वैरामायणे आरण्यकांडे द्वि
चरिंशः सर्गः ४२ सातंसंप्रेक्ष्य सुश्रोणीकुसुमानिविचिन्वती हेमराजतव
र्णाभ्यां पाश्र्वाभ्यामुपसेवितं १ प्रहृष्टाचानंद्यांगामृष्टहाटकवर्णिनी भर्तारमपि चक्रे

व

आर०

१०५

दलस्मरणं चैव सायुधं आह्याह्यचपुनस्तं मृगं चाभिवीक्षते आगच्छ गच्छ शीघ्रं वै
आर्यपुत्रसहानुज ३ तानाह नोनरव्याघ्रो वै देह्यारामलस्मरणो वीक्षमाणो तु तं देशं
तदा ददशतु मृगं ४ शंकमानस्तु तं दृष्ट्वा लस्मरणो वाक्यमब्रवीत् तमेवैनमहं मन्ये मा
रीचं राक्षसं मृगं ५ चरंतो मृगयां दृष्ट्वा पापेनोपाधिना चने अनेन निहतारामराजानः
वापरूपिणा ६ अस्य मायाविहो मायां मृगरूपमिदं कृतं भानुमत्पुरुष व्याघ्रगेधर्वपुत्रसं
न्निभं ७ मृगो ह्येवं विधोरत्नविचित्रो नास्ति राघव जगत्यां जगतीनाथ मायेषा हि न सं
शयः ८ एवं ब्रुवाणं काकुत्स्थं प्रतिवार्य शुचिस्मिता उवाच सीता संहृष्टा च ननाहतचे

पं० सं०

३०६

तना ९ आर्यपुत्राभिरामोसोमृगोहरतिमेमनः आनयेनंमहाबाहो क्रीडार्थं नोभ
विष्यति १० इह श्रमपदेस्माकं बहवः पुण्यदर्शनाः मृगाश्चरंतिसहिनाश्चमराः समरास्त
था ११ कृष्णः पृथतसंघाश्चवानराः किंकरास्तथा विहरंतिमहाबाहो रूपश्रेष्ठामहाबलाः १२
न चान्यः सदृशो राजन् दृष्टः पूर्वो मृगो मया तेजसाक्षमयादीत्यायथायं मृगसन्तमः १३
नानावर्णविचित्रांगोरत्नभूतो ममाग्रतः द्योतयन् नमम्य ग्रं द्योतते शशिसन्निभः १४
अहो रूपमहो लक्ष्मीस्वरसंज्ञशोभना मृगो ह्युतो विचित्रांगो हृदयं हरतीव
मे १५ यदि ग्रहणमुभयेति जीवन्नेव मृगस्तव आश्चर्यभूतं भवति विस्मयं

आर.

३०६

रि

जनयिष्यति १६ समाप्तवनवासानां राज्यस्थानां च नः पुनः अंतःपुरेपि
भूषार्थो मृगएष भाविष्यति १७ भरतस्यार्पणपुत्रस्य भ्रूणां मम च प्र
भो मृगएष निदं व्यं विस्मयं जनयिष्यति १८ जीवन्मयदितेभ्येति ग्रहणं म
गतं नम अतितं नरशार्दूलरुचिरं तु भविष्यति १९ निहतस्यास्य सत्यस्य जां वृ
नदमयत्तचि शप्पवृश्यां चिनीतायां दृष्टाम्यहमुपासितुं २० कामवृत्तामिदं रौद्रं रक्षा
णामसदृशं मतं वपुषा तस्य सत्यस्य विस्मयो जनितो मम २१ तेन कांचनरोम्णा तु म
मिप्रचरं शृंगिणा तरुणादित्यवर्णेन नक्षत्रपथवर्चसा २२ बभूव राक्षसस्यापिमनोवि

न. १

१०७

स्मयमागतं इति सीतावचः श्रुत्वा दृष्ट्वा च मृगमद्भुतं २३ लोभितस्तेन रूपेण सीत
या च प्रचोदितः उवाच राघवो हृष्टो भ्रातरं लक्ष्मणं वचः २४ पश्य लक्ष्मण वैदेद्यास्त
हामुत्तसितामिमा रूपश्रेष्ठनया ह्येष मृगो घनभविष्यति २५ न वनेन न दृशेन न चैत्र
स्थसंश्रये कुतः पृथिव्यां सौमित्रे योऽस्य कश्चित्समो मृगः २६ प्रतिलोमानुलोमाश्च
रुचिरारोमराजयः शोभन्ते मृगमाश्रित्य चित्राः कनकविंदुभिः २७ पश्यास्य जंभमा
णस्य दीप्तामग्निशिखोपमां जिह्वां मुखान्निःसरन्ती मेघादिव शतकूटं २८ महदाला
र्कसदृशं मुखं शोखनिभोदरं कस्य नामानि सूर्यो सौ न मनो लोभयेन्मृगः २९ कस्य ह

आर.

१०७

त ४३ त्वया विगण्य गतापे परिभूता श्रुते जसा देवलोके हि जश्रेष्ठा स्मरामादसि जरां
गतः ४४ नद्रक्षोपिन भवेदेव गतापि रवत्कस्मिण महिधं योतिमन्येत धर्मनित्यं मिने
द्रियं ४५ भवेधतोयं गतापि रगस्त्येनेवमागतः इह तं भवसन्नधोयं त्रितोरक्षमौ धित्वां
४६ अस्यामायत्तमस्माकं यत्कृत्यं रघुनंदन अहमेनं विधिष्यामि गृहाष्याम्यथ गाम्
गं ४७ यावद्गुणमिसो मित्रे मृगमानयितुं द्रुतं पश्य लक्ष्मण वैदेह्या मृगत्वविग
तां स्पृहां ४८ त्वचा प्रधानया ह्येष मृगो घनभविष्यति अप्रमत्तेन ते भाव्यं आ
मस्तेन सीतया ४९ यावत्पृथक् तमेकेन सायकेन निहन्यहं हत्वेन चर्म आ

वै. र. यशोप्रमेष्ठ्यामिलस्मण ५० प्रतिश्वणेनातिबलेनपक्षिणाजदासुषाबुधि

आर.

१०९

मनाचलस्मण भवाप्रमत्तःप्रतिगृह्यमैथिलं प्रतिश्वणं सर्वतएवशंकितः ५१.

इत्यार्षेयमायणे आरण्यकांडे त्रिचत्वारिंशः सर्गः ४३ तथा तु तं समादिश्य भ्रातरं रघु
नंदनः दधारासिं महातेजा जंबूनदमयत्सरं १ ततस्त्रिविधं तं चापमादायात्मविभूषणं
आबध्य च कलापौ द्वौ जगामोदग्रविक्रमः २ तं वन्यराजो राजेन्द्रपापनंतं निरीक्ष्य वै बभूव
तर्हितस्त्रासात्पुनः संदर्शने भवत् ३ बध्नासिर्धनुरादाय प्रदुदावयतो मृगः तं स्मपश्यति रु
पेण द्योतयंतमिवाग्रतः ४ अवेक्ष्या वेक्ष्य धावं तं धनुष्याणिर्महावने अतिरुत्तमिषोः पाता

१०९

लोभयानंकदाचन ५ शंकितंतुसमुद्रानंतमुत्पतंतनिवांबरं दृश्यमानमदृश्यंचवनोदे
शेषकेषुचित् ६ छिन्नाभ्रैरिवसंवातंशारदंचंद्रमंडलं मुहूर्तादेवददशोमुहुर्दूरात्प्रकाश
ते ७ दर्शनादर्शनेनैवसोपाकर्षतराघवं सदूरमाश्रमस्यास्यमारीचोमृगतांगतः ८
आसीक्नुधस्तुकाकुत्स्थोविवशस्तेनमोहितः अथावतस्थेसुश्रान्तः जायामाश्रित्यशाड
ले ९ सतमुन्मादयामासमृगरूपोनिशाचरः मृगेःपरिततोथान्यैरदूरात्प्रत्यदृश्यत १०
ग्रहीतुकामंदस्वातंपुनरेवाभ्यधावत तत्क्षणादेवसंत्रासात्पुनरंतर्हितोभवत् ११ पुन
रेवातोदूरादृक्षरवंडादिनिःसृतं दृष्ट्वारामोमहातेजास्तंहंतंकृतनिश्चया १२ भयत्तु

वा० रा०

११०

शरमुधृत्यकुपितस्तत्रराघवः सूर्यरश्मिप्रतीकाशं ज्वलंतमरिमर्दनं १३ संधा
यसदृढं चापे विकृष्य बलवद्बली तमेव मृगमुद्दिश्य ज्वलंतमिव पद्मं १४ मुक्तो
च ज्वलितं दीप्तमस्त्रं ब्रह्मविनिर्मितं सभृं मृगरूपस्य विनिर्भिय शरोत्तमः १५
मारी च स्येव हृदयं विभेदाशनिसन्निभः तालमात्रमधोऽप्युत्पत्य पतत्सदृशातुरः
१६ व्यनदद्भिरवनादंधरण्यामत्यजावितः म्रियमाणस्तु मारी चो जहौ तां कृत्रिमां
तनुं १७ स्मृत्वा तं वचनं रक्षोदध्योक्तेन तु लक्ष्मण इह प्रस्थापयेत्सीतातां भ्रान्त्ये
रावणो हरेत् १८ स प्राप्तकालमाज्ञाय च कारवतः स्वनं सदृशं राघवस्येव हासी

आर.

शं

११०

तेलुस्मणेतिच २० तेनमर्मणिनिर्विधंशरेणानुपमेनहि मृगरूपेणतत्त्यक्काराक्षसं
रूपमास्थितं २० चक्रेससुमहाकायोमारीचोजीवितंत्यजन् तंदृष्टापतितंभूमोराक्षसं
भीमदर्शनं २१ रामोरुधिरसित्तांगंचेष्टमानंमहीतले जगाममनसासातांलुस्मणस्य
वचःस्मरन् २२ मारीचस्यलुमायेषापूर्वोक्तलुस्मणेनतु तन्तथाह्यभवच्चाद्यमारीचो
यंमयाहनः २३ हासीतेलुस्मणेत्येवमाक्रुशतुमहास्वनं ममारराक्षसःसोयंश्रुत्वासी
ताकथंभवेत् २४ लुस्मणश्चमहाबाहुःकामवस्थांगमिष्यति इतिसंचित्यधर्मात्मार
नेदृष्टनरुहः २५ तत्ररामंभयंनीज्रंमातिवेशविषादजं राक्षसंमृगत्तंतंहत्वाश्रुत्वा

वा. रा.

१३३

चक्रास्त्रं २६ निहत्सृष्टं चान्यं मां समादाय राघवः त्वरमाणो जनस्थानं ससारा
भिमुखं तदा २७ इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ४४
आतंस्वरं तु न कर्तुं विज्ञाय लक्ष्मणं उवाच लक्ष्मणं सीता गच्छ जानीहि राघवं
१ न हि मे जावितं स्थाने हृदयं वा वतिष्ठते क्रोशतः परमार्तस्य श्रुतः शब्दो मया
भृशं २ आक्रंदमानं तु वने भ्रातरं त्रातुमर्हसि तं क्षिप्रमभिधावंतं भ्रातरं शरणै
षिणः ३ रक्षसां वशमापन्नं सिंहानां विवर्गेषु न जगाम तथोक्तं सुभ्रातुराज्ञायशा
सनं ४ तमुवाच ततस्तत्र धुमिता जनकात्मजा सौमित्रे मित्ररूपेण भ्रातुस्त्वमसि शत्रुवत्

आर.

१३३

यस्तु मस्यामवस्थायां भ्रातरं नाभिपद्यते इच्छासित्वं विनश्यंतं रामं तस्मिन् मत्कृते ६ लो
भात्तु मत्कृते नूनं नानुगच्छसि राघवं असनं ते प्रियं मन्ये स्नेहो भ्रातरि नास्ति ते ७ तेन तेषु
सितिस्रब्धं तमपश्यन् महाद्युतिं किं हि संशयमापन्नेतास्मिन्निह मया भवेत् ८ कर्तव्यमिह
तिष्ठंत्याय त्रधानमिहागतः एवं ब्रूवाणां वैदेहं बाष्पशोकसमन्वितां ९ अब्रवीत्
स्मणस्त्रस्तां सीतां मृगवधूमिव पद्मगासुरगंधर्वदेवदानवराक्षसैः १० अशक्यस्त
व वैदेहि भर्ता जेतुं न संशयः देवि देवमनुष्येषु गंधर्वेषु पतत्रिषु ११ राक्षसेषु पिशाचे
बुधिन्यरेषु मृगेषु च दानवेषु च घोरैः न स विद्येत शोभने १२ यो रामं प्रति युध्येत स

वा० रा०

१११

परेशसवोपमं अवध्यः समरेरामो नैव त्वं वक्तुमर्हसि १३ न त्वामस्मिन्वनेहातु
मुत्सहेराघवंविना अनिवायं बलंतस्य बलेर्बलवतामपि १४ त्रिभिलोकैः स
मुदितैः सासुरैः समरेरपि हृदयं निर्वृतं तेस्तु संतापस्य ज्यतांतव १५ आगमिष्य
तिते भर्ता शीघ्रं हत्वा मृगोत्तमं न स तस्य स्वरो व्यक्तं न कश्चिदपि दैवतः १६ गंधर्व
नगरप्रख्यामायातस्य चरक्षुसः न्यासभूतासि वैदेही न्यस्तामपि महात्मना १७ रामे
ण त्वं वरारोहेन त्वां त्यक्तुमिहोत्सहे कृतवैराश्च कल्पाणि वयमेतैर्निशाचरैः १८ ख
रस्य निधने देवि जनस्थानवधं प्रति राक्षसा विविधावाचो व्याहरन्ति महावने १९ हिंसा

आर.

११२

विहारावेदेहिनचिंतयितुमर्हसि लक्ष्मणेनेवमुक्तातुक्रुधासंरक्तलोचना २० अ
ब्रवीत्परुषं वाक्यं लक्ष्मणं सत्यवादिनं अनार्यकरुणारंभनृशंसुकुलपांसनः २१ अ
हंतवप्रियं मन्ये रामस्य व्यसनं महत् रामस्य व्यसनं दृष्ट्वा तेनैतानि प्रभाषसे २२ नैवाचि
त्रंसपत्नेषु पापं लक्ष्मणाय द्रवेत् त्वद्विधेषु नृशंसेषु नित्यं प्रच्छन्नचारिषु २३ सुदुष्टस्त्वं
ने राम मे कमेको नु गच्छसि मम हेतोः प्रतिच्छन्नप्रयुक्तो भरतेन वा २४ तन्न सिध्यति सो
मित्रे तवापि भरतस्य वा कथमिंशिवरश्यामं रामं पप्रनिभेक्षणं २५ उपसंश्रित्य भर्तारं काम
देयं पृथक्पृथक् समसेतवसो मित्रे प्राणांस्त्यक्षाम्य संशयं २६ रामं विना क्षणमपि नैव जी

कृ ज नै

वा० रा०

११३

विभूतले इत्युक्तः पुरुषं वाक्यं सातयारो महर्षणं २७ अववात्तुश्मणः सातां प्राञ्ज
लिः सजितेन्द्रियः उत्तरं नोत्सहेत्कुंदैव तं भवतामम २८ वाक्यमप्रतिरूपं तु न चित्रं स्थायु
मौषिणी स्वभावस्त्वेषु नाराणामेषु लोकेषु दृश्यते २९ विभुक्तधर्माश्च पलास्तीक्ष्णाभेदा
रास्त्रियः न स देहो दशं वाक्यं वै देहो जनकात्मजे ३० आत्रयो रुभयोर्मध्ये न स नाराच सन्नि
भं उपशृण्वन्तु मे सर्वे साक्षिणो हि वने चराः ३१ न्यायवादी यथा वाक्यमुक्तीहं पुरुषं त्वया धिक्
त्वामद्य विनश्यंतीयन्मामेवं विशंकसे ३२ स्त्रीत्यादुष्टस्वभावेन गुरुवाक्ये व्यवस्थितं गच्छा
मियत्र काकुत्स्थः स्वस्मितेः सुवरा नने ३३ रसंतु त्वां विशाखा सा समग्रा वनदेवताः निमित्ता

पार.

११३

निहिघोराणियानित्रादुर्भवंतिमे अपित्वासहरामेणपरवेयंपुनरागतः ३४ लक्ष्मणेनैव
मुक्तातुरुदंतीजनकात्मजा प्रत्युवाचततोवाक्यंतीब्रवाण्यपरिप्लुता ३५ गोदावरीप्रवेश्या
मिहीनारामेणलक्ष्मण आबंधिष्येथवात्यस्येविषमेदेहमात्मनः ३६ पिबामिवाविषंतीस्यं
प्रवेश्यामिहुताशनं नत्वाहंराघवायन्यंकदापिपुरुषंस्पृशे ३७ इतिलक्ष्मणमाश्रुत्यसीताशो
कसमन्विता पाणिभ्यांरुदतादुःखादुदरंप्रजघानह ३८ तामार्त्तरूपांविमनारुदंतीसौमित्रि
रालोक्यविशाकनेत्रां आश्वासयामासनचैवभर्तुस्संभ्रातरंकिंचिदुवाचसीता ३९ नतस्तु
ममामभिवाद्यलक्ष्मणः कृतांजलिः किंचिदभिप्रणम्यच अवेक्ष्यमाणोबहुशः समैथिलोज

श्री० रा०

११४

मम रामस्य समीपमात्मवान् ४० इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे पंचचत्वारिंशः सर्गः

आर.

४५ तथा परुषमुक्तस्तु कुपितो राघवानुजः सविकांक्षभृशं रामं प्रतस्थेन चिरारि
व १ तदा साद्यदशश्रीवः क्षिप्रमंतरमास्थितः अभिचक्राम वैदेहो परिव्राजकरूपधृक् २
श्रुक्ष्णकाषायसंवीतः शिखाछत्रोत्पानही तामेवांसेव सज्याथ शुभेयष्टिकमंडलू
३ परिव्राजकरूपेण वैदेहामन्ववर्तत तामाससादातिबलोन्नातृभ्यां रहितां वने ४
रहितां चंद्रसूर्याभ्यां संध्यामिव महत्तमः तामपश्यन्तो बालां राजपुत्रो यशस्विनां
५ रोहिणीशशिनाहीनां ग्रहवद्द्रुशदारुणः तमुग्रं पापकर्माणं जनस्थानगताद्रुमाः

११४

६ संहारयनप्रकंपतेनप्रवातिचमारुतः शाघ्रस्त्रोताप्रतंदहत्वावीक्षंतंरक्तकोच
नं ७ स्तिमितंगंतुमारभेभयाद्गोदावरीनदा रामस्यत्वंतरंप्रेसुर्दशग्रावस्तदंतरे ८
उपतस्थेचैवेदेहांभिस्तुरूपेणरावणः अभव्योभव्यरूपेणभर्तारमनुशोचती ९ अ
भ्यवर्ततचैदेहांचित्रामिवशनेश्वरः सहस्राभव्यरूपेणतृणेः कूपद्रवाहतः १० अतिष्ठ
त्वेत्यवैदेहीरामपत्नीयशस्विनी तिष्ठन्संप्रेक्ष्यचतदापत्नीरामस्यरावणः ११ शु
भांरुचिरदंतोष्टिंपूर्णचंद्रनिभाननां आसीनांपर्णशालाबांबाष्पशोकाभिपीडितां १२
सतांमयपत्न्याशास्त्रीपीतकोशेयवासिनां अभ्यगच्छतचैदेहांदृष्टचेतानिशाचरः १३ द

श्री० रा०

११५

स्वाकामशराविधो ब्रह्मघोषमुदीरयन् अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं रहिते राक्षसा
धिपः १४ तामुन्नमां त्रिलोकानां पद्महस्तामिव श्रियं विभ्राजमाना वपुषा रावणः प्रशशंस
ह १५ रौप्यकांचनवर्णाभेषीतकौशेयवासिनी कमलानां भुभां मालां पद्मिनी वचा विभ्रति
१६ ह्रीः श्रीः कीर्तिः शुभा लक्ष्मी रसरागाशुभानने भूतिर्वात्सवं वरारोहेरतिर्वास्वैरचारिणी
१७ समाः शिखरिणः स्निग्धाः पांडुरादशानास्तव विशाले विमले नेत्रे रत्नांते रुष्णातारके
१८ विशालं जघनं पीनं मूर्ध्नि करिकरोपमौ एतावुषचित्तौ वृत्तौ संहतौ सप्रवल्गितौ १९
पीनोन्नतमुखौ कोतौ स्निग्धतालफलोपमौ मणिप्रवेकाभरणौ रुचिरौ नोपयोधरौ २०

आर.

११५

चारुस्मितेगारुदातचारुनेत्रोविलासिनि मनोहरासिमेरामेनरीकूलमिवांभसा २७
करातमित्तमध्यासिसुकेशेयंहतस्तनी नैवदेवीनगंधर्वीनयक्षीनचकिंनरी २८
नैवंरूपामयागरीदृष्टपूर्वमिहातले रूपमग्र्यंचलोकेषुसौकुमार्यंवयश्चते २९
इहवासश्चकांतारेचित्तमुन्माथयंतिमे साप्रतिकामभद्रंतेनत्वंवस्तुमिहार्हसि ३०
राक्षसानामयंकासोघोराणांकामरूपिणां प्राप्तादाग्राणिरम्याणिनगरोपवनानि
च ३१ संपन्नानिसुगंधीनियुक्तान्याचरितुंत्वया वरंमात्स्यंवरंगंधंवरंवरं
शोभने ३२ भर्तारंचवरंमन्येत्युक्तमसितेक्षणे कालंभवसिरुद्राणांमरुतांचा

वा० रा०

३३६

श्रुचिस्मिते २७ वस्तुनां वावरो हे देवता प्रतिभासि मे नेह गच्छंति गंधर्वान् देवा
न च किन्नराः २८ राक्षसानामयं वासः कथं तु त्विमिहा गताः इह गारुडामृगाः
सिंहाद्वीपिव्याघ्रमृगारुकाः २९ क्रुशास्तरक्षवः कंका कथं तेभ्यो न विभ्यसे म
राचि तानां घोराणां कुंजराणां तरस्विनां ३० कथमेकामहारण्येन बिभेषिवरा
नने कासिकस्य कुतश्च किन्निमित्तं च दंडकान् ३१ एकाचरसिकल्याणि घो
रान् राक्षससेवितान् इति प्रशस्ता वै देहीरावणेन महात्मना ३२ द्विजातिवेष
णहितं दृष्ट्वा रावणमागतं सर्वैरतिथिसत्कारैः पूजयामास मे पितृ ३३ उपानीया

आर.

३३६

सनं पूर्वपाद्येनाभिनिमं-त्र्यच अब्रवीत्सिद्धमित्येव तदा तं सोम्य दर्शनं ३४ द्विजातिवे
षेण समास्य मेधिला समागतं पात्रकुसुंभधारिणं अशक्यमुद्देष्टुमुपायदर्शनात् न्यमंत्र
यत् ब्राह्मणवत्तथागतं ३५ इयं वृसी ब्राह्मणकाममास्यतामिदं च पाद्यं प्रतिगृह्यतामि
ति इदं च सिद्धं वनजातमुत्तमं त्वदर्थं मय्यग्रमिहोपभुज्यतां ३६ निमंत्र्यमाणः प्रतिपूर्ण
भाषिणो नरेन्द्रपत्नी प्रसमास्य मेधिलां प्रसह्यतस्याहरणे दृढं मनः समर्पयामास वधाय
रावणः ३७ ततः सुवेषं मृगयागतं पतिं प्रनाक्षमाणा सह लक्ष्मणं तदा निरीक्षमाणा हरि
तं ददर्श तन्महद्दंतं नैवतुराम लक्ष्मणो ३८ इत्यार्षे रा मा य णो आ र ण्य कां डे षट् च त्वा रं

वा० रा०

११७

११. सर्गः ४६ रावणेन तु वेदेहीनराष्ट्राजिह्वर्षुणा पारव्राजकरूपेण शरा
सात्मानमात्मना १ ब्राह्मणश्चातिथिश्चैष अनुकोहिरापेतमां इति ध्यात्वा मुहूर्ते तु
सीतावचनमब्रवीत् २ दुहिताजनका स्याहं मे धितुस्य महात्मनः सीतानाम्नासिभ
द्रंते रामस्य महिषी प्रिया ३ उपित्वा द्वादशसमारुद्धा कूणा निवेशने भुञ्जानामानुषाभो
गान्सर्वकामसमृद्धिम् ४ तत्र त्रयोदशवर्षे राजामंत्रयत् प्रभुः अभिषेचयितुं रामं
समेतोराममंत्रिभिः ५ तस्मिन्संश्रियमाणे तुराघवे स्याभिषेचने कैकेयानामभ
र्तारं ममार्याय च ते वरं ६ परिगृह्णतु कैकेयाश्च श्वशुरं सुकृतेन मे मम प्रव्राजनं भर्तुर्भर

आर.

११७

तस्याभिषेचनं ७ द्वावयाचनभर्तारंसत्यसंधंनृपोत्तमं नाद्यभोक्ष्येनचस्वस्येन
पास्येचकदाचनं ८ एषमेजावितस्यांतोरामोयदभिषिच्यते इतिब्रुवाणांकैकेयांश्च
शुरोमेसपार्थिवः ९ अयाचनार्थैरन्वर्थेनचयाच्चाचकारसा ममभर्तामहातेजावय
सापंचविंशकः १० अष्टादशाहिवर्षाणिममजन्मनिगण्यते रामेतिप्रथितोक्तोकेसत्य
वान्शीलवान्श्रुचिः ११ विशालाक्षोमहाबाहुःसर्वभूतहिते रतः कामार्तश्चमहारा
जःपितादशरथःस्वयं १२ कैकेयाःप्रियकामार्थंतंरामंनाभ्यषेचयत् अभिषेकायतु
पितुःसमीपंराममागतं १३ कैकेयीममभर्तारमित्युवाचद्रुतंवचः तवपित्रासमाज्जमं

वा० रा०

११८

ममेदंशृणुराघव १४ भरतायप्रदातव्यंदेराज्यमकंदकं त्वयातुखलुवस्तव्यंनववर्षा
णिपंचच १५ वनेप्रव्रजकाकुत्स्थपितरंमोचयानृणात् तथेत्युवाचनारामः कैकेयीमुकु
तामयः १६ चकारतद्वचःश्रुत्वाभर्ताममददव्रताः दद्यान्नप्रनिगृणीयांसत्यं ब्रूयांनचानृ
तं १७ एतन्ब्राह्मणरामस्यव्रतं धृतमनुत्तमं तस्यभ्रातातुवेमात्रोलक्ष्मणोनामवीर्यवान्
१८ रामस्यपुरुषव्याघ्रःसहायःसमरेरिहा सभ्रातालक्ष्मणोनामब्रह्मचारीददव्रतः १९
अन्वगच्छतुःपाणिःप्रव्रजेतंमयासह जटीतापसरूपेणमयासहसहानुजः २० प्रवि
ष्टोदंडकारण्यंधर्मनित्योददव्रतः तेनयंप्रच्युताराज्याकैकेयास्तु कृतेत्रयः २१ विचराम

आरः

११८

ह्रिजश्रेष्ठवनंगंभीरमोजसा समाश्वसमुहर्तुशक्यं वस्तुमिहत्वया २२ आगमिष्य
तिमेभर्तावन्यमादावपुष्कलं रुक्मगोधान्वराहांश्रहत्वादायामिषं बहु २३ सत्तं नाम
वगोत्रं च कुलमाचक्षत त्वतः एकश्रदंडकारण्ये किमर्थं चरसि हि ज २४ एवं ब्रुवंत्यांसी
तायां रामपत्न्या महाबलः प्रत्युवाचोत्तरं तीव्रं रावणो राक्षसाधिपः २५ येन विनासिता
लोकाः स देवा सुरमानुषाः अहं स रावणो नाम सीते रक्षोगणे भवरः २६ त्वं तु कांचनवर्णा
भां दृष्ट्वा कौशेयवासिनी रतिं स्वकेषु दारेषु नाधिगच्छाम्यनिंदिते २७ बह्वीनामुत्तमस्त्री
णामाह्वानामितस्ततः सर्वासामेव भद्रं ते ममाग्रमहिषी भव २८ लंकानामसमुद्रस्य मध्ये

श० रा०

११९

मममहापुरी सागरेणपरिशिमानिविष्टागिरिर्मूर्धनि २९ तत्रसीतेमहा
सार्धं वनेषु विचरिष्यसि नचास्यवनवासस्यसृहयिष्यसिभामिनि ३०
पंचदास्यः सहस्राणिसर्वाभरणभूषिताः सीतेपरिवरिष्यंतिभार्याभवसिमे
यदि ३१ रावणेनेवमुक्तातुकुपिताजनकात्मजा प्रत्युवाचानवद्यांगीतमना
दित्यराक्षसं ३२ महागिरिनिवाकंप्यंमहेंद्रसदृशंपतिं महोदधिमिताशोभ्यंअहं
राममनुव्रता ३३ सर्वलक्षणसंपन्नंन्यग्रोधपरिमंडलं सत्यसंधमहाभागमहेंरामम
नुव्रता ३४ महाबाहुमहोरस्कंसिंहविक्रान्तगामिनं नृसिंहंसिंहसंकाशमहेंराममनु

आर.

११९

व्रता ३६ पूर्णचंद्राननंरामंराजवत्संजितेंद्रियं पृथुकार्तिमहाबाहुंमहंराममनुव्र
ता ३६ त्वंपुनर्जंबुकःसिंहोमामिहेछसिदुर्लभाम् नाहंशक्यात्वयास्मष्टुमादित्यस्य
प्रभायथा ३७ पादपान्कोचनानूनंबह्वश्यासिमंदभाक् राघवस्यप्रियांभार्ययस्त्वमि
छसिराक्षस ३८ धुधितस्यचासिंहस्यमृगशत्रोस्तरस्चिनः आशाविषस्यवदनादंष्ट्रा
मादातुमिछसि ३९ मंदरंपर्वतश्रेष्ठंपाणिनाहर्तुमिछसि कालकूटविषंपीत्वास्वस्तिमा
नृगंतुमिछसि ४० अशिसूच्याप्रमृजसिजिह्वालेदिचक्षुरं राघवस्यप्रियांभार्य
मधिगंतुंत्वामिछसि ४१ अवसज्यशिलांकंठेसमुद्रंतर्तुमिछसि सूर्यचंद्रमसो

वा० रा०

१२०

चोभोपाणिभ्यांहर्तुमिच्छसि ४२ योरामस्यप्रियांभार्याप्रधर्षयितुमिच्छसि अग्निं
प्रज्वलितंदृष्ट्वावस्त्रेणाहर्तुमिच्छसि ४३ कल्याणरत्नांयोभार्यारामस्याहर्तुमिच्छसि
जयोमुखानांभ्रूलानांमध्येचरितुमिच्छसि ४४ रामस्यसदृशोभार्यायोधिगंतुंत्वमि
च्छसि यदंतरांसिंहस्तगालयोर्वनेयदंतरंस्थंदनिकासमुद्रयोः ४५ सुराग्रसोवीरकयो
र्यदंतरंतदंतरंदाशारथेस्तवैवच यदंतरंकांचनसीमलोहयोर्यदंतरंचंदनवारिपंकयोः
४६ यदंतरंहस्तिविडालयोर्वनेस्तदंतरंदाशारथेस्तवैवच यदंतरंवायसवैनतेययोर्य
दंतरंमहुमयोरयोरपि यदंतरंहंसकटध्रयोर्वनेतदंतरंदाशारथेस्तवैवच ४७ तस्मि

आर.

१२०

सहस्राक्षसमप्रभावेरामेस्थितेकामुक्कबाणपाणौ तृतापितेहंनजरांगमिष्ये
आज्यंयथामक्षिकयावगीर्णं ४८ इतीवतद्वाक्यमदुष्टभावासुदुष्टसुत्कारजनीचरं
तं गात्रप्रकंपाद्यपिताबभूववानोक्षतासाकदलीवनन्या ४९ तांवेपमानासुपलक्ष्य
सीतांसरावणोमृत्युसमप्रभावाः कुलंबलेनामचकर्मचात्मनःसमाचचक्षेभयकार
णार्थं ५० इत्यार्षेरागायणेआरण्यकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः ५१ एवंब्रुवन्त्यां
सीतायांसंरब्धःपरुषंचचः तत्ताटभ्रुकुटंकत्तारावणःप्रत्युवाचह ३ भ्रातावै.
श्रवणस्याहंसापत्येवरवर्णिनि रावणोनामभद्रंतेदशाग्रीवःप्रतापवान् २ यस्य

वा० रा०

१२३

देवाः सगंधर्वाः पिशाचपनगोरगाः विद्रवंतिसराभीतामृत्योरिववदाः प्रजाः
१ येन वेऽश्रवणो भ्राता वैमात्रः कारणांतरे द्वंद्वमासादितः क्रोधाद्रणे विक्रम्य नि
र्जितः ४ मद्रुयार्थः परित्यज्य स्वमधिष्ठानमृद्धिमत् कैलासं पर्वतश्रेष्ठमध्यास्ते
नरवाहनः ५ यस्य तत्सुखकं नाम विमानं कामगं शुभं वीर्यारावर्जितं भद्रे येन या
मिविहाय सं ६ मम संजातरोषस्य मुखं दृष्ट्वेव मेऽथिली विद्रवंति परित्रस्ताः सुराः
शक्रपुरोगमाः ७ यत्र निष्ठाभ्यहंत तत्र मारुतो वातिशंकितः तीव्रांशुः शिशिरांशु
श्च भवात्संपद्यते दिवि ८ निष्कंपपत्रात्तरवो नद्यश्चास्तिमितोदकाः भवंति यत्र

आर

१२३

तत्राहंतिष्ठामिचचरामच ९ ममपारेसमुद्रस्यलंकानामपुराशुभा संपूर्णरा-
क्षसेर्घोरैर्यथेन्द्रस्यामरावती १० प्राकारेणपरिशिस्तापांडुरेणविराजिता हेमकक्ष्या
पुरीरंम्यावेडूर्यमयतोरणा ११ हस्त्यश्वरथसंवाधान्तर्यनादविनादिता सर्वकामफ-
लेर्दृष्टैःसंकुलोद्यानभूषिता १२ तत्रत्वंवसहेसीतेराजपुत्रिमयासह नस्मारिष्यसिना
रीणांमानुषाणांमनस्विनि १३ भुजानामानुषाभोगान्दिव्यांश्ववरवर्णिनि नस्मारिष्य
सिरामस्यमानुषस्यगतासुषः १४ स्थापयित्वाप्रियंपुत्रंराज्येदशरथोत्पः मंदवार्यस्त
तो ज्येष्ठःसुतःप्रस्थापितोवनं १५ तेनकिंभ्रष्टराज्येनरामेणगतचेतसा करिष्यसिवि

वा० रा०

१२२

शात्काक्षिनापसेनतपस्विना १६ रक्षाराक्षसभर्तारंकामयस्वयमागतं नमन्
थशराविष्टप्रत्याख्यातुं त्वमर्हसि १७ प्रत्याख्यायहि मांभीरुपञ्चातापंगमिष्यसि
चरणेनाभिहत्येव पुरुरवसमुर्वशी १८ अंगुल्यानसमोरामोममयुधेसमानुषः
तवभाग्येनसंप्राप्तं भजस्ववरवर्णिनि १९ एवमुक्तातुवेदेहीक्रुधासंरक्तलोचनः
अब्रवीत्पुरुषं वाक्यं राहिते राक्षसाधिपं २० कथं वै श्रवणं देवं सर्वदेवनमस्कृतं भ्रात
रं व्यपदिश्यत्वं मश्रुभं कर्तुं मिच्छसि २१ अवश्यं विनशिष्यंति सर्वे रावणराक्षसाः ये
षात्वं कर्कशो राजा दुर्बुधिरजितेन्द्रियः २२ अपहत्य शचां भार्याशक्वा मिन्द्रस्य जीवितुं न

आह

१२२

हिरामस्य भायां मां मानीय स्वस्तिमान् भवेत् २२ जीवेच्चिरं वज्रधरस्य पञ्चाक्षरां प्र
धृष्ट्या प्रतिरूपरूपां तमादृशो राक्षसधर्षवित्तापी त्वामृतस्यापित वास्तिमोक्षः २४
इत्यार्षेरा मायणे आरण्यकांडे अष्टाचत्वारिंशः सर्गः ४८ सीताया वचनं श्रुत्वा
दशग्रीवः प्रतापवान् हस्ते हस्तं समाहन्य चकार सुमहद्वपुः १ समैथिलो पुनर्वाक्यं
बभाषे राक्यकोविदः नो नमनया श्रुतो मन्ये समवार्थं पराक्रमो २ उद्वहेयं भुजाभ्यां तु मे
दिनीमं वरे स्थितः अपि वेयं समुद्रं च मृत्युहन्तारणो स्थितः ३ अर्कं तु द्यां शरैस्तारणेर्वि
भिंद्यां हिमहीनतलं कामरूपेण उन्मत्ते पश्य मां कामरूपिणं ४ एवमुक्तवत्तस्तस्य रावण

गा० रा०

१२२

स्यशिखिप्रभे कुक्षस्यहरिपयंतैरक्तेनेत्रैवभूवतुः ५ सद्यःसौम्यंपरित्यज्यनी
हृणरूपंसरावणः स्वरूपंकालरूपाभंभेजेवैश्रवणानुजः ६ संरक्तनयनःश्रीमां
स्तनकांचनभूषणः क्रोधेनमहताविष्टोनालजीमूतसन्निभः ७ दशांशोविंशति
भुजोवभूवक्षणादाचरः सपरिव्राजकछद्ममहाकायोविहायतत् ८ प्रतिपेदे
स्वकंरूपंरावणोराक्षसाधिपः रक्तांबरधरस्तस्थोरत्नोरत्नंप्रेक्ष्यमैथिली ९ सता
प्रसितकेशांतांभास्करस्यप्रभामिव वसनाभरणोपेनांमैथिलीरावणोब्रवीत्
१० त्रिपुलोकेषुविरज्यातंयदिभर्तारमिच्छसि मामाश्रयवरारोहेतवाहंसदृशः

आर.

१२३

पादिः मां भजस्व चिरायत्नमहं श्लाघ्यः पतिस्त्व नैव चाहं कचिद्देकरिष्ये तव
विप्रियं १२ त्यज्यतां मानुषोभावो मविभावः प्रणीयतां राज्यान् च्युतमसिधार्थं
रामं परिमितायुषं १३ कैर्गुणैरनुरक्तासि मूढे पंडितमानिनि यस्त्रियो वचनाद्वा
ज्यं विहाय स सुहृज्जनं १४ अस्मिन् व्यातानुचरिते वने वसति दुर्मतिः इत्युक्त्वा
मेधितो वाक्यं प्रियाहं प्रियवादिनां १५ अभिगम्य सुदुष्टात्मा राक्षसः काममोहि
तः जग्राह रावणः सीतां बुधः रवेरोहिणीमिव १६ वामेन सीतां पद्माक्षीमूर्धनेषु
करेण सः ऊर्वोस्तु दक्षिणेनैव परिजग्राह पाणिना १७ तं दृष्ट्वा गिरिभ्रं गाभं ताश्या

वा० रा०

१२६

दंष्ट्रं महाभुजं प्राद्वन्मन्मत्सु संकाशं भयार्तावनदेवताः १८ सच्चमायाम
योदित्यः खरयुक्तः खरस्वनः प्रत्यदृश्यतहेमांगोरावणस्य महारथः १९ ततस्मां
परुषैर्वाक्यैरभीतज्यमहास्वनः अंकेनादाय वैदेहीरथमारोपयत्तदा २० सागृ
हीतानितुक्रोशरावणेन यशस्विनी रामेति सीतादुःखात्तारामंदूरंगतेवने २१ ता
मकामांसकामार्तः पन्नगेन बध्मिव विचेष्टमानामादाय उत्पन्नाथरावणः २२
ततः साराक्षसेन्द्रेणाहियमाणा विहाय सा भृशं त्रुक्रोशमन्तेव भ्रांतचित्ता यथातु
रा २३ हातुश्मणमहाबाहो गुरुचित्तप्रसादक हियमाणां न जानीषेरक्षणाका

आर.

१२६

मरूपिणा २४ जीवितं सुखमर्थं च धर्महेतोः परित्यजन् क्रियमाणामधर्मे
णामोराधवनपश्यसि २५ ननु नामा विनीतानां विनीतासि परंतप कथमेवं विधिं पा
पं न त्वं शाधि हिरावणा २६ न तु सद्यो विनीतस्य दृश्यते कर्मणः फलं काळोप्यंगी भद
त्यत्र सस्यानामिव पंक्तये २७ त्वं कर्म कृतवानेतत्काळोपहतचेतना जीवितान्तकरंघो
रं रामाद्यसनमाप्नुहि २८ हंते ह्यनोत्सुकामा तु कैकेया बांधवैः सह क्रियेयं धर्मकायस्य
धर्मपत्नी यशस्विनः २९ आमंत्रये जनस्थानं कर्णिकारांश्च पुष्पितान् क्षिप्रं रामाय
शंसध्वंसीनां हरतिरावणाः ३० हंससारससंघुष्टां वंदे गोदावरीं नहं क्षिप्रं रामाय

वा० रा०

१२५

सत्त्वंसातांहरावणः ३३ दैवतानिचयान्यस्मिन्यनेविविधपादपे नमस्कृत आर.
म्यहंतेभ्योभर्तुःशंसतमांहतां ३२ पानिकानिचिदप्यत्रसत्त्वानिविविधानिच सर्वाणि
शरणंयामिमगपस्त्रिगणानिवे ३३ द्वियमाणाप्रियांभर्तुःप्राणेभ्योपिगरीयसो विष
शानेहतासातारावणेनेतिशंसन ३४ विदित्वातुमहाबाहुरमुत्रापिमहाबलः आने
प्यनिपराक्रम्यवैवस्वतहतामपि सातराकरुणावाचोविलपंतीसुदुःखिता वनस्पति
गतंग्रधंदर्शायतलोचना ३५ सातमुद्दीक्ष्यसुश्रोणीरावणस्यवशंगता समाक्रंदद्
यपरादुःखोपहतयागिरा ३६ जरायोपश्यमामार्यद्वियमाणामनाथवत् अनेनराश

१२५

संद्रेणाकरुणं पापकर्मणा ३८ नैष वारयितुं शक्यस्त्वया क्रूरो निशाचरः स त्वया
नृजितकाशीससायुधश्चैव दुर्मतिः ३९ रामायतु यथा तत्त्वं जटा यो हरणं मम लक्ष्म
णाय च तत्सर्वमाख्यातव्यमशेषतः ४० इत्यार्षेण रामायणे आरण्यकांडे एको नवचाशः
सर्गः ४९ तं शब्दमवसुतस्तु जटायुरथ श्रुश्रुवे निरैक्षद्रावणं क्षिप्रं वेदेहो च
दर्शयः १ ततः पर्वतकूटाभस्तीक्ष्णतुंडो रवगोचरः वनस्पतिगतः श्रीमान्
हारश्रुभांगिरं २ ~~इयमाप्यपि यामर्तुयाप्येवमपि यामर्तुयाप्येवमपि यामर्तुयाप्येवमपि~~
~~यामर्तुयाप्येवमपि यामर्तुयाप्येवमपि यामर्तुयाप्येवमपि यामर्तुयाप्येवमपि~~

वा० रा०

१२६

दशग्रीवस्थिनो धर्मे पुराणे सत्यसंश्रवः भ्रातस्त्वं निंदितं कर्म कर्तुं नाहो भूत
तं ३ जटाघुर्नामनाम्ना हंगुधराजो महाबलः राजा सर्वस्य लोकस्य महद्रव
पमः ४ लोकानां च हिने सुको रामो दशरथात्मजः तस्यैषा लोकनाथस्य ध्याप
त्नी यशस्विनी ५ सीतानामवरोहायां तु हर्तुमिहेच्छसि कथं राजा स्थितं
धर्मे परदारान् परामृशेत् ६ रक्षणीया विशेषेण राजदारामहाबल निवर्त
यमतीनां च परदाराभिर्मर्शनात् ७ न तत्समाचरेत् क्षीरो यत्परोस्य विगर्ह
येत् यथात्मनस्तथान्येषां दारारक्ष्या विमर्शनात् ८ अर्थवायुदिवा कामं शि

ष्टाः शास्त्रेष्वनागतं व्यवस्यंत्यनुराजानंधर्मपोत्कृत्यनंदन ९ राजाधर्मश्चराम
श्चद्रव्याणांचोत्तमोनिधिः धर्मः शुभं वापापं चाराजमूलं प्रवर्तते १० पापः स्वभा
वश्चपलः कथं त्वं रक्षसांवर ऐश्वर्यमभिसंप्राप्तो विमानमिव दुष्कृती ११ कामः
स्वभातोयः सोसो न शक्यस्तं प्रमार्जितुं न हि दुष्टात्मना मार्गमावसत्याकुर्ये चिरं १२
विषये वापु रेयाते यदारामो महाबलः नापराध्यति धर्मात्मा कथं तस्यापराध्यसि
१३ यदि भूर्पण्यखाहेतोर्जनस्थानगतः खरः अतिवृत्तो हतः पूर्व रामेणाक्लिष्टकर्मण
१४ अत्र ब्रूहि यथा तत्वं को रामस्य व्यतिक्रमः यस्य त्वं लोकनाथस्य हत्वा भार्यां

वा० रा०

३२७

प्यासि ३५ क्षिप्रं विस्तृज वेदेहं मात्वा घोरेण चक्षुषा दहेद्दहनभूतेन रुत्र
शानिर्यथा ३६ सर्पमाशाविषं बद्ध्वा वस्त्रांतेनाच बुध्यसे ग्रावायां प्रतिमुक्तं च
कालपाशं न पश्यसि ३७ सभारः सोम्य भर्तव्यो यो न रंनावसादयेत् तदन्नमपि भोक्त
व्यंजीर्यते यद्दनामयं ३८ यत्कृत्वा न भवेद्भूमौ न कीर्तिर्न यशो ध्रुवं शरीरस्य भवेत्त्वे
दः कस्तत्कर्म समाचरेत् ३९ षष्टिवर्षसहस्राणि जातस्य मम रावण पितृपेतामहं
राज्यं यथा वदनु तिष्ठतः २० वृक्षो हं त्वं युवा धन्वी सरथः कवची शरी नचाप्यादाय कुशली
वेदेहं मे गमिष्यसि २१ न शक्तस्त्वं बलाभर्तुं वेदेहं मम पश्यतः हेतुभिर्न्यायसंयुक्ते

३२७

ध्रुवांवेदश्रुतामिव २२ युध्यस्वयादिभूरोसिमुहर्त्तंतिष्ठरावण शायिष्यसेहतो
भूमौयथापूर्वरस्त्वथा २३ अंसकृत्संयुगेयेननिहतादेत्यदानवाः नचिराञ्चर
वासास्त्वांरामोयुधिवधिष्यसि २४ किन्तुशक्यंमयाकर्तुंगतौदूरंनृपात्मजो क्षिप्रं
त्वंनश्यसेनीचतयोभित्तोनसंशयः २५ नहिमेजीवमानस्यनविष्यसिश्रुभामि
मां सीतांकमलपत्रासारामस्यमहिषोप्रियां २६ अवश्यंनुमयाकार्यप्रियंतस्यम
हात्मनः जीवितेनापिरामस्यतथादशरथस्यच २७ तिष्ठतिष्ठदशग्रीवमुहर्त्तंपश्य
रावण वृन्तादिवफलंत्वांतुषानयेयंरथोन्नमान् २८ युष्मातिथ्यं प्रदास्यामिय

वा० रा०

१२८

प्राणं निशाचर २९ इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे पंचाशः सर्गः ५०
इत्युक्तः क्रोधनाम्ना शस्त्रकांचनकुंडलः राक्षसेन्द्रोभिद्रुद्रावपतंगेन्द्रम
र्षणः १ ससंप्रहारस्तुमुलः स्तपोस्तस्मिन्महामृधे बभूवरातो धुतयोर्मघयो
र्गगने यथा २ तद्बभूवाद्भुतं युधं गृधराक्षसयोस्तदा सपक्षयोर्माल्यवतोर्महापर्व
तयोरिव ३ ततोनालाकनाराचेस्तीक्ष्णाग्रैश्च विकर्णिभिः अभ्यवर्षन्महाघोरैर्गृधरा
जं महाबलं ४ सता निशजालानि गृध्रः पन्नरथेश्वरः जदायुः प्रतिजग्राह रावणास्त्रा
णिसंयुगे ५ तस्य तीक्ष्णनखाभ्यां तु चरणाभ्यां महाबलः चकार बहुधा गात्रे व्रणान्यत

१२८

गसनमः ६ अथक्रोधाद्दशग्रीवोजग्राहदशमार्गणान् मृत्युदंडनिभान् घोरान् शक्रो
निधनकांक्षया ७ सतैर्बाणैर्महावीर्यः पूर्णमुक्तैरजिह्वगैः बिभेदनिशितेस्त्रीस्थेर्गृ
ध्रंघोरैः शिखीमुखैः ८ सराक्षसरथे पश्यन् जानकीबाष्पलोचनं अचिंतयित्वा बाणां
स्तान् राक्षसं समभिदधन् ९ ततोऽस्य शरैश्चापं मुक्तामणिविभूषितं चरणाभ्यां महाने
जाबभंजपतंगोत्तमः १० ततोऽन्यधनुरादाय रावणः क्रोधमूर्च्छितः ववर्ष शरवर्षाणि
शतशोथसहस्रशः ११ शरैराचारितस्तस्य संयुगे पतंगेश्वरः कुलायमभिसंप्रा
प्तः पश्चिच्चबभौ तदा १२ सतानि शरजालानि पक्षाभ्यां तु विधूय ह चरणाभ्यां

वा० रा०

३२९

महातेजावभंजास्यमहधनुः ३३ तच्चान्निसदृशं दोसं रावणस्य शरावरं १
भ्यांचमहातेजाव्यधुनोत्ततगेश्वरः ३४ कौचनोरछुदान्दिव्यामिशान् चवदना
नखरान् तांश्चास्यजवसंपन्नान् जघान समरे बली ३५ अथ त्रिवेणुसंपन्नं कामगं
पावकार्चिषं मणिसोपानचित्रांगं वभंजचमहारथं ३६ पूर्णचंद्रप्रतीकाशं छत्रं च व्य
जनैः सह पातयामास वेगेन ग्राहिभाराक्षसैः सह ३७ सारथेऽस्यास्य वेगेन तुंडेन चम
हस्त्रिः पुनर्व्यपाहनं श्रीमान्पश्चिराजो महाबलः ३८ सभग्नधन्वा विरथो हताश्वो ह
तसारथिः अंकेनादाय वैदेहं पपात भुविरावणः ३९ दृष्ट्वा निपातितं भूमौ रावणं भग्नवा

३२९

हनं साधुसाधितिभूतानिगृध्रराजमपूजयन् २० परिश्रान्तं तु तं दृष्ट्वा जरयापक्षि
यूथं उत्पपात पुनर्हृष्टो मैथिलीगृधरावणः २१ तं प्रदृष्टं निधायां के रावणं जनकास
जो गच्छंते खड्गशेषं च प्रनष्टहतसाधनं २२ गृध्रराजः समुत्पत्य रावणं समभिद्रवन्
समाचार्य महातेजा जटाधुरिदमब्रवीत् २३ वज्रसंस्पर्शबाणस्य भार्यारामस्य रावण
अल्पबुद्धे हरस्येनां वधाय खलुरक्षसां २४ समित्रबंधुः सामात्यः सबलः सपरिछदः
विषपानं पबस्येत तसि पासित इवोदकं २५ अनुबंधमजानं नः कर्मणामविचक्षणाः २
ध्रमेवाविनश्यंतियथा तं विनशिष्यसि २६ बध्नस्त्वं कालपाशेन कृगतस्तस्य मोक्ष्यसे

वा० रा०

१३०

वधायवडिशंगरहासामिषंजलजोयथा २७ नहिजातुदुराधर्षोकाकुत्स्थो।
वरावण धर्षणं चाश्रमस्यास्यक्षमिष्येतेनुराधवो २८ यथात्वयाकृतं कर्मभी
रुणात्लोकगार्हितं तत्कराचरितो मार्गेनैष वारनिषेवितः २९ युध्यस्व यदि श्रु
रोसिमुहूर्तं तिष्ठरावण शयिष्यसिहतो भूमौ यथा भ्रातारवरस्तथा ३० परेत
काले पुरुषो यत्कर्म प्रतिपद्यते विनाशायात्मनो धर्मं प्रतिपन्नोऽसि कर्मतत् ३१ पाप
नुबन्धो वेयस्य कर्मणः को नु तत्पुमान् कुर्वत लोकाधिपतिः स्वयं भूर्भुवः पितृणां ३२
एवमुक्ताशुभं वाक्यं जटायुस्तस्य राक्षसः निपगतभृशं दृष्ट्वा शीघ्रं तस्य वीर्यवान् ३३

१३०

तंगृहीत्वानरेवैरस्नास्थोर्विददारसमंततः अधिरूढोगजारोहोयथास्यादुष्टवा
रणं ३४ विददारनरेवैरस्यतुंडंष्टष्टेसमर्पयन् केशांश्चोत्पाटयामासनखपक्षमुखा
युधः ३५ सतदागृधराजेनक्षिप्यमानोमुहुर्मुहुः अमर्षस्फुरितोष्टः सन्माकंपनस
राक्षसः ३६ संपरिचज्यवैदेहीवामेनांकेनरावणः तलेनाभिजघानातो जटायुं क्रो
धमूर्छितः ३७ जटायुस्तमतिक्रम्यतुंडेनास्यखगाधिपः वामबाहून्दर्शनदाव्यापा
हरहरिंदमः ३८ संछिन्नबाहोःसद्योवैबाहवःसहसामभवत् विषज्वालाबलीयु
क्तावल्मीकादिवपन्नगाः ३९ ततःक्रोधाद्दशग्रीवःसीतामुत्सृज्यवीर्यवान् मुनि

वा० रा०

१३१

भ्यांचरणाभ्यांचगृध्रराजमपोथयत् ४० ततोमुहूर्तसंग्रामोबभूवातुलवीय
सुक्षसानांचमुख्यस्यपक्षिणां प्रवरस्यच ४१ तस्यव्यायुमानस्यरामस्यार्थेसरा
णः पक्षोपादौचपाश्वैचखड्गसुधृत्यसोछिनत् ४२ सछिन्नपक्षःसहसारक्षसारोद्र
कर्मणा निपपातमहागृध्रोधरण्यामल्पजीविनः ४३ तंहृष्यापतितंभूमौक्षतजार्द्रं
दायुषं अभ्यधावतवैदेहीस्यबंधुमिवदुःखिता ४४ तं नीलजीमूतनिकाशकल्पंसपां
दुरोरस्कमुदारवीर्यं ददर्शलंकापिपातःपृथिव्यांजदायुषंशानमिवाग्निदावं ४५ तत
स्तुतंपत्ररथंमहीतलेनिपातितंरावणवेगमर्दिनं पुनश्चसंगृह्यशशिप्रभाननारुरोद

१३१

सीताजनकात्मजातदा ४६ इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे एकपंचाशः सर्गः ५१
॥ ॥ सा तु ताराधिपमुखारावणेन निरीक्ष्यते गृध्रराजं विनिहतं विललापसुदुःखि
ता १ निमित्तं लक्षणं स्वप्नं शकुनिस्वरदर्शनं अवश्यं सुखदुःखेषु नराणां परिदृश्यते
२ न नूनं रामजानासि महद्यसनमात्मनः पाचंति नूनं काकुत्स्थमदर्थं मृगपक्षिणः
३ अयं हि कृपया राममां त्रातुमिह संगतः शेतो विनिहतो भूमौ ममाभायाद्विहंगमः
४ त्राहि मामद्य काकुत्स्थ लक्ष्मणो निवरांगना सुसंत्रस्ता समाक्रंदच्छृण्वतां तु यथ
निके ५ तां क्लिष्टमात्माभरणां विलपन्ती मनाथवत् अभ्यधावत् वेदेहोरावणं

वी० रा०

१३२

६ साधिपः ६ तां लतामिचवेष्टतां आलिंगंतां महादुमान् मुंचमुंचेति बहु
प्रापतां राक्षसाधिपः ७ क्रोशंतीं रामरामेतीरामेणरहितां पने जीवितां तावकेशो
जयाहांतकसन्निभः ८ प्रधापितायां वेदेह्यां बभूव सचराचरं जगत्सर्वममर्षा
दंतमसांधेन संरुतं ९ नवातिमारुतस्तत्र निष्प्रभो भूद्दिवाकरः दृष्ट्वा सीतां परा
मृष्टां देवो दिव्येन चक्षुषा १० कृतं कार्यमिति श्रीमान्व्याजहार पितामहः प्रह
ृष्टा व्यथिताश्चासन् सर्वे ते परमर्षयः ११ दृष्ट्वा सीतां परामृष्टां दंडकारण्यवासिनः
रावणस्य विनाशं च प्राप्तं बुध्वा यदृच्छया १२ सतुतां रामरामेति रुदंती लक्ष्मणेति च

१३२

जगामादाय चाकाशं रावणो राक्षसेश्वरः ३३ तस्माभरणवर्णांगिपीतकोशेयवासिनी
रराजराजपुत्रीतुविद्युत्सोदामनीयथा ३४ उद्धूतेन च वस्त्रेण तस्याः पीतेन रावणः
अधिकं परिबभ्राज गिरिद्विस्तद्वान्निना ३५ तस्याः परमकल्याणास्नात्माणि सुरभी
णि च पद्मपत्राणि वेदेहा अभ्यकीर्येतरावणं ३६ तस्याः कोशेयसुधूतं आकाशेक
नकप्रभं बभौ चादित्यरागेण ताम्रमभ्रमिवानपे ३७ तस्यास्नाद्विमलं वक्त्र
माकाशे रावणांकं नरराजविनारामं विनालमिव पंकजं ३८ बभूव जलं
नीलं भित्वा चंद्रद्वोदितः सुललाटं सुकेशांतं पद्मगर्भाभमव्रणं ३९ शुक्रे

वा० सु०

१३३

विमलेर्दलेः प्रभावद्विरलं कृतं तस्याः सुनयनं वक्रमाकाशरावणाकं
२० रुदितं व्यपमृष्टास्त्रं चंद्रवत्प्रियदर्शनं सुनासं चारुताम्रोष्टं आकाशो ह
कप्रभं २१ राक्षसेंद्रसमाधृतं तस्यास्तद्वदनं शुभं शुभुभेन विनारामं दिवा च
द्रवोदितः २२ साहेमवर्णा नीलांगं मैथिलीराक्षसाधिपं शुभुभेकांचनीकां
चीनीलंगजामिवाश्रिता २३ सापद्यपीता हेमाभारावणं जनकात्मजा विद्युद्व
नमिवाविश्य शुभुभेन तप्तभूवणा २४ तस्याभूषणघोषेण वैदेह्याराक्षसेश्वरः
बभूव विमले नीलः सघोष इव तोयदः २५ उत्तमांगच्युता तस्याः पुष्पदण्डिः

१३३

समंततः सीतायाहियमाणायाःपपातधरणीतले २६ सातुगवणवेगेन
ष्वरुष्टिःसमंततः समाधूतादशग्रीवंपुनरेवाभ्यवर्तत २७ अभ्यवर्ततपुष्पाणांधारावे
श्रवणानुजं नक्षत्रमात्माविमलामेखंनगमिवोत्तमं २८ चरणान्नूपुरंभ्रष्टंवेदेह्यार
स्वभूषितं विद्युन्मंडलसंकाशंपपातधरणीतले २९ तरुप्रवालरक्तासानीलांगंरा
क्षसेश्वरं प्राशोभयतवेदेहागजंकक्षेवकांचनी ३० तामहोल्कामिवाकाशेदीप्यमानां
स्वतेजसा जहाराकाशमाविश्यसीतांवेश्रवणानुजः ३१ तस्यास्तान्यग्निवर्णानिभू
षणानिमहीतले सघोषाप्यवशीर्यंतेशाणास्तारादवांबरात् ३२ तस्यास्तनोत्तर

त

वी०स०

३३४

ष्टोहारस्ताराधिपद्युतिः वैदेह्यानिपन्भातिगंगेवगगनच्युता ३३ उत्पानव
भिहतानानादिजगणाद्युताः माभैरिति विधत्ताग्राव्याजहुरिवपादपाः ३४ न
त्योध्वस्तकमलास्त्रस्तमीनजलेचराः सरवामिवगतोत्साहांशोचंतीवस्ममेधि
लीं ३५ समंतादभिसंपत्यसिंहव्याघ्रमृगहिजाः अन्वधावंस्तदारोषात्सीताछा
यानुगामिनि ३६ जलप्रपातास्त्रमुखाः शृंगैरुच्छ्रितबाहुभिः सीतायांहियमाणायांवि
कोशंतीवपर्वताः ३७ हियमाणांतुपैदेहोदस्वादीनोदिवाकरः प्रविध्वस्तप्रभः श्रीमान्
आसीत्पांडुरमंडलः ३८ नास्तिधर्मःकुतःसत्यंनार्जवंनानृशंसता यत्ररामस्यपैदेहोसी

३३४

नांहरतिरावणः ३९ इतिभूतानिसर्वाणिगणशःपर्यदेवयन् विन्नस्तकादीनमुरवा
रुरुदुर्मृगपोतकाः ४० उद्दीक्ष्योद्दीक्ष्यनयनेर्भयादिवविलक्षणेः सुप्रवेपितगा
त्राश्रवभभुर्वनदेवताः ४१ विक्रोशंतीं दृढंसीतां दृष्ट्वा दुःखं तथागतां तां तु लक्ष्मण
रामेति क्रोशंतीं मधुरस्वरां ४२ अवेशमाणां बहुशो वैदेहीं धरणीतलं सतामाकु
लकेशांतां विप्रमृष्टविशेषकां ४३ नहारात्मविनाशा मदशग्रावो मनस्विनीं ४३ त
तस्तु सा चारुदती शुचिस्मिता विना कृता बंधुजनेन मैथिली अपश्यतीराघवलक्ष्म
बुभौविवर्णचक्राभयभारपीडिता ४४ इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे द्विपंचाशः

वा० रा०

१२५

५२ खमुत्पतंतंतंतदृष्टामेथिलीजनकात्मजा दुःखितापरमोद्विग्नाभये
निवर्तिनी १ रोषरोदनताम्राक्षामाक्षंराक्षसाधिपं रुदनीकरुणंसीतात्रियम
णातमब्रवीत् २ नव्यपत्रयसेनीचकर्मणानेनरावण ज्ञात्वाविरहितांयोमांचोरा
त्वापलायसे ३ त्वयेवनूनंदुष्टात्मभारुणाहर्तुमिच्छता ममापवाहितोभर्तामृगरूपे
णमायया ४ योहिमामुद्यतस्त्रातुंसोष्ययंविनिपातितः गृध्रराजःपुराणोसोश्वशु
रस्य सरवामम ५ परमंखलुतेवीर्यंदृश्यतेराक्षसाधम विश्राव्यनामधेयंरिपुधेना
स्मिजितात्वया ६ ईदृशंगर्हितंकर्मकथंकृतानलज्जसे स्त्रियाश्चाहरणंनीचराहने

१२५

चपरस्यच ७ कथायिष्यंतिलोकेषुपुरुषाःकर्मकुत्सितं सुनृशंसमधर्मिष्टंनवशो
अर्यमानिनः ८ धित्तेशोर्यंचसत्तंचयत्तयाकथितंनदा कुत्माक्रोशकरंलोकेधित्तेचा
रित्रमादशं ९ किंशक्यंकर्तुमेवंहिमज्जवेनेवधावसि मुहूर्तमपितिष्ठत्वंनजीवन्नातिया
त्यसि १० नहिचक्षुःपथंप्राप्यतयोःपार्थिवपुत्रयोः ससेन्योपिसमर्थस्त्वंमुहूर्तमपिजीवि
तुं ११ नत्वंतयोःशरस्पर्शसोदंशकःकथंचन चनेप्रज्वलितस्येवस्पर्शमग्नेर्विहंगमः
१२ साधुकत्वात्मनःपथ्यंसाधुमांमुंचरावण मत्प्रधर्षणसंकुक्षोभ्रात्रासहशतिर्मम १३
विधास्यतिविनाशायत्वंमांयदिनमुंचसि येनत्वंत्यवसायेनबलान्मांहर्तुमिच्छसि १४

वा० रा०

१३६

वशागा

वसायस्तुतेनीचभविष्यतिनिरर्थकः नह्यहंतमपश्यंतीभर्तारंविबुधोपमं १५
हेशचुंभाणान्धारयितुंचिरं ननूनंचात्मनःश्रेयःपथंचासमवेक्षसे १६ मृत्युकारं
यथामर्त्योविपरीतानिसेवते ममूर्षूणांतुसर्वेषांयत्तथ्यंतन्नरोचते १७ पश्यामीह
हिकंठेत्तांकाळपाशावपाशितं यथाचास्मिभयस्थानेनविभेषिनिशाचर १८ व्यक्तं
हिरण्मयांस्त्वंहिसंपश्यसिमहीरुहान् नदीवैतरणीचोरारुधिरोद्यविवाहिनी १९ स
द्रुपत्रवनंचैवभीमंपश्यसिरावण तसकांचनपुष्पं चवेडूर्यप्रवरछदां २० द्रुपसेशा
ल्मंतीतीक्ष्णांआयसेःकंटकैश्चिनां नहिलमीदृशंकत्वांतीकंमहात्मनः २१ धरितुं

तस्या

१३६

म

शश्यासिचिरंविषपीत्तेवनिर्घृण बधस्त्वंकालपाशेनदुर्निचारेणरावण २२ कंगतो
लप्यसेशर्मर्मभर्तुर्महात्मनः निमेषान्तरमात्रेणविनाभ्रातरमाहवे २३ राक्षसानि
हनायेनसहस्राणिचतुर्दश कथंसराधवोवीरःसर्वास्त्रकुशलोबली २४ नत्वांहन्या
छरेस्ताक्ष्णेरिष्टभार्यापहारिणं एतच्चान्यच्चपल्लवंवैदेहीरावणोंकगा २५ भयशो
कसमाविष्टाकरुणंविललापह २५ तदाभृशान्तंबहुचैवभाषिणोविलापपूर्वकरु
णंचभामिनो नहारपापस्तरुणोविचेष्टतोवृषात्मजा प्रागनगात्रवेपथुः २६ इत्या
र्वरामायणेआरण्यकांडेत्रिपञ्चाशःसर्गः ५३ द्वियमाणानुवैदेहीकंचिन्ना

वा० रा०

१३७

मपश्यती ददर्शगिरिश्रृंगस्थान्पंचवानरपुंगवान् १ तेषांमध्येविशाखा
कौशेयंकनकप्रभं उत्तरीयंवरारोहाश्रुभान्याभरणानिच २ मुमोचयदिरामाय
शंसेयुरितिभाषिनी वस्त्रमुत्सृज्यनमध्येनिश्चितंसहभूषणं ३ संभ्रमात्तुदशग्री
वत्तत्कर्मचनबुधवान् पिंगाशास्त्रांविशाखाक्षीनेत्रैरनिमिषैरिव ४ विक्रोशंतांतदा
सीतांददृशुर्वानरोत्तमाः सचपंपामतिक्रम्यलंकामभिमुखःपुरी ५ जगाममेधितं
गृह्यरुदंतीराक्षसेश्वरः तांजहारसुसंदृष्टोरावणोमृत्युमात्मनः ६ उत्संगेनेवभुज
गीताक्ष्णदंष्ट्रामहाविष्णो वनानिसरितःशैलान्सरांसिचविहायसा ७ सक्षिप्रंस

१३७

मतीयायशरश्चापादिवच्युतः निमिनक्रनिकेतंतुवरुणात्यमक्षयं ८ सरितां
शरणंगत्वासमतीयायसागरं संभ्रमात्परिवृतोर्मिरुधमीनमहोरगः ९ वैदेह्यां द्वि
माणायां बभूववरुणात्यः अंतरिक्षगतावाचः ससृजुश्चारणास्तथा १० एतदंतोद
शयीवदतिसिद्धास्तब्रुवन् सतुसीताविचेष्टंतीमंकेनादायरावणः ११ प्रविवेशपुरी
लंकांरूपिणांमृत्युमात्मनः सोभिगम्यपुरीलंकां सुविभक्तमहापथां १२ संरुढकक्ष
बहुलांस्वमंतःपुरमाविशान् तत्रतामसितापांगंशोकमोहसमन्वितां १३ निदधेराव
सीतांमयोमायांमितासुरां अब्रवीच्चदशग्रीवः पिशाचाघोरदर्शिनः १४ यथानै-

वा० रा०

३३८

मान्स्त्रावासातां पश्यत्यसंमतः मुक्तमणिसुवर्णानिवस्त्राण्याभरणानि च ३५
यदि छेत्तदैवास्यादेयं मच्छंदतो यथा याचवश्यति वै देहं वचनं किंचिदप्रियं ३६ उ
त्तानाद्यदि वा ज्ञानान्न तस्या जीवितं प्रियं तथोक्ता राक्षसास्तुराक्षसेन्द्रः प्रतापवान्
३७ निष्क्रम्यातः पुरा तस्मात्किं कृत्यमिति चिंतयन् दर्शाष्टौ महावीर्यान् तुराक्षसान् नि
शिताशनः ३८ स तान् दृष्ट्वा महावीर्यो वरदानेन मोहितः उवाच तानि दं वाक्यं प्रश
स्य बलवीर्यतः ३९ नानाप्रहरणाः क्षिप्रमिदं गच्छतस्तत्वरः जनस्थानं हतस्थानं
भूतपूर्वरत्नरत्नं ४० तत्रास्यतां जनस्थाने शून्ये निहत राक्षसे पौरुषं बलमाश्रि

३३८

त्यत्रासमुत्सृज्यदूरतः २१ बहुसैन्यं महावीर्यं जनस्थाने निवेशितं सदूषणख
रं युधे निहतं रामसायकैः २२ ततः क्रोधो मया पूर्वो धैर्यस्योपरिवर्धते चैरं च सुमह
ज्जातं रामं प्रति सुदारुणं २३ निर्घातयितुमिच्छामि तच्च वैरं महारिपोः न हितुं शक्यमहं
निद्रामहत्वा संयुगे रिपुं २४ तं त्विदानीं महं हत्वा खरदूषणघातिनं रामं शर्मोपलभ्य
मिधनं लब्धे वनिर्धनः २५ जनस्थाने वसद्भिस्तु भवद्भीराममाश्रिता प्रचरति रूपने
तव्या किं करोतीति तत्त्वतः २६ अप्रमादाच्च गंतव्यं सर्वैरेव निशाचरैः कर्तव्यं श्वर
दाय त्वोराघवस्य वधं प्रति २७ युष्माकं तु बलं ज्ञातं बहुशोरणमूर्धनि अतः

गो. रा.

३३९

स्मिन्नजनस्थाने मया ययं निवेशिताः २८ ततः प्रियं वाक्यमुपेत्य राक्ष
महार्थमष्टावभिवाद्य रावणं विहाय तं कांसहिताः प्रतस्थिरेयतो जनस्थानं
मलस्यदर्शनाः २९ ततस्तु सीतामुपलभ्य रावणः सुसंप्रहृष्टः परिगृह्य मैथि
लीं प्रसज्य रामेण च वैरमुत्तमं बभूव मोहान्मुदितः सरावणः ३० इत्यार्वरा
मायणे आरण्यकांडे चतुःपञ्चाशः सर्गः ५४ संदिश्य राक्षसान् घोरा
न् रावणोष्टो महाबलान् आत्मानं बुधिवैक्लव्यात्कृतकृत्यममन्यत १ सचिं
तयानो वैदेहीं कामबाणेः प्रपीडितः प्रविवेश गृहं रम्यं सीतां द्रष्टुमभित्तरन् २

३३९

सप्रविश्यतु तद्देशमरावणो राक्षसाधिपः अपश्यद्वाक्षसीमध्ये सीतां दुःखपरा
यणां ३ अश्रुपूर्णमुखं दीनां शोकभारावपीडितां वायुवेगे रिराक्रांतं मञ्जुंतां
नाचमर्णवे ४ मृगयूथपरिभ्रष्टां मृगांश्च भिरिवावृतां अधोगतमुखं सीतां
तामभ्येत्य निशाचरः ५ तां तु शोकवशाद्दीनां अवशां राक्षसाधिपः सबलादर्याया
मासगृहे देवगृहोपमं ६ हर्म्यप्रासादसंवाधं स्त्रासहस्रनिषेवितं नानापक्षिग
णैर्जुष्टं नानारत्नसमन्वितं ७ दांतकैः स्नापनीयैश्च स्फाटिकैः राजतेस्तथा वज्र
वैडूर्यचित्रैश्च संभेर्दृष्टि मनोरमेः ८ दिव्यदुंदुभिनिर्घोषं नम्रकांचनभूषणं

वा० रा०

३४०

पानंकांचनंचित्रमारुरोहतयासह ९ दांतकाराजताश्चैवगवाक्षाःप्रियद
नाः हेमजातावृताश्चासनूतत्रप्रासादपंकजः १० सुधामणिविचित्राणिभूमि
भागानिसर्वशः दशग्रीवःस्वभवनेप्रादर्शयतमेथिलो ११ दीर्घिकाःपुष्करिण्य
श्चनानापुष्पसमावृताः रावणोदर्शयामाससीतांशोकपरायणो १२ दर्शयित्वा
तुवेदेहोक्तस्त्रैतद्वचनोत्तमं उवाचवाक्यपापात्मासीतांलोभितुमिच्छया १३ द
शराक्षसकोट्यश्चद्वाविंशतिरथापराः वर्जयित्वाजनान्प्रधातुवात्माश्वरज
नीचरान् १४ तेषांप्रभुरहंसीतेसर्वेषांभीमकर्मणां सहस्रमेकमेकस्यममकार्य

३४०

पुरःसरं १५ यदिदंराज्यतंत्रमेतद्विषयसर्वप्रतिष्ठितं जीवितं चाविशाखाशित्वं
मे प्राणैर्गरीयसा १६ बद्धीनामुत्तमस्त्रीणां मम योसौपरिग्रहः तासां त्वमीश्वर
रीसीते मम भार्या भवप्रिये १७ साधु किं तेन्यथा बुद्ध्या रोचयस्व वचो मम भ
जस्व माभितस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि १८ परिक्षितासमुद्रेण लंके यं शतयो
जना नेयं धर्षयितुं शक्यासेन्द्रैरपि सुरासुरैः १९ न देवेषु न यक्षेषु न गंधर्व
षु न रिषिषु अहं पश्यामि लोकेषु यो मे वीर्यसमो भवेत् २० राज्यभ्रष्टेन दानेन
पसेनपदातिना किं करिष्यसि रामेण मानुषेणात्यन्ते जसा २१ भजस्व

वा० रा०

१४१

मामेव भर्ता हंसदृशास्तव यौवनं त्वध्रुवं भीरुरमस्वेह मया सह २२ दश
मा कथा बुध्निराघवस्य वरानने कास्य शक्तिरिहा गंतुं अपि सीते मनोरथेः
न शक्यो वायुराकाशो पाशैर्बध्नुं महाजवः दीप्यमानस्य वाप्यग्नेर्गृहीतुं विमला
शिरसाः २४ त्रयाणामपि लोकानां न तं पश्यामि शोभने विक्रमेण न येद्यस्त्वांम
द्वाहुपरिपालितां २५ तं काया सुमहद्राज्यमिदं त्वमनुपालयन् तत्प्रेष्यामहि
धाश्चैव देवाश्चापि चराचरं २६ अभिषेकजलक्लिन्ना तुष्टा चरमयस्व च इ
कतं यत्पुरा कर्म वनवासेन तद्गतं २७ यच्च ते सुकृतं कर्म तस्येह फलमाप्नुहि

१४१

इह सर्वाणि मात्मानि दिव्यगंधानि मेधिली २८ भूषणानि च मुख्यानि तानि से
वमया सह पुष्पकं नाम सुश्रोणिभ्रातुर्वैश्रवणस्य मे २९ विमानं सूर्यसंका
शंतरसानिर्जितं रणे विशालं रमणीयं च तद्दिमानं मनोजवं ३० तत्र सीते मया
सार्धं विहरस्व यथासुरवं वदनं पद्मसंकाशं विमलं चारुदर्शनं ३१ शोकात्तंतु व
ररोहेन भ्राजति वरानने एवं वदति तस्मिन्सावस्त्रांतेन वरांगना ३२ पिधायेंदुः
भंसीतामंदमश्रूण्य वर्तयतू ध्यायंतीतामिवास्वस्थां सीतां चिंताहृतप्रभां ३३ इव
च वचनं वीरोरावणोरजनाचरः अलं व्रीडेन वैदेहि धर्मलोपकृतेन ते ३४ आ

वा० रा०

१४२

देविनिष्पंदोयस्त्वामभिभविष्यति एतोपादोमयास्निग्धोशिरोभिः परिधाडि
प्रसादंकुरुतेक्षिप्रंवश्योदासोहमस्मिते इमाः श्रुत्यामयागचः शुष्यमाद्येनभाषित
३६ नचापिरावणः कोचिन्मूर्ध्नास्त्राप्रणमेतह एवमुक्तादशग्रीवोमैथिलीजनकात्म
जां ३७ कृतोतवशमापन्नोममेयमितिमन्यते ३८ इत्यार्षेयामायणे आरण्यकांडे
चपंचाशः सर्गः ५५ सातथोक्तातुवैदेहानिर्भयाशोककशिता तृणमंतरतः क
त्पारावणंप्रत्यभाषत १ राजादशरथोनामधर्मसेतुरिवाचलः सत्यसंधः परिज्ञाता
यस्यपुत्रः सराधुवः २ रामोनामसधर्मात्मा त्रिषुलोकेषुविश्रुतः दार्घबाहुर्विशाला

१४२

शोदैवतंसपतिर्मम ३ इक्षाकूणांकुलेजातः सिंहस्कंधो महाधुतिः लक्ष्मणेन सह
भ्रातायस्ते प्राणानधिष्यति ४ प्रत्यक्षं यद्यहंतस्य त्वया वैधर्विना बलात् शयिता
त्वं हतः संख्ये जनस्थाने यथा खरः ५ य एते राक्षसा प्रोक्ता घोररूपा महाबलाः राघ
वे निर्विषाः सर्वे सुवर्णैः पन्नगा यथा ६ तस्य ज्याविप्रमुक्ता स्ते शराः कांचनभूषणाः
शरीरं विधमिष्यंति गंगाकूलमिवोर्मयः ७ अ सुरैर्वा सुरैर्वा त्वं यद्यवध्यो सिरावप
उत्पाद्य सुमहद्वैरं जीवंस्तस्य नमो ह्यसे ८ स ते जीवितशेषस्य राघवो न करो च
पशोर्यूपगतं स्येव जीवितं न वदुर्लभं ९ यदि पश्येत्सरामस्त्वारोषदक्षिणेन

वी० रा०

१४३

षा रश्मिस्त्वमद्यनिर्दग्धो यथा रुद्रेण मन्मथः १० यश्चंद्रं नभसो भ्रमोपान
शयेत वा सागरं शोषयेद्वापि स सीतां मोचयेदिति ११ गता सुस्त्वंगत श्रीको
सुखो गतो द्रव्यः लंकावैधव्यसंयुक्तात् तत्कृतेन भविष्यति १२ नते पापमिदं क
सुखोदकं भविष्यति याहं नाता विना भावं पतिपाश्चात्त्या बलात् १३ सहिदे
वरसंयुक्तो मम भर्ता महाद्युतिः निर्भयो वीर्यमाश्रित्य श्रुत्येव सति दंडके १४ सते
वीर्यं बलं दर्पमुत्सेकं च यथाविधिं व्यपनेष्यति गात्रेभ्यः शरवर्षेण संयुगे १५ य
दा विनाशो भूतानां दृश्यते कालचोदितः तदा कार्ये प्रमाद्यंति नराः कालवशांगताः

१४३

१६ मां प्रष्टव्यसतेकालः प्राप्नोयं राक्षसाधम आत्मनो राक्षसानां च वधायांतः
पुरस्य च १७ नशक्याय जन्मध्यस्थावादः सुगन्धमंडिता द्विजातिमेत्रसंयुता च
जलेनावमार्दितुं १८ तथा हं धर्मनित्यस्य धर्मपत्नी दृढव्रता त्वया स्मर्युं नशक्याहं
राक्षसाधमपापिना १९ क्रीडंती राजहंसेन पद्मखंडेषु नित्यशः हंसासातृणम
ध्यस्थं कथं द्रष्टुं नमः कुक् २० इदं शरीरं निःसंज्ञं बंधवाघातयस्व वा नेदं शरीरं
क्षयं मे जीवितं वापि राक्षस २१ न तु शक्याम्यपक्रोशं पृथिव्यादा तु मात्सर्यः एव
क्वा तु वैदेही क्रोधात्सुपरुषं वचः २२ रावणं जानकी तत्र पुनर्नो राच किंचन

वा० रा०

१४४

तायावचनं श्रुत्वा परुषं रोमहर्षणं २३ प्रत्युवाच ततः सीतां भयसंदर्शनि-
तः श्रुणु मे थिलिमद्वाक्यं मासान् द्वादश भामिनि २४ कालेनानेन नाभ्येषि-
दिमां चारुहासिनि ततस्त्वां प्रातराशार्थं सूदाछेत्यंतिलेशशः २५ इत्युक्त्वा
परुषं वाक्यं रावणः शत्रुरावणः राक्षसी श्रुततः क्रुध इदं वचनमब्रवीत् २६
शाघ्रमेव हिराक्षस्यो विरूपाघोरदर्शनाः दर्पमस्यापनेष्यंतु मांसशोणितभोज-
नाः २७ वचनं हे चतारुतस्य सुघोराघोरदर्शनाः कृतप्रांजलयो भूत्वा मे थिलीप-
र्यचारयन् २८ सताः प्रोवाच राजा सोरावणो घोरदर्शनाः प्रचल्य चरणोत्कर्षे

१४४

होरयन्निवमेदिनां २९ अशोकवनिकामध्येमैथिलानीयतामिति तत्रैयंरक्ष्य
तांगदंयुष्माभिःपरिवारिता ३० नत्रैनांतर्जनैर्घोरैर्बभूवुःपुनःसांत्वैश्रमेथिला
आनयध्वं वशं सर्वावन्यांगजवधूमिव ३१ इतिप्रतिसमादिष्टाराक्षस्योरावणेन
ताः अशोकवनिकांजग्मुर्मैथिलांपरिगृह्यतु ३२ सर्वकालफलैर्वृक्षैर्नानापुष्प
फलैर्वृतां सर्वकालमदैश्रापिदिजैःसमुपसेवितां ३३ सातुशोकपरीतांगामै
लीजनकात्मजा राक्षसीवशमापन्नाव्याघ्रीणांहरिणीयथा ३४ शोकेनमह
त्रस्तामैथिलीजनकात्मजा नशर्मलभतेभीरुःपाशबध्नामृणीयथा ३५ न

वी. रा.

१४५

इतेतत्रतुशर्ममैथिलीविरूपनेत्राभिरतीव तर्जिता पतिंस्मरन्तीदयितं
वरं विचेतनाद्भूयशोकपीडिता ३६ इत्यार्षेणामायणे आरण्यकांडे षट्पंच
सर्गः ५६ राक्षसं मृगरूपेण चरन्तं कामरूपिणं निहत्य रामो मारीचं तर्णं
धिनिवर्तत १ तस्य संस्वरमाणस्य द्रष्टुं कामस्य मैथिलीं कुरुस्व नोथ गोमायुर्वि
ननादास्व पृष्ठतः २ ततस्य स्वरमाज्ञाप्य दारुणं रोमहर्षणं शोकयामास गोमा
योः स्वरेण परिशंकितः ३ अशुभं बत मन्ये हं गोमायुर्विशते यथा स्वस्ति स्या
दपि वैदेह्या राक्षसैर्भक्ष्यं विना ४ मारीचेन तु विज्ञायस्वरमात्तस्य मामकं

१४५

पितृष्टंभगुरुणेणरुस्मणः श्रुणुयाद्यादि ५ ससौमित्रिः स्वरं श्रुत्वा तानं चाहिता
थमैषिली तयैव प्रहितः शिप्रं मत्सकाशमिहेष्यति ६ राक्षसेः सहिते नूनं
सीतायार्द्रसितो वधः कांचनश्रमृगो भूत्वा अपनीया श्रमा तु मां ७ दूरं नीत्वा धमा
रीचो राक्षसो भूजराहतः हातुस्मणहतो स्माति यद्वाक्यं व्याजहार ह ८ अपि स्वति
भवेद्वाभ्यां रहिताभ्यां मया वने जनस्थाननिमित्तं हि कृतवैरोऽस्मिराक्षसेः ९ निमित्त
निचघोराणि दृश्यंते द्यवहूनि च इत्येवं चिंतयन् रामः श्रुत्वा गोपासुनिः स्वनं १०
वर्तमानस्त्वरितो जगामाश्रममात्मवान् आत्मनश्चापनयनं मृगरूपेण रक्षसा १

अत्रैकः सर्गः
प्रति

वा. रा.

१४६

जगाम जनस्थानं राघवः परिशंकितः तं दानमानसं दानमायसे दुर्मृगप्रस्थि
१२ सव्यं कृत्वा महात्मानं घोरांश्च ससृजुः खनान् तानि दृष्ट्वा निमित्तानि महाघोरा
राघवः १३ नमो लक्ष्मणमायां तं दर्शयितुं प्रभं ततो विदूरादमेण समीपाय सल
णः १४ विहाय सीतां विजने वने राक्षससेविते गृहीत्वा च करं सव्यं लक्ष्मणं रघुनंदनः
१५ विषण्णः सन् विषण्णेन दुःखितो दुःखभागिना सजगद्दधमं भ्राता दृष्ट्वा लक्ष्म
णमागमं १६ उवाच मधुशोदकं मिदं परुषमात्मवत् अहो लक्ष्मणगर्ह्यं ने कृतं यत्त्वं वि
हायतां १७ सीतामिहागतः सौम्यकृत्स्नस्ति भवेदिति नमोऽस्मि संशयो वा सर्वथा ज

१४६

नकात्मजा १८ विनष्टाभसितावापिराक्षसैर्वनचारिभिः अशुभानेवभयिदं यथा
प्रादुर्भवन्ति मे १९ अपिरुक्मणसीतायाः सामग्र्यं प्राप्नुयामहे जीवंत्याः पुरुषव्या
घसुताया जनकस्य वै २० यथा वै मृगसंघाश्च गोमायुश्चैव भैरवं वाशं तेशकु
नाश्चापि प्रदीप्ता मभितो दिशं २१ अपि स्वस्तिभावेत्तस्याराजपुत्र्यामहाबल २२
इदं हिरण्यमृगसन्निकाशं प्रलोभ्य मांदूरमनुप्रयातं हतं कथंचिन्महताश्रमेण स
क्षसो भूत्वा म्रियमाण एव २३ मनश्च मे दीनमिहा ब्रह्मं चक्षुश्च स व्यंकुरुते
कारं असंशयं लक्ष्मणनास्ति सीता हतामृतावापयवर्तते वा २४ इत्यार्षे

श्री० रा०

१४९

यणे आरण्यकांडे सप्तपंचाशः सर्गः ५७ सदृशालक्ष्मणं हीनं शून्यं दूर-
त्तमः पर्यष्टुतधर्मात्मा वैदेहीमागतं विना १ प्रस्थितं दंडकारण्यं यामामनुजग-
ह कसारलक्ष्मणवैदेहीयां हित्वा त्वमिहागतः २ राज्यभ्रष्टस्य हीनस्य दंडकान्या-
धावनः कसादुःखसहायामेवैदेहीतनुमध्यमा ३ यां विना नोत्सहे वीरमुहूर्तमपि जी-
विषुं कसाप्राणसहायामेवैदेहीतनुमध्यमा ४ यां विना नोत्सहे वीरमुहूर्तमपि जीवितुं
कसाप्राणसहायामेसीतासुरसुतोपमा ५ शतित्वममराणां हिष्टयिव्याश्रापिलक्ष्मण
विना तांतपनीयाभांनेष्टयं जनकात्मजां ५ कचिज्जीवति वैदेहीप्राणेः प्रियतरामम क

१४९

चित्प्रजाजनं रारनमो विथ्याभाविष्यति ~~सोममित्रेण सोममित्रेण सोममित्रेण~~ ६ सो
तानिमित्तं सोमत्रेण मयि गते त्वयि कच्चित्सकामा केकेयी सुखिना सा भाविष्यति ७
सपुत्रराज्यां सिंहायामृतपुत्रात्तपस्विना उपस्थास्यति कोशल्या कचित्सोम्येन केकेयी ८ य
हि जायते वैदेही गामिष्याम्याश्रमं पुनः सुवृत्ताय दिवृत्ता सा प्राणांस्त्यक्ष्यामि लक्ष्मण ९ यदि
मायाश्रमगतं वैदेहीनाभिभाषते पुरः प्रहसिता सीता विनशिष्यामि लक्ष्मण १० ब्रूहि
लक्ष्मण वैदेही यदि जीवति वानवा त्वयि प्रमत्ते रसो भिर्भाषिता तपस्विना ११ सुकु
श च बाळा च नित्यं च दुःखभागिना मद्वियोगेन वैदेही व्यक्तं शोचति दुर्मनाः १२

वा. रा.

१४

वथारक्षसातेन जिह्वेन सुदुरात्मना वदता लक्ष्मणेन युनैस्तवापि जनि
१३ श्रुतश्रमन्यवेदेत्यासत्वरः सहशोमम त्रस्तयाप्रेषितस्त्वेव द्रष्टुमांशो
गतः १४ सर्वथातुक्तं कष्टं सीतासुत्सृज्यतावने प्रतिकर्तुं नृशंसानां रक्षसां
मंतरं १५ दुःखिताः खरघातेन राक्षसाः पिशिता शनाः तैः सीतानिहता घोरैर्भ
विष्यति न संशयः १६ अहोस्मि व्यसने मग्नः सर्वथा रिपुनाशन किं लिखानो करि
ष्यामि शंके प्रातव्यमादृशं १७ इति सीतां वरारोहं चिंतयन्नेव राघवः आजगाम
जनस्थानं त्वरया सह लक्ष्मणः १८ विगर्हमाणो नु जमार्त्तरूपं क्षुधाश्रमेणेव

१४

पासयान् विनिश्चसन् शुक्लमुखो विषणः प्रतिश्रयं प्राप्य तमास्थ्यश्रूयं ३५
स्वमाश्रमं सप्रविगाह्य वीरो विहारदेशाननुश्रित्य कांश्चित् एतन्नदित्येव निवासभूमौ प्र
हृष्टरोमा व्यथितो बभूव २० इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडेः पंचाशः सर्गः ॥
॥ अथाश्रमादुपावृत्तमंतरारधुनंदनः परिपप्रच्छ सोमि त्रिरामो दुःखादि
दं वचः १ तमुवाच किमर्थं त्वमागतो पास्य मे धिलो यदा सा तव विश्वासाद्वने वि
रहिता गता २ दृष्ट्वेवाभ्यागतं त्वं मे मे धिलो त्यज्य लक्ष्मण शंकमानं महत्पापं य
त्सत्यं व्यथि मनः ३ सुरते नयनं स व्यं बाहुश्च हृदयं वमो दृष्ट्वा लक्ष्मणदूरे त्वं

वा० ग०

१४

सीताविरहितं पथि ४ एवमुक्तस्तु सोमित्रिर्लक्ष्मणः शुभलक्षणः मूयोदुःख
समाविष्टो दुःखितं राममब्रवीत् ५ नह्यहं कामकारेण तां त्यक्त्वा हि माहागतः ७
चोदितस्तु मे वाहं त्वत्सकाशमिहागतः ६ आर्येणैव पराक्रुष्टं लक्ष्मणेति सुविस्म
रं परित्राहीति यद्वाक्यं मैथिल्यास्तच्छ्रुतिं गतं ७ सातमान्तस्वरं श्रुत्वा तव स्नेहेन
मैथिली गच्छगच्छेति मामाश्रुरुदंती भयविक्रवा ८ प्रचोद्यमानेन मया ग
बहुशस्तया प्रत्युक्ता मैथिली वाक्यमिदं तत्प्रत्ययान्वितं ९ नतस्म्यहं
क्षोयदस्य भयमावहेत् निर्वृत्ता भवनास्येतत्केनाप्येतदुदाहृतं १० विगर्हितं च

आ

४९

नाचंचकथमार्योभिधास्यति आहातिवचनंसातेयस्त्रायेत्रिदशानपि ११ किंनि
मित्तंतुकेनापिभ्रातुरालंब्यमेस्वरं विस्वरं व्याहृतं वाक्यं लक्ष्मणं आहिमामिति
१२ राक्षसेनेरितं वाक्यं आसा आहातिशोभने नभक्त्या व्यथाकार्याकुनाराजनसे
ता १३ अलंबिकृक्तांगंतुस्वछाभवनिरुत्सुका नचास्तित्रिषुलोकेषुपुमान्योराघवं
णे १४ ज्ञातोवाजायमानोवासंयुगेयः पराजयेत् अजेयोराघवोयुधेदेवः शक्रपुरोग
मेः १५ एवमुक्तातुवैदेहीपरिमोहतचेतना उवाचाश्रूणिमुचंतादारुणं मामिदंवचः
१६ भागोमयितवत्यर्थपापएवनिवेशितः विनष्टेभ्रतारिप्राप्तुंनयत्वंमामवाप्यसे

वा० रा०

१५०

१७ संकेताद्दूरतेन त्वं रामं समनुगच्छसि क्रोशं तं हियथा त्ययं नैनमभ्यवपद्यसे
१८ रिपुः प्रच्छन्नकारित्वं मदर्थमनुगच्छसि राघवस्यांतरं त्रे सुस्तथै नं ताभिपद्यसे
१९ एवमुक्तस्तु वैदेह्या संरब्धोरक्तलोचनः क्रोधात्प्रस्फुरमाणोऽष्टाश्रमादभिनि
र्गतः २० एवं ब्रुवाणं सोमित्रं रामः संतापमोहितः अब्रवीदुःकृतं सोम्य त्वां
विना त्वमिहागतः २१ ज्ञानन्नपि समर्थं मां रक्ष सामपवारणे अनेन क्रोधवा
क्येन मे धित्या निर्गतो भवान् २२ न हितोऽपि रितुष्यामित्यक्ता यदसि मे धित्वा
क्रुधायाः परुषं श्रुत्वा स्त्रिया यत्त्वमिहागतः २३ सर्वथा त्वपनीतं ते सा तया यत्प्रचो

आर

१५०

यमा

दितः क्रोधस्यवचमागम्यनकरोः शासनंमम २४ असौहिराक्षसःशेतेषारे
णाभिहतोमया मृगरूपेण येनाहमाश्रमादपवाहितः २५ विकृष्यचापं
परिधायकंसलीलबाणेनचताडितोमया मार्गीतनुत्यज्यचविक्रवस्वरोब
भूवकेयूरधरःसराक्षसः २६ शराहतेनैवतदार्तयागिरास्वरंममालंब्यसु
दुःसुश्रवं उपाहतंतद्वचनं सुदालपांत्वमागतोयेनविहायमेथिलो २७ इत्या
र्वरामायणेआरण्यकेएकोनषष्टितमः सर्गः ५९ भृशमाव्रजमानस्य
तस्याधोगामलोचनं प्रास्फुरन्नास्वत्तद्रामोवेपथुश्चास्यजायत १ उपाल

वा० रा०

१५३

श्यनिमिन्नानिसोशुभानिमुहुर्मुहुः अपिस्त्रेमंतुसातायाइतिवैव्याजहा
इह २ त्वरमाणोजगामाथसातादर्शनलालसः श्रान्यमावसथंदृष्ट्या
बभूवोद्विग्नमानसः ३ उद्गमन्निववेगेनविक्षिपन्नरघुनंदनः तत्रतत्रो
टजस्थानमभिवीक्ष्यसमंततः ४ ददर्शपर्णशालांचसीतयारहितांनदा
श्रियाविरहितांध्वस्तांहेमंतेपथिनीमिव ५ रुदंतमिववृक्षैश्चम्लनपुष्प
मगद्विजं श्रियाविहीनंविध्वस्तं संसक्तंवनदैवतैः ६ विप्रकाणांजिनकुशं
विप्रवृक्षवृक्षीकटं दृष्ट्वाश्रन्योटजस्थानंविललापपुनःपुनः ७ हतामृता

आर.

१५३

वानेशवाभक्षितावाभविष्यती निलीनाप्यथतामीरुथवावनमाश्रिता ८
गताविचेतुं पुष्पाणि फलान्यपि च वा पुनः अथवापदिनीयाता जलार्थं वानंदो
गता ९ यत्नां मृगयमाणस्तु नाससादवने प्रियां शोकरक्तेक्षणः श्रामानुभ
तश्च लक्ष्यते १० वृक्षादृक्षं प्रधावन्स गिरिं श्रापिनदी नदं बभ्रामविलुपनरा
मः शोकपंकणविप्लुतः ११ अस्तिकच्चित्वा दृष्टा सा कदंबप्रिया प्रिया कदंब
यदि जानापेशं ससीतां शुभाननां १२ स्निग्धपल्लवसंकाशां पीतकोशेयवासिनीं
शंसस्वयदि सा दृष्टा बिल्वविल्वोपमस्तनी १३ अथवार्जुनशंसत्वं प्रियां ता

श्री० रा०

१५२

मर्जुनप्रियां जनकस्य सुतां तन्वीयद्विजीवतिवानवा १४ ककुभः ककुभो
रुतां व्यक्तं जानाति मेथिलं लतापल्लवपुष्पाद्यो भाति ह्येष वनस्पतिः १५ अत्र
मरुत्पुगात् श्रुतया दुमवरो ह्यसि एष व्यक्तं विजानाति निलकस्तिलकप्रियां
१६ अशोकशोकापनुदशोकोपहतचेतनं त्वन्नामानं कुरुक्षिप्रं प्रियासंद
र्शने नमो १७ यदिनालत्वं यादृष्टापक्षनालोपमस्तनी कथयस्व वरारोहां का
रुपयं यदिनेमपि १८ यदिदृष्टात्वं याजं बो जां वूनदसमप्रभा प्रियां यदि विजा
नाति निःशंकं कथयस्व मे १९ अहो त्वं कर्णिकाराद्यपुष्पिता शोभसे भृशं क

आर.

१५२

र्णिकारप्रियां साध्यां शंसदृष्ट्या यदि प्रिया २० चूतनीपमहासाक्षात्पनसान्कु
ररांस्तथा दाडिमानपितानूगत्वादृष्ट्यारामो महायशाः २३ बकुलानथ पुन्नागा
नचंदनान्केतकांस्तथा गच्छनूरामो वनेभ्यां तउन्मत्तद्वल्लक्ष्यते २२ अथवा
मृगशावाशी मृगजानासि मेथिली मृगविप्रेक्षणाकांतामृगाभिः सहिता भवेत्
२३ तामन्ये विदितानुभ्यं आख्याहि वरवारण गजसागजनासोर्यदि दृष्टात्वया
भवेत् २४ शार्दूलयदिसा दृष्टा प्रिया चंद्रनिभानना मेथिली मम विस्त्रब्धः कथं
यस्वनते भयं २५ किं धावसि प्रिये नूनं दृष्टासि कमलेशणे वृक्षैरासाद्यचात्मा

वा० रा०

३५३

आर०

नं किं मां न प्रतिभाषसे २६ तिष्ठतिष्ठ वरा रोहे न ते स्ति करुणामयि नात्यर्थं
हास्यशालासि किमर्थं मामुपेक्षसे २७ पीतकोशेयकेनासि स्तुचिता वरवर्णिनि
धावंत्यपि मया दृष्टानिष्ठयद्यस्मि सौहृदं २८ नैवसानूनमथ राहिंसिताचार
हासिनी रुद्रं प्राप्ता हि मां नूनं यथोपेक्षितुमर्हसि २९ व्यक्तं सा भक्षिता दाला
राक्षसैः पिशिता शनैः विभज्यां गानि सर्वाणि मया विरहिता प्रिया ३० नूनं त
लुभदंतोष्ठं सुनासं शुभकुंडलं पूर्णचंद्रनिभं ग्रस्तं मुखं निष्प्रभतांगनं ३१
न सा हि चंद्रवर्णा भाग्री वा ग्रैवेयकोचिता कोमला विलपंत्यास्तु कांता या भक्षि

३५३

५

ताशुभा ३२ नूनंविशिष्यमाणो नौबाहूपलवकोमलौ भक्षिनौवेषमाना
ग्रीसहस्राभरणंगहो ३३ मयाविरहिता बालारक्षसांभक्षणायवै सा
र्थेनैवपरित्यक्ताभक्षिताबहुबांवा ३४ हातश्मणमहाबाहोपश्यसेत्वंप्रि
यांकचित् हाप्रियेकगताभद्रैहासीतेतिपुनःपुनः ३५ इत्येवंविरूपनराम ३६
धावद्वनादनं कचिदुद्भ्रमतेवेगा कचिद्विभ्रमतेबलात् ३६ कचिन्मत्तदशभा
तिकांतान्वेषणतत्परः सवनानिनदःशैलान्गिरिप्रस्त्रवणानिच ३७ कान
नानिचवेगेनभ्रमत्यपरिसंस्थितः ३८ तदासगत्वाविपुलंमहद्वनंपरात्य

वा. रा०

१५४

सर्वत्वथमेथितं प्रति अनिच्छिताशः सच कारमार्गणे पुनः प्रियाः परमं प
रिश्रमं ३९ इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे षष्ठितमः सर्गः ६० दृष्ट्वा श्र
मपदं भूयं रामो दशरथात्मजः रहितां पर्णशालां च प्रविष्टान्यासना निच
१ अदृष्ट्वा तत्र ~~वैदेहो~~ सन्निरीक्ष्य च सर्वशः उवाच रामः प्राकुरुष्व प्रगृ
ह्य रुचिरो शुभो २ कनुरुक्ष्मण वैदेहा केनादेशमिनोगता केनाहता तासौ मि
त्रे भक्षिता केन वा प्रिया ३ वृक्षेणातार्य यदि मां सा ते हसितुमिच्छसि अलं ते हसि
तेनाद्यमां भजस्व सदुःखितं ४ येः परिक्काडसे सा ते विश्वस्ते मृगपोतकैः एते ह

आर.

१५४

नास्त्वयासौम्ये ध्यायंत्यस्त्राविलेक्षणा ५ सीतयारहितोहं वै न हि जावामि
क्ष्मण वृत्तेशोकेन महता सीताहरणजेन मां ६ परलोके महाराजो नूनं द्रश्य
ति मे पिता कथं प्रतिज्ञां संश्रुत्य मया त्वमभियोजितः ७ अपूरयित्वा तं कालं
मत्सकाशमिहागतः कामवृत्तमनायं मां मृषायादि न मे वच ८ धिक् कृत्वा मिति
परे लोके व्यक्तं वक्ष्यति मे पिता विवशं शोकसंतप्तं दीनं भग्नमनोरथं ९ मा
मिहोत्सृज्य करुणं कीर्तिनं रमिवानृजं वगृह्यति वरारोहे मां मोत्सृज्य सुम
ध्यमे १० त्वया विरहितश्चाहंत्यक्षे जावितमात्मनः इतीव विलपन्नरामः

अनासादयमानं तं स्नाताशो कपरायणं १२

वा० रा०

१५५

स्नातादर्शनलाकसः १३ नददर्शसुदुःखार्तोराघवोजनकात्मजा पंक
मासाद्यविपुलं सीदंतमिव कुंजरं १४ लक्ष्मणो राममत्यर्थमुवाच हितका
भ्यया १५ पाविषादं महाबुधे कुरु यत्नं मया सह इदं गिरिवनं वीरबहुकंदरशो
भितं १६ प्रियकांननसंचारावनोन्मत्ता च मे धिक् सावनं वा प्रविष्टा स्यान्मलिनी
वासुपुष्पिता १७ सरितं वापि संप्राप्तमानी वंजुलसेवितां विज्रासयितुं कामावालीना
स्यात्कानने क्वचित् १८ जिज्ञासमाना वैदेही तां मां च पुरुषर्षभ तस्याद्यन्वेषणे श्री
मनुक्षिप्रमेव यता वहे १९ वनं सर्वविचित्रो यत्र सा जनकात्मजा मन्यसे यदि काकु

आर.

१५५

स्थमास्मशोकेमनः कृथाः १८ एवमुक्तः ससौहार्दानुलक्ष्मणेन समाहितः सह
सौमित्रिणारामो विषेतुमुपचक्रमे १९ नौवनानिगिराश्चैव सरितश्च सरांसि च नि
खिलेन विचिन्वंतो सीतां दशरथात्मजो २० तस्य शैलस्य सान्निशिलाश्च शिखराणि
च निखिलेन विचिन्वंतौ नैव तामभिजग्मतु २१ विचित्रसर्वतः शैलं रामो लक्ष्मणमब्र
वीत् नेह पश्यामि सौमित्रे वैदेहोपर्वतेश्च भो २२ ततो दुःखाभिसंतप्तो लक्ष्मणो वाक्यम
ब्रवीत् विचरन्दङ्कारण्यं भ्रातरं दीप्ततेजसं २३ प्राप्य सेतुं महाप्राज्ञमैथिलीजन
कात्मजां यथा विष्णुर्महाबाहुर्वलिं बध्नामहापिमां २४ एवमुक्तस्तु वीरेण लक्ष्मणे

वा० रा०

१५६

नसराधवः उवाच दीनया वाचादुःखाभिहतचेतनः २५ वनं सुविचित्रं सर्वं प
प्रियः फलपंकजाः गिरिश्चायं महाप्राज्ञबहुकंदरनिर्झरः २६ न हि पश्यामि
वैदेहीप्राणेभ्यो विगरीयसा २६ एवं स विलपन्नरामः शान्ताहरणकशितः दीनः
शोकसमाविष्टो मुहूर्तं विह्वलो भवेत् २७ स विह्वलितसर्वांगो गतबुद्धिर्विचेतनः
विषसाक्षतुरो दीनो निश्चस्या शान्तमायनं २८ बहुशः स तु विश्वस्य रामो राजा वलोच
नः हा प्रियेति विचुक्रोश बहुशो बाष्पगद्गदः २९ त्वं सांत्वयामास ततो लक्ष्मणः प्रि
यवांधवः बहुप्रकारं शोकात्तः प्रश्रितः प्रश्रितांजलिः ३० अनादृत्य तु तद्वाक्यं

आर.

१५६

एक

लक्ष्मणोष्टपुटच्युतं अपश्यंस्तोप्रियांसीतां प्राक्रोशत्सपुनःपुनः ३३ इत्यावे
रामायणे आरण्यकांडे षष्ठितमः सर्गः ६१ सीतामपश्यन्धर्मात्माशोकोपह
तचेतनः विललापमहाबाहुरामः कमललोचनः १ पश्यन्निवचनांसीतां अप
श्यन्मन्मथार्दितः उवाचराघवोवाक्यं विललापाश्रयदुर्वचः २ त्वमशोकस्य शा
खाभिः पुष्पाप्रियतराप्रिये आवृणोपिशरीरं ते मम शोकविवर्धनि ३ कदलीकां
उसदृशौकदल्यासंवृतावुभौ उरूपश्यामिते देवि नासि शक्तामि गृहितुं ४ क
र्णिकारवनं भद्रहसंता देवि सेवसे अलंते परिहासे न मम बाधा वहे न वे ५ वि

वा. रा.

१५७

शेषेणाश्रमस्यानेहासोयंनप्रशस्यते अवगच्छामितेशीलंपरिहासप्रियं
प्रिये ६ आगच्छत्वंविशाळासिश्रूयोयमुदजस्तव सुव्यक्तंराक्षसैःसीताभ
सितावाहनाप्रिया ७ नहिसावित्पुंतंमामुपसंभ्रेतितलश्मण एतानिमृग
यूथानिसाश्रुनेत्रानितलश्मण ८ शंसंतीवहिमेदेवांभसितोरजनीचरैः
हममार्येकयातासिहासाधिवरवर्णिनी ९ हासकामाद्यकेकेयादेवीमेघभ
विष्यति सीतयासहनिर्यातोविनासीतामुपगतः १० कथंनामप्रवेक्ष्यामि
श्रूयमंतःपुरंमम निर्वीर्यइतिलोकोमांनिरेयश्चेतिनश्यति ११ कानरत्नं

आर.

१५७

प्रकाशं हि सातापनयनेन मे निरुत्तवनवासश्च जनकं मिथिलाधिपं १२ कुश
लं परिपृच्छंते कथं शश्वे निराशितुं विदेहराजो नूनं मां दृष्ट्वा विरहितं तया १३ सु
ताविनाशसंतप्तो मोहस्य वशमेष्यति तात एव कृतार्थः स तत्रैव वसतादिति १४
अथ वानगमिष्यामि पुरीं भरतपालितां स्वर्गोपहितयाहीनाभूत्य एव मनोमम
१५ तन्मा मुत्सृज्य हिवने गच्छा यो ध्यापुरीं शुभां न त्वहं तां विना सातां जीवेयं हि कथं
चन १६ गाढमाश्लिष्य भरतो वाच्यो महच ना त्वया अनुज्ञानो सिरामेण पालयेति
वसुंधरां १७ अं वाचममकैकेया सुमित्रा च त्वया विभो कैसल्या च यथान्यायम्

२ स्त्वयाभवेत्

वा० रा०

१५८

आरु

मिवायाममाज्ञया १८ रक्षणीयाप्रयत्नेनभवतासूक्तचारिणा सीतायाश्च
विनाशोयंप्रमत्तामित्रसूदन १९ विस्तरेणजनन्यामेविनिवेद्य २० इतिविल
पतिराघवेतुक्षिनेवनमुपगम्यतयाविनासुकेश्या भयविकलमुखस्तुलस्मणोपिअ
थितमनाभ्रशमातुरोचभूव २१ इत्यार्षेयमायुणे आरण्यकांडेद्विषष्टितमः स
र्गः ६२ सराजपुत्रः प्रिययाविहीनशोकेनमोहेनचपीड्यमानः विषादयन्भ्रा
तरमार्तलूपोभूयोविषादं प्रविवेशतीव्रं १ सलक्ष्मणंशोकवशाभिपन्नंशोकेनिमग्नो
विपुलेतुरामः उवाचवाक्यं व्यसनातुरूपमुष्णं विनिश्चस्य रुदन्सशोकं २ नमाद्विधो

१५८

दुष्कृतकर्मकारामन्येद्वितायोस्तिवसुंधरायां शोकात्तुशोकोहिपरंपरायामामे
तिभिंदनूददयंमनश्च २ पूर्वमयाम्नमभासितानिपापानिकर्माण्यसकृत्
कृतानि तत्रायमद्याप्रतितोविषाकोदुःखेनदुःखंयदहंविशामि ४ राज्यप्रणाशः
स्वजनेर्वियोगःपितुर्विनाशोजननावियोगः सर्वाणिमेलुस्मणशोकवेगमापू
रयंमिप्रविचिंतितानि ५ सर्वंतुदुःखंममलुस्मणेदंशान्तंशनीरेवनमे
त्यक्लेशं सातावियोगात्पुनरभ्युदार्पणंकाष्ठैरिवाग्निःसहसोपदीप्तः ६ तानूनमा
र्याममराक्षसेनह्यभ्याहृताखंसमुपेत्यभीतः अप्यस्वरं सुस्वरविप्रलापाभये

वा. रा.

१२९

नविक्रंदितवत्यभाक्ष्यं ७ तौलोहितस्यप्रियदर्शनस्यसदोचितोऽन्नमृचंदन
स्य वृत्तोत्तमोशोणितपंकदिग्धोन्ननंप्रियायाममनाभिपातः ८ तत्स्थगश्रु
सुव्यक्तमृदुप्रलापंतस्यासुरं कुंचितकेशभारं रक्षोवशं नूनमुपागतायानभ्राज
तेराहुमुखेयथेदुः ९ तांहारपाशस्यसदोचितांतां ग्रावांप्रियायाममसुव्रतायाः
रक्षांसिनूनं परिपातवन्ति श्रूयैहिभित्ता रुधिराशनानि १० मयाविहीनापि
जनेवनेसारक्षोभिरावृत्यविकृष्यमाणा नूनंविनादंकुररीवदीनासासुक्तवं
त्यायनकांतनेत्रा ११ अस्मिन्मयासार्धमुदारशीलाशिलानले पूर्वमुपोषविष्टा

आर.

१२९

कांतस्मितालस्मगजातहासात्वामाहसीता बहुवाक्यजातं १२ गोदावरीयंसारि
तावरिष्टाप्रियाप्रियायाममनित्यकालं अप्यत्रगच्छेदितिचिंतयामिनेकाकनी
यानिहिसाकदाचित् १३ पद्याननापद्यपत्ताशनेत्रापयानिचानेतुमभिप्रयाता
तदप्ययुक्तंनहिसाकदाचिन्मयाचिनागच्छतिपंकजानि १४ कामंतिदंषुष्यितव
क्षरखंडंनानाविधैःपक्षिगणैरुपेतं वनंप्रयातानुतदप्ययुक्तंमेकाकिनासातिवि
भेतिभीरुः १५ आदित्यभोलोककृताकृतज्ञलोकस्यसत्यानृतकर्मसाशिन
ममप्रियासाकगताहतावाशंसस्वमेशोकहतस्यसर्वं १६ लोकेषुसर्वेषुनचास्ति

वा० रा०

१६०

किंचिद्यत्तेन नित्यं विहितं भवेत्तत् शंसस्व वा यो कुरुपातिनां मृताहतावापि
वर्तते वा १७ इतीव तं शोकविधेयदेहं रामं निसंज्ञं विलुपंतमेव उवाच सोमि त्रिरशौ
नरात्वन्याप्ये स्थितः कालमुतं च वाक्यं १८ शोकं विस्तज्या यधृतिं सोत्साहतां च
स्तु विमार्गणे स्याः उत्साहवंतो हि नरानलोके सीदन्ति कर्मस्वनिदुक्करेषु १९ इती
व सोमि त्रिमुदग्रपौरुषं ब्रुवंत मातं रघुवंशसन्तमः न चिंतयामास धृतिं न मुक्तवा
न्युनश्च दुःखं महदप्युपागमत् २० इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे विषादतमः स
र्गः ६३ सती नारी नयावाचालक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् शीघ्रं लक्ष्मणजानी

आर०

भजस्व

१६०

हिमत्वागोदावरीनदी १ अपिगोदावरीसातापद्यान्यानयितुंगता एवमुक्तस्तुरा
मेणलक्ष्मणः पुनरेवहि २ नदीगोदावरीरभ्यां जगाम लघुविक्रमः तांलक्ष्मणस्तौ
र्थवन्तौ विचित्राराममब्रवीत् ३ नैनौपश्यामितीर्थेषु कोशतो नभ्रणोति मे कंनुसा
देशमापन्नावेदेही क्लेशनाशिनी ४ नहितं वेद्यिवैरामयत्रसातनुमध्यमा लक्ष्मण
स्य वचः श्रुत्वा दीनः संतापमोहितः ५ रामः समभिचक्राम स्वयंगोदावरीनदीं स
तामुपस्थितोरामः कसीतेत्येवमब्रवीत् ६ भूतानिराक्षसेन्द्रेण वधार्हेण हतामपि
न तां शशंस्तरामोपतथा गोदावरीनदी ७ ततः प्रचोदिता भूतेः शशंसास्मे प्रियामि

वा० रा०

१६९

ति नचसाह्यवदत्सीतां पृष्ठारामेण शोचताः ८ रावणस्य च तद्रूपं कर्मापि च ह
रात्मनः ध्यात्वा भयात्तु वैदेहीं सानरी नशशंसह ९ निराशास्तु तयानद्यासीत्
यादर्शने कृतः उवाच रामः सौमित्रिंसीतादर्शनकशितः १० एषा गोदावरीसौ
म्यकिंचिन्न प्रतिभाषते किंतु लक्ष्मणवश्यामि समेत्य जनकं वचः ११ मातरं चैव
वैदेह्या विनातामहमप्रियं यामेराज्यविहीनस्य वने वन्येन जीवतः १२ सर्वे व्यपान
यच्छोकं वैदेही कनुसागतः सातिवर्गविहीनस्य वैदेहीमथ पश्यतः १३ मन्येदी
र्घाभि विष्याति रात्रयो मम जाग्रतः मंदाकिनी जनस्थानमिमं प्रस्त्रवणांगिरं १४

आर०

१६९

सर्वोऽप्यनुचरिष्यामि यदि सीता हलभ्यते एते महामृगा वीरमाभीक्ष्ण्यते पुनः पुनः
१५ वक्तुं कामाहिवद्दमेदं गतान्युपलक्ष्ये तान् स्नुहस्वानरव्याघ्रो राघवः प्रत्युवाच
ह १६ कसीतेति निराशन्ते वाप्यसंरुध्या गिरा एवमुक्तानरेन्द्रेण ते मृगाः सह
सोक्षिताः १७ दक्षिणाभिमुखाः सर्वे दर्शयन्तो नभस्य लं मैथिली द्रियमाणा सा
दिशं यामभिपद्यत १८ तेन मार्गेण गच्छन्तो निराक्षन्ते नराधिपं येन मार्गं च भू-
मिं च निराक्षन्ते स्म ते मृगा १९ पुनर्नदं तो गच्छन्ति लक्ष्मणेनोपलक्षिता तेषां व-
चनं सर्वस्वं लक्षयामास चें गितं २० उवाच लक्ष्मणो धीमान् ज्येष्ठं भ्रातरमात्तं

वा० रा०

३६२

वत् कसीतेनित्ययाष्टयादिमे सहस्रोत्थिताः २१ दर्शयन्ति स्थितिं चैव दक्षि
णां च दिशं मृगाः साधुगच्छा वहे देव दिशामेतां च नैर्ऋतिं २२ यदित स्यागमः
कश्चिदायां वासाथलस्यते बाढमित्येव काकुत्स्थप्रस्थितो दक्षिणां दिशं २३
लक्ष्मणानुगतः श्रीमान्वीक्षमाणो वसुंधरां एवं संभाषमाणो तो अन्योन्यां भ्रात
रावुभौ २४ वसुंधरायां पतितं पुष्पमार्गमपश्यतां पुष्पवृष्टिं निपतितां दृष्ट्वा रा
मो महीतले २५ उवाच लक्ष्मण वीरो दुःखितंदुःखितो वचः अभिजानामि पुष्पा
णितानीमानीह लक्ष्मण २६ अपितु भानि वै देह्यामया दत्तानि कानने मन्येत् ३६२

३६२

र्यश्चवायुश्चमेदिनीचयशस्विना २७ अभिरक्षन्तिपुष्पाणिप्रकुर्वन्तोम
मप्रियं एवमुक्तामहाबाहूर्लक्ष्मणंपुरुषवर्धनं २८ उवाचरामोधर्मात्मागिरि
प्रस्रवणाकुलं कञ्चित्स्थितिभृतांनाथदृष्टासर्वंगसुंदरी २९ रामारम्येवनोद्देशे
मयाविरहितात्वया कुक्षोर्ब्रवाद्गिरिनत्रसिंहः शुद्रमृगंयथा ३० तांहेमवर्णंहेमांगी
सीतांदर्शयपर्वत यावत्सान्नसर्वाणिनतेविध्वंसयाम्यहं ३१ एवमुक्तस्तुरामेणप
र्वतोमैथिलीप्रति दर्शयन्निवतांसीतांनादर्शयतराघवे ३२ ततोदाशरथीरामउवाच
चशिलोच्चयं ममबाणान्निनिर्दग्धोभस्मीभूतोभविष्यसि ३३ असेव्यःपर्वतश्चै

वा० रा०

१६३

च

वनिल्लण्डुमपल्लवः इमांवात्सरितेन्वाद्यशोषयिष्यामिलक्ष्मण ३४ यदिनात्वा
तिमेषातां अद्यचंद्रनिभाननां एवंप्ररुषितोरामोदिधश्चित्रिवचधुषा ३५ ददर्शभू
मौनिष्क्रांतं राक्षसस्य पदं महत् त्रस्तायारामकोशिण्याः प्रधावंत्या इतस्ततः ३६
राक्षसेनानुसृप्ताया वैदेह्याश्च पदानतु ससमीक्ष्य प्रक्रांतं सीतायारक्षसस्य च
३७ भग्नं धनुश्चतूणां विकीर्णं बहुधारथं संभ्रांतहृदयोरामः शशं सभ्रातरं त्रि
यं ३८ पश्य लक्ष्मण वैदेह्या कीर्णाः कनकबिंदवः भूषणानां हिसौमित्रेमात्वा
निविविधानि च ३९ तत्तत्तत्तु नि कारोश्च चित्रैः शतजबिंदुभिः आवृत्तं पश्य

आर.

१६३

सोमित्रे सर्वतो धरणा धत्तं ४० मन्वे लक्ष्मणवेदे हाराश्च सैकामरूपिभिः भि
त्वा भित्वा विभक्ता वा भक्षिता वा भविष्यति ४१ तस्या निमित्तं सीताया ह्वयोर्विव
दमानयोः बभूवुधुः सोमित्रे चोरं राक्षसयोरिव ४२ मुक्तामणिचित्तं चेदं रमणी
यं विभ्रषितं धरण्यां पतितं सौम्यकस्य भग्नं महधनुः ४३ राक्षसानामिदं वत्स
सुराणामथ वापि वा तरुणादित्यसंकाशं वैडूर्यांगुलिकं चित्तं ४४ विशाणं च
नितं भूमौ कवचं कस्य कांचनं छत्रं शतशालाकंच दिव्यमाल्योपशोभितं ४५ भ
ग्नदंडमिदं सौम्यभूमौ कस्यानिपातितं कांचनोरुछदाश्रे मे पिशाचवदनाः खराः

गो. रा.

३६४

४६ भीमरूपामहाकायाः कस्यवानिहूतारणे दीप्तपावकसंकाशोद्युतिमान्सम
रथ्वजः ४७ उपविष्टश्च भग्नश्च कस्यसांग्रामिकोरथः रथाश्च माना विशिखा
स्तपनीयविभूषणाः ४८ कस्यमेविहताखाणाः प्रकीर्णाघोरदर्शनाः शरवरो
शनैः पूर्णो विध्वस्तौ पश्य ऊष्मण ४९ प्रतोदाभीषु हस्तोयं कस्य वा सारथिर्हतः
पदवीपुरुषस्यैवाव्यक्तं कस्यापिरक्षसः ५० वैरं शतगुणं पश्य मम तेजश्चिन्तांतकं
सुघोरैर्हृदयेः सोम्य राक्षसैः कामरूपिभिः ५१ हतामृतावावेदेहा भक्षितावा
तपस्विना न धर्मस्त्रायते सीतां हियमाणां महावने ५२ भक्षितायां हि वैदेह्यां

आर.

३६४

हतायामपिलक्ष्मण केहिलोकेप्रियंकर्तुशक्ताःसौम्यममेश्वराः ५३ कर्तारि
मापिलोकानांशूरंकरुणवेदिनं अज्ञानादवमन्येरन्सर्वभूतानिलक्ष्मण ५४ मृ
दुलोकहितेयुक्तंदातंवरुणवेदिनं निर्वश्यदतिमन्यतेनूनंमांविदशेश्वराः ५५
मांप्राप्याहिगुणोदोषःसंवृतःपश्यलक्ष्मण अद्यैवसर्वभूतानांरक्षसामभवाय
च ५६ संहत्येवशशिज्योत्स्नामहान्सूर्यइवोदितः संहत्यैवगुणान्सर्वान्ममते
जःप्रकाशते ५७ नैनंयश्चानगंधर्वानपिशानानराक्षसाः किन्नरावामनुष्यावा
सुरांप्राप्यंतिलक्ष्मण ५८ ममास्त्रबाणसंपूर्णमाकाशंपश्यलक्ष्मण अ

वा० रा०

३६५

संघातं करिष्यामि ह्यद्य त्रैलोक्यचारिणो ५९ सन्निरुद्धग्रहगणमाचारि
तनिशाकरं विप्रनष्टानलमरुद्भास्करद्युतिसंवृतं ६० विनिर्मथितशैला
ग्रंशुष्यमाणजलाशयं ध्वस्तद्रुमलतागुल्मविप्रणाशितसागरं ६१ त्रै
लोक्यंतु करिष्यामि संयुक्तं कालकर्मणा न ते कुशालिनो सीतां प्रदास्यंति म
मेश्वराः ६२ अस्मिन्मुहूर्ते सोमित्रे मम द्रक्ष्यंति विक्रमं नाकाशमुत्पतिष्यं
ति सर्वभूतानि लक्ष्मण ६३ मम चापमुखा न्मुक्तैर्बाणजातैर्निरंतरं मर्दितं मम
नाराचैर्ध्वस्तभ्रान्तमृगादिजं ६४ समाकुलममर्यादं जगत्पश्याद्यलक्ष्मण आक

आर.

३६५

ॐ षण्णोरिषुभिर्जिवल्लोकदुरावरैः ६५ करिष्येमेथिलीहेतोरपिशाचमराक्षसं
ममरोषप्रयुक्तानां विशिखानां बलं सुराः ६६ द्रक्ष्यंत्यद्यविमुक्तानां अमर्षादूर
गामिनां नैव देवानदेतेयानपिशाचानराक्षसाः ६७ भविष्यंति मम क्रोधात्त्रैलोक्ये
पिप्रणाशिनैः देवदानवयक्षाणां लोका ये रक्षन्सामपि ६८ बहुधा निपातिष्यं
ति बाणोद्यैः शकलैः कृताः निर्मया दानिमा ल्लोकान् करिष्याम्यद्यसायकैः ६९ ह
ता मृता वासौ मित्रे न दास्यंति ममेश्वराः तथा रूपो ह वै देहो न दास्यंति यदि प्रियां
६९ नाशयामि जगत्सर्वं त्रैलोक्यं स चराचरं यावद्दर्शनिमस्या वैतापयामि च

बा० रा०

३६६

सायकैः ७० इत्युक्ता क्रोधनाम्नास्तः स्फुरमाणोऽसंपुटः चत्कलाजिन
माबध्यजटाभारमबंधयत् ७१ अस्य क्रुधस्य रामस्य तथाभूतस्य धीमतः
त्रिपुरंजयः पूर्व रुद्रस्य ववभौतनुः ७२ लक्ष्मणादथ चादाय रामो निष्पीड्य
कार्मुकं शरमादाय संदीप्तं चोरमाशाविषोषमं ७३ संदधे धनुषि श्रामानुरामः
परपुरंजयः युगांताग्निरवक्रुधद्रुदं वचनमब्रवीत् ७४ यथा जरा यथा मृत्यु यथा
कालो यथा विधिः नित्येन प्रतिहन्यन्ते सर्वभूतेषु लक्ष्मणे ७५ तथा हं क्रोधसं
युक्तो न निवार्यो स्म संशयं ७६ पुरे वमे चारुदत्तामनिंदितां दिशंति सीतां परिनाघमे

आर.

१६६

थितं सदेवगंधर्वमनुष्यपन्नगं जगत्सरोत्तं परिवर्तयाम्यहं ७३ इत्यार्वे श्री
रामायणे आरण्यकांडे चतुःषष्टितमः सर्गः ६४ तप्यमानं तदारा मंसात्ताह
रणकर्षितं लोकानामभवे युक्तं सां वर्तकमिवानलं १ वीक्षमाणं धनुः सज्जं नि
श्वसंतं पुनः पुनः दग्धकामं जगत्सर्वं युगांते च यथा हरं २ अदृष्टपूर्वं संक्रुधं दृष्ट्वा
रामं सलक्ष्मणः अब्रवीत्प्रांजलिर्विक्रमं मुखेन परिवश्रुष्यता ३ पुरा मत्त्वामदुर्दंतिः
सर्वभूतहिते रतः न क्रोधवशमापन्ना प्रकृतिं हानुमर्हसि ४ चंद्रलक्ष्माः प्रभासूर्य
गतिर्वीर्यो भुवि क्षमा एतच्च नियतं नित्यं त्वयि चानुत्तमं यशः ५ एकस्य नापराधेन तौ

वा० रा०

३६७

कार्त्तुर्त्तुत्वमर्हसि ननु जानामिकस्यायं भग्नः सां ग्रामिकोरथः ६ केन वाः कस्य
वाहेतोः संयुगः सपरिच्छदः रतुरनेमिस्ततश्चायं तिक्तोरुधिरबिंदुभिः ७ देशो
निवृत्तसंग्रामः सुघोरः पार्थिवात्मजः एकस्य तु विमर्दोयं न द्वयोर्वदतां वर ८ नहि
वृत्तं हि पश्यामि बलस्य महतः पदं नैकस्य तु कृते लोका नू विनाशाय तु मर्हसि ९
युक्तदंडा हि मृदवः प्रशांता वसुधाधिपाः सदा त्त सर्वभूतानां शरण्यः परमागतिः १०
को नु दारप्रणाशंते साधुमन्येतरा एव सारतः सागराः धौल्यदेवगंधर्वदानवाः ११
नालंते विप्रियं कर्त्तुं शस्त्रितस्येव साधवः येन राजनू ह्यजासीता तमन्वेषितु मर्हसि १२

आर.

३६७

महितीयोधनुष्याणिः सहायेः परमर्षिभिः समुद्रं वा विचेष्ट्यामः पर्वतानि वनानि
च १३ गुहाश्च विविधा घोराः पद्मिन्यो विविधास्तथा देवगंधर्वलौकांश्च विचेष्ट्या
मः समाहिताः १४ पावन्नाधिगमिष्यामस्तव भार्या प्रहारिणं न चेत्साम्ना प्रशस्यंति
मत्तोते त्रिदशेभ्यः १५ कोसलेन्द्रततः पश्चात्प्राप्तकालं करिष्यासि १५ शीलेन
साम्नाविलयेन सातां नयेन न प्राप्स्यसि चेन्नरेन्द्र ततः समुत्सादय हेमपुरं वेर्महेंद्र
कञ्च प्रतिमैः शरोधैः १६ इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे पंचषष्ठितमः सर्गः ६५
॥ ॥ तं तथा शोकसेतुं विलपंतमनाथवत् मोहेन महता युक्तं परिधूनमचे

वा० रा०

१६८

तसं १ नतः सोमित्रिराश्यास्यमुहर्तादिवलश्मण रामसंबोधयामास चरणो
चाभिपीडयन् २ महतातपसाचापिमहताचापिकर्मणा राजादरारथेनासीत्
धोमन्तामिवामरैः ३ तवचैवगुणैर्बधस्त्वद्वियोगान्महीपतिः राजादेवत्वमा
पन्नोभरतस्ययथाश्रुतं ४ यदिदुःखमिदं प्रातं काकुत्स्थनसहिष्यसे प्राक
तश्चात्मसत्त्वश्चान्नरः कः सहिष्यति ५ आश्वसिहिनरश्चेष्टपाणिनः कस्यना
पदः संस्पृशं त्यग्निवद्राजन्क्षणेन व्यपयाति च ६ लोकस्वभाव एवेष ययातिर्नहुया
त्मजः गतः शक्रेण सा लोक्यमनयत्ते समस्पृशत् ७ महर्षिर्गोवसिष्ठस्तु यः पि

आर

१६८

तुर्नः पुरोहितः अन्हापुत्रशतं जज्ञे तथेवा स्य पुनर्हन्तं ८ याचेयं जगतो माता
सर्वलोकनमस्कृता अस्याश्च चलनं भूमे दृश्यते कोसलेश्वर ९ यौधर्मो जग
तो नेत्रौ यत्र सर्वे प्रतिष्ठितं आदित्यचंद्रो ग्रहणमभ्युपेतौ महाबलौ १० सुमहं
त्यपि भूतानि देवाश्च पुरुषर्षभ न देवस्य प्रमुंचन्ति सर्वभूतानि देहि नः ११ शक्रादि
ष्वपि देवेषु वर्त्तमानो न यानयौ श्रूयते न रशार्दूलनत्वं व्यथितुमर्हसि १२ मृताया
मपि वैदेह्यां नष्टायामपि राघव शोचितुं नार्हसे वारयथान्यः प्राकृतस्तथा १३ त्वद्दि
धानहि शोचन्ति सततं सर्वदर्शनाः सुमहत्स्वपि कष्टेषु रामानिर्वर्णदर्शनाः १४ न

वा० रा०

१६९

त्वतोहिनरश्चेष्टबुध्यात्मनुचिंतय बुध्यायुक्तमहाप्राज्ञाविज्ञानंतिश्रु
भाश्रुभे १५ अदृष्टगुणदोषाणामध्रुवाणांतुकर्मणां नान्तरेणक्रियांतेषां
फलमिष्टंचवर्तते १६ मामेवंहिपुरावारत्वमेवबहुशोक्तवान् अनुशिष्याधि
कोनुत्वांअपिसाक्षाद्दृहस्यातिः १७ बुद्धिंश्रुतेमहाप्राज्ञदेवेरपिदुरन्वया शो
केनाभिप्रसुप्तंतेज्ञानं संबोधयामहं १८ दिव्यंचमानुषंचैवमात्मनश्चपराक्रमं
इत्थाकुवृषभावेत्ययतस्वद्विषतांवधे १९ किंतेसर्वविनाशेनकृतेनपुरुषर्षभ त
मेवतुरिपुंपापंविज्ञायोद्धर्तुमर्हसि २० इत्यार्षेरामायणे आरण्यकांडेषट्षष्टित

आर.

१६९

मःसर्गः ६६ पूर्वजोष्युक्तरामस्तुलस्मणेनसुभाषित सा रग्याहीमहासा
रंप्रतिजग्राहराघवः १ सनिगृह्यमहाबाहुः प्रवृद्धरोषमात्मनः अवष्टभ्यधनुश्चि
त्रंरामोत्तुलस्मणमब्रवीत् २ किंकरिष्यावहेवत्सकवागछावत्तुलस्मण केनोपाये
नपश्यामः स्नानामिहविचिंतय ३ तंतथापरितापार्तत्तुलस्मणोवाक्यमब्रवीत् इद
मेवजनस्थानं त्वमन्वेषितुमर्हसि ४ राक्षसेर्बहुभिः कौर्णनानादुमलतायुतं संता
हगिरिदुर्गाणिनिर्दराः कंदराणि च ५ पुनर्नंदंतोगच्छंतितुलस्मणेनोपलक्षितान् ते
संवचनसर्वस्वत्तुलस्मणमावृणुष्वगुहाश्च विविधाघोरानानामृगगणकुलाः आ

वा० रा०

१५०

वासाः किन्नराणां च गंधर्व भवनानि च ६ तानियुक्तौ मया सार्धं समन्वेपितु
मर्हति त्वदिधा बुधिसंपन्ना महात्मानो नरर्षभाः ७ आपत्सु न प्रकंपन्ते वायुवे
गैरिवानलाः इत्युक्तस्तद्वनं सर्वविचचारसत्कर्मण ८ कुक्षोरामः शरं घोरं सं
धाय धनुषश्चुरं ततः पर्वतकूटाभं महाभागं हि ज्योत्तमं ९ ददर्श पतितं भूमौ क्ष
तजातं जटापुषं तं दृष्ट्वा गिरिभ्रं गभं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् १० अनेन सीता वेदे
हा भस्मिता नात्र संशयः गृध्ररूपमिदं व्यक्तं रक्षोभ्रमतिकाननं ११ भस्मपित्ताविशा
त्ता सीमास्ते सीतां यथा सुरवं एनं वधिष्ये हीताग्नेः शरैर्घोरैरजिस्रैः १२ इत्युक्त्वा

आर.

१७०

भ्यपतत्तद्रष्टुं संधायधनुषिधुरं कुक्षोरामः समुद्रांतां चालयन्निवमेदिनीं १३ तं
हीनहीनयावाचासफेनं रुधिरं वमन् अभ्यभाषत पक्षी सरामंदशरयात्मजं १४
यामोषधीमिवायुष्मन् अन्वेषसि महावने सा देवी मम च प्राणारावणे नो भयं हतं
१५ त्वया विरहिता देवा लक्ष्मणेन च राघव द्वियमाणामया दृष्टा रावणेन बलीयसा
१६ सीतामभ्युवपन्नो हं रावणश्ररणे प्रभो विध्यं सितरथछन्नः पतितो धरणी
तले १७ एतदस्य धनुर्भग्नमेते चास्य शरास्तथा अयमस्य रणे रामभग्नः सां
ग्रामिकोरथः १८ अयंतु सारथिस्तस्य मत्पशानि हनो भुवि परिश्रांतस्य मे पक्षो

वा० रा०

१७१

छित्ताख्यङ्गेन रावणः १९ सीतामादाय वैदेहीमुत्पपातविहाय सं रक्षसा
निहतं पूर्वमोनहेतुं त्वमर्हसि २० रामस्तस्य तु विज्ञाय सीतासक्तो प्रियांक
थो गृध्रराजं परिष्वज्य पारित्य ज्यमहधनुः २१ निपपाता वशो भूमौ रुरोद सह ल
क्ष्मणः द्विगुणीकृततापार्तो रामो धारतरोपि सन् २२ एकमेकायने कच्छे निश्च
संतं मुहुर्मुहुः समीक्ष्य दुःखितो रामः सोमि त्रिपिदमब्रवीत् २३ राज्यं भ्रष्टं वने रा
सः सीतानष्टामनो द्विजः ईदृशायं ममालक्ष्मा र्देहेदपि हि पावकं २४ संपूर्णमपि
चेदद्य प्रतरेयं महोदधिं सोपि नूनं ममालक्ष्म्या विभुष्येत्सरितां पतिः २५ नास्त्य

आर.

१७१

भाग्यततो लोके मनोस्मिन्सुचराचरे येनेयं महती प्राप्ता मया व्यसनवागुरा २६
अयं पितुर्वयस्यो मे गृध्रराजो महाबलः शीते विनिहतो भूमौ मम भाग्यविप
र्ययात् २७ इत्येवमुक्त्वा बहुशो राघवः सह लक्ष्मणः जटायुषं न पस्पर्श पितृ
स्नेहं निदर्शयन् २८ निकृत्तपक्ष्मं रुधिरावसिक्तं तं गृध्रराजं परिगृह्य राघवः
कमैथिलीप्राणसमागतेति विमुच्यवाचं निपपात भूमौ २९ इत्यार्षेण मायणे
आरण्यकांडे सप्तषष्ठितमः सर्गः ६७ रामः प्रेक्ष्य तु तं गृध्रं भुवि रोद्रेण पा
तितं सोमित्रिं मित्रसंपन्नमिदं वचनमब्रवीत् १ ममायेनूनमर्थेषु यतमानो विहं

वा० रा०

१७२

गमः राक्षसेन हतः संख्ये प्राणांस्त्यजतिमत्कृते २ आतिखिन्नः शशरेस्मि
त्प्राणोत्तश्मणविद्यते तथास्वरविहीनोयं विक्रवं समुदीक्षते ३ जटायोयदिश
क्रौषिवाक्चं व्याहारितुं पुनः सातामारव्याहिभद्रं ते वधमारव्याहिचात्मनः ४ किं
निमित्तोजहारया रावणस्तस्य किं मया अपराधं तु यंदृष्ट्वा रावणेन हता प्रिया ५
कथं तच्चंद्रसंकाशं मुखमासीन्मनोहरं सातया कानि चोक्ता नितस्मिन्काले द्विजो न
म ६ कथं वीर्यः कथं रूपः किं कर्मास च राक्षसः कदास्य भवनं नाना ब्रूहि मे परिष्टु
तः ७ तमुदीक्ष्य सधर्मात्मा विलुपंतमनं त्वं वाचा विक्रवयाराममिदं वचनम्

आर.

१७२

ब्रवीत् साहजाराशेन्द्रेण रावणेन दुरात्मना मायामास्थाय विपुलां वातदुर्दिन
संकुलं ९ परिक्रान्तस्य मेतात पक्षो छित्वा निशाचरः सीतामादाय वैदेहं प्रया
तोदक्षिणामुखः १० उपरुध्यति मे प्राणादृष्टिर्भ्रमति राघव पश्यामि वृक्षान्सोव
र्णान् उशीरकृतमूर्धजान् ११ येन याति मुहूर्तेन सीतामादाय रावणः विप्रनष्टं
नां क्षिप्रं न त्वामि प्रतिपद्यते १२ बिंदो नाम मुहूर्तो सो न च काकुत्स्थसो बुधत् स
ष्वह्नि शीघ्रं गृह्यक्षिप्रमेव विनश्यति १३ न च त्वया व्यथा कार्या जनकस्य सुता प्रति
वेदे ह्यारंशतो क्षिप्रं हत्वा तं रणमूर्धनि १४ असंमत्स्य गृध्रस्य रामं प्रत्यनुभाषतः

भा. रा.

१७३

आस्यात्सुखावरुधिरंम्रियमाणस्यसामिषं १५ पुत्रोविश्रवसःसाक्षात्भ्रातावे
श्रवणस्यच इत्युक्तादुर्लभान्प्राणान्मुमोचपतगेश्वरः १६ ब्रूहिब्रूहीतिरामस्यब्रू
वाणस्यकृतोजलेः कृत्वाशरीरंगृध्रस्यप्राणाजग्मुर्विहायसं १७ सनिशिष्यशिरोभू
मोप्रसार्यचरणौतथा विशिष्यचशरीरंस्वपपातधरणीतले १८ तंगृध्रंप्रेक्ष्यतोम्रा
हंगतासुमचलोपमं रामःसुबहुभिर्दुःखेदहनःसोमिनिमब्रवीत् १९ बहूनिरक्षसांका
सेकर्षाणिवसतासुरां अनेनदंडकारण्येविशार्णमिहपक्षिणा २० अनेकवार्षिकोय
स्तुचिरकालसमुत्थितः सोयमद्यहनःशेतेकालोहिदुरतिक्रमः २१ पश्यलक्ष्मणगृ

आर.

१७३

धोयमुपकारीहतश्चमे सीतामभ्यवपन्नोहिरावणोनबलीयसा २२ गृध्रराज्य
रित्यज्यपितृपैतामहंमहत ममहेतोरेषप्राणान्मुमोचपतगेश्वरः २३ सर्वत्रखलुह
श्यंतेसाधवोधर्मचारिणः श्रूयःशरण्याःसौमित्रेतिर्यग्योनिगतेष्वपि २४ सी
ताहरणजंदुःखंनमेसौम्यतथागतं यथाविनाशोगृध्रस्यमत्कृतेचपरंतप २५
राजादशरथःश्रीमान्यथामममहायशाः पूजनीयश्चमान्यश्चतथायंपंगेश्वरः २६ त
सौमित्रेहरकाष्ठानिनिर्माथिष्यामिपावकं गृध्रराजंदिधश्यामिमत्कृतेनिधनंग
तं २७ नाथंपतंगलोकस्यचित्तिमारोपयाम्यहं इमंघश्यामिसौमित्रेहतंरोद्रेण

पा० रा०

१७४

रक्षसा २८ यागतिर्यजशीलानामाहिताग्नेश्चयागतिः अपरावर्तिनां या
चपाचभूमिप्रदायिनां २९ मयात्वे समनुज्ञातोगच्छलोकाननुत्तमान् गृधरा
जमहासत्वे संरक्तश्चमयायज ३० एवमुक्ताचितोदीप्ता आरोप्यपतगेश्वरं द
दाहरामो धर्मात्मा स्वबंधुमिव दुःखितः ३१ रामोपि सहस्रो मित्रिर्वर्तनयात्वा सवीर्य
वान् स्थूलाहत्वा महारोहाननुत्तारतं द्विजं ३२ रोहिमांसानि चोद्यत्यपेशीकृत्वा प
हायशाः शकुनाय ददौ रामो रम्ये हरितशाडुले ३३ यत्तत्प्रेतस्य मर्त्यस्य कथयंति द्वि
जातयः तत्सर्गगमनं हि प्रेतस्य रामो जजापह ३४ ततो गोदावरी गत्वा नदी नरवरा

आर.

१७४

कं

त्मजो उदकं च कृतुस्तस्मै गृध्रराजा यत्तावुभौ ३५ शास्त्रदृष्टेन विधिना जलं गृध्रा
यराघवो स्नात्वा तौ गृध्रराजा य उदकं च कृतुस्तदा ३६ स गृध्रराजः कृतवान् यशस्कं
सुदुष्करं कर्म रणे निपातितः महर्षिकल्पेन च संस्कृतस्तदा जगाम पुण्यां गतिमात्मनः
श्रुभां ३७ कृतो दको तावपि पशिसन्नमो स्थिरां च बुद्धिं प्राणिधाय जग्मतुः प्रवेश्य सीता
धिगमेत तो मनो वने सुरेन्द्रा वितु विष्णु वासवौ ३८ इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे
षष्ठितमः सर्गः ६८ कृत्स्नैव मुदकं तस्मै प्रस्थितो राघवो तदा अवेशन्तो वने
सीतां जग्मतुः पश्चिमां दिशं १ तां दिशं दक्षिणां गत्वा शरचापासिधारिणो अवि

वा. रा.

१७६

श

प्रहतमैश्चाकोपेयानं प्रतिपेदतुः २ गुल्मेवृक्षैश्च बहुभिरुताभिश्च श्वेष्टितं
आरुतंसर्वतो दुर्गं गृह्णन् घोरदंभं ३ अतिक्रम्य तु वेगेन गृहीत्वा दक्षिणां दिशं
सुभीमन्तन्महारण्यं व्यतीयातो महाबलौ ४ ततः परं जनस्थानात्रि कोशं गम्य रा
घवो कौंचारण्यं विविश तुर्गहन्तो महोजसौ ५ नानामेघघनप्रख्यं प्रहृष्टमिव स
र्वतः नानावर्णैः शुभैः पुष्पैर्मृगपक्षिगणैर्युतं ६ दिदृक्षमाणो वै देहांतदहनं तो विचि
न्वतुः तत्र तत्रावतिष्ठन्तो सीताहरणदुःखितौ ७ ततः पूर्वणतौ गत्वा त्रिकोशं भ्रातरो
तदा कौंचारण्यमतिक्रम्य मत्तंगाश्रममन्तरे ८ दृष्ट्वा तु तदहनं घोरं बहुभामं मृगद्विजं

आर.

१७६

नानारश्मसमाकीर्णं सर्वंगहनपादपं ९ ददृशातेगिरीतत्रदरीदशरथात्मजो पा
तालसमगंभीरांतमसानित्यसंवृतां १० आसाद्यचनरव्यापौदर्यास्तस्माविदूरतः दद
र्शतुर्महारूपांराक्षसीविकृताननां ११ भयदामल्पसत्त्वानां बीभत्सोरौद्रदर्शनां तं
बोदरीतीक्ष्णदंष्ट्रां करालोपरुषत्त्वचं १२ भक्षयंतीमृगां नृभामान्चिकटां मुक्तमूर्ध
जां अवेक्षतांतुनीतत्रभ्रातरौरामलक्ष्मणौ १३ सासमासाद्यतौ वीरौ व्रजं नंभ्रातुरग्र
तः एहरं स्यावहेत्युक्त्वा समाकंभतलक्ष्मणं १४ उवाचचैनेनं वचनं सोमि त्रिमुपगृह्य
च अहंतयो मुखानामलाभस्नेत्तमसि प्रियः १५ नाथपर्वतदुर्गेषु नदीनां पुलिनेषु

ता० रा०

१७६

च आयुश्चिरमिदं वारत्नं मया सहस्रं स्यते ३६ एवमुक्तस्तुकुपितः खड्गमुध
त्यलक्ष्मणः कर्णनासलतंतस्यानिचकर्तारिस्सदनः ३७ कर्णनासेनिकृतेतुवि
स्वरं विननादसा यथागतं प्रदुद्रावराक्षसाघोरदर्शना ३८ तस्यांगतायां
गहनं व्रजंतौ वनमोजसा आसेरतुरमित्रघ्नौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ३९ ल
क्ष्मणस्तु महातेजाः सत्यवांश्छीलवायुचिः अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यं भ्रातरं
दीप्ततेजसं २० स्यंदते मे ददं बाहुरुद्विगमिषमे मनः प्रायशश्चाप्यनिष्ठानि नि
मिज्जान्मुपलक्ष्ये २१ तस्मात्सज्जीभवार्यत्वं कुरुष्व वचनं मम ममेव हि निमि

आर०

१७६

नानिसद्यःशंसन्तिसंभ्रमं २२ एष वंजुलकोरामपक्षीपरमदारुणः आवयो
विजयंयुधेशंसन्निवविनर्दति २३ तयोरन्वेषतोरेवंसर्वसर्वतद्वनमोजसा सं
जतेविपुलःशब्दःप्रभंजंनिवतद्वनं २४ संवेष्टितमितात्यर्थंगहनंमातरिश्वना
वनस्पतस्यशब्दोभूद्वनमापूरयन्निव २५ तंशब्दंकांक्षमाणस्तुरामःखड्गसहा
नुजःददर्शसुमहाकायंशस्संविपुलोरसं २६ आसेदतुश्चतद्रक्षःतावुभोप्रभु
त्वेस्थितं विरुद्धमशिरोग्रीवंकबंधमुदरेमुखं २७ रोमभिर्निशितैस्त्र्यंशैर्वहा
गिरिपिवोद्धितं नीलमेघनिभंरौद्रमेघस्तनितनिस्वनं २८ अग्निज्वालानि

वा. रा०

१७७

काशेनललाटस्थेनरुप्यताः महापक्षेणपिंगेनविपुलेनायनेनच २९ ए
केनोरसिपोरेणनयनेनसुदर्शिना महादंष्ट्रोपपन्नंतलेलिहानंमहामुखं
३० भक्षयंतंमहाघोरानृक्षसिंहमृगहिजान् घोरोभुजोविकुर्वाणमुभोयोज
नमायतो ३१ कराभ्यांशिविधानृगृह्यन्क्षामक्षिगणानृगान् आकर्षंतंविक
र्षंतंमनेकानृगपृथपान् ३२ स्थितमावृत्यपंथानंतयोर्भ्रात्रोःप्रपन्नयोः अ
थतंसमतिक्रम्यकोशमात्रंददर्शतुः ३३ महानंदारुणंभीमंकबंधंभुजसंचृतं क
बंधमिवसंस्थानादतिघोरप्रदर्शनं ३४ समहाबाहुरत्यर्थप्रसार्यविपुलोभुजो

आर.

१७७

जग्राहसाहितावेवराघवौपीडयन्बलात् ३५ खड्गिनोद्वधन्वानोनिगमनेजोमहाभु
जो भ्रातरौविवशंभ्रातोहृष्यमाणोमहाबलौ ३६ तत्रधैर्याच्चभूरस्तुराघवोनेव
विव्यथे वात्स्याहनाश्रयाच्चैवतुल्यलक्ष्मणस्त्वभिविव्यथे ३७ उवाचचविषंणः सनूराघ
वंराघवानुजः पश्यमांविशंभीरराक्षसस्यवशंगतं ३८ मयैकेनतुनिर्मुक्तःपरि
मुच्यस्वराघवः मांहिभूतबलिंदत्वापलायस्वयथासुरं ३९ अधिगंतासिबेदेही
मचिरेणेतिमेमातिः प्रतिलभ्यचकाकुस्थपितृपैतामहीमहो ४० तत्रमोरामराड्य
स्थःस्मर्तुमर्हसिसर्वदा लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तुरामःसोमित्रिमब्रवीत् ४१ मास्मत्रासंवृ

वा० रा०

१७८

थावीरनहितादृग्विषादति एतस्मिन्नन्तरे क्रूरौ भ्रातरौ राम लक्ष्मणौ ४२ तावुवा
च महाबाहुः कबंधोदानवोत्तमः कौयुवां वषभस्कंधो महाखड्गधनुर्धरौ ४३ चारं
देशमिमं प्राप्तौ देवेन मम चाशुषो वदतं कार्यमिह वा किमर्थं चागतौ युवां ४४ इमं
देशमनु प्राप्तौ शुधातस्येह तिष्ठतः सखाण चापरस्वदेन तीक्ष्णश्रृंगा विचर्षभौ ४५ मां
तूर्णमनु संप्राप्तौ दुर्लभं जीवितं हि वा तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कबंधस्य दुरात्मनः ४६
उवाच लक्ष्मणं रामो मुखेन परिश्रुष्यता कष्टात्कष्टतरं प्राप्य दारुणं सत्यविक्रमं ४७
असनं जीवितं तावत् प्राप्तुमप्राप्यतां प्रियां कालस्य समुहद्वार्यं सर्वभूतेषु लक्ष्मण ४८
लोचमोचनरव्याघ्रव्यसनैः पश्य मोहितः नातिभारोऽस्मि देवस्य सर्वभूतेषु लक्ष्मण ४९

आर.

१७८

श्रूराश्रुबलवंतश्च कृतास्त्राश्ररणजिरे कात्काभिपन्नाः सीदन्ति यथा गालुकसेन
वः ५० इति बुवाणोददसत्यविक्रमो महायशादाशरथिः प्रतापवान् अवेश्य सौमित्र
मुरग्रविक्रमः स्थिरांतदास्त्रां मतिमात्मना करोत् ५१ इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे
नवमस्किततमः सर्गः ६९ तौ तु तत्र स्थितो दृष्ट्वा भ्रातरो राम लक्ष्मणौ बाहु
पाशपरिश्रितौ कबंधो वाक्यमब्रवीत् १ तिष्ठन्तः किन्नुमां दृष्ट्वा शुधार्तं क्षत्रिय
वर्भौ आहारार्थं तु संदिष्टौ देवेन हस्तचेतनौ २ तद्भुत्वा लक्ष्मणं वाक्यं प्राप्तकालं
हितं नदा उवाचात्ति समापन्नो विक्रमे कृतनिश्चयः ३ त्वांचमांचपुरातूर्णमादत्ते

दा० रा०

१७९

राक्षसाधुमः तस्मादसिभ्यामस्याशुबाहूच्छिंदावहेगुरु ४ भीषणोपम
हाकायोराक्षसोभुजविक्रमः लोकं ह्यतिजितं कत्वा ह्यवांहेतुमिहेच्छति ५ नि
श्रेष्ठानां वधो राजकुत्सितो जगतीपतेः क्रतुमध्योपनातानां पशूनामिव राघ
वः ६ एतत्संजल्पितं श्रुत्वा तयोः क्रुधस्तुराक्षसः विदार्यास्यंदतो रौद्रं नो भक्ष
यितुमारभत ७ ततस्तो देशकालक्षौरवद्वाभ्यामेव राघवो अछिदंतां सुसं
हृष्टौ बाहू तस्यां सदेशयोः ८ दक्षिणो दक्षिणं बाहुमसक्तमसिना ततः चिच्छे
द रामो वेगेन सव्यं वीरस्तुलश्मणः ९ सपशानमहाबाहुः छिन्नबाहुर्महास्वनः

आर.

१७९

खंचगांचदिशश्चैवनादयन्जलहोवृथा १० सनिकृतोभुजोदस्वाशोणितौघपरि
कुतः दीनः प्रपद्यतौवीरोकौयुवांदतिदानवः ११ इतितस्यब्रुवाणस्यलक्ष्मणः
भरुक्षणः शशंसतस्यकाकुत्स्थंकबंधस्यमहाबलः १२ अयमिश्चाकुदायादो
रामोनामजनैः श्रुतः तस्यैवावरजंविधिभ्रातरंमांचलक्ष्मण १३ प्रात्राप्रतिहतेरा
ज्येरामः प्रब्राजितोचनं मयासहचरत्येषभार्ययाचमहद्वनं १४ अस्पदेवप्रभाव
स्यवसतोविजनेवने रक्षसाप्रहताभार्यायामिच्छताविहागतौ १५ त्वंनुकोवाकि
मर्थंवाकबंधसदृशोवने आस्येनोरसिरासेनभग्नजंघोचिचेष्टसे १६ एवमु

वा० रा०

१८०

तः कबंधस्तुल्यमणेनोत्तरं चकः उवाच वचनं प्रीतस्तदिदं वचनं स्मरन् १७
स्यागतं वानरव्याघ्रो दिष्ट्या पश्यामि वामहं दिष्ट्या चेमो निरुक्तौ मे युवाभ्यां वा
हबंधनो १८ विरूपं यच्च मे रूपं प्राप्तं ह्यविनयाद्यथा तन्मे भृशुनरव्याघ्रतत्त्व
तः शंसतस्ततः १९ इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे सप्ततितमः सर्गः ३०
पुरा राममहाबाहो महाबलपराक्रमं रूपमात्मान्ममाचिंत्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतं
१ यथा सूर्यस्य सोमस्य रात्रस्य शक्रस्य च यथा वपुः सोहं रूपमिदं कृत्वा लोकवि
त्रासनं महत् २ कृषीन्वनगतां रामत्रासयामिततस्ततः ततस्थूलशिराना

न

आर.

१८०

ममहर्षिः कोपितो मया २ सचिन्वान्विविधं धन्यं रूपेणानेन धर्षितः तेना
हमुक्तः प्रेक्ष्येवं घोरशापाभिधायिना ४ एतदेव नृशंसं ते रूपमस्तु विगर्हितं
समयायाचितः क्रुद्धो शापस्यातो भवेदिति ५ अभिशापकृतस्येति तेनेदं भाषि
तं वचः यदा छित्वा भुजोरामस्तं दहेद्दिजनेवने ६ तदा तं प्राप्स्यसे रूपं स्वमेव विपु
लं भुभं श्रिया विराजितं पुत्रं दनोस्त्वं विधितुस्मिन् ७ इंद्रशापादिदं रूपं प्राप्तमेवं
रणाजिरे अहं हितपसो ग्रेण पिनामहमतोषयं ८ दार्घमायुः समे प्रादात्ततो मां विभ्र
मो स्पृशत् दार्घमायुर्मया प्राप्तं किं मां शक्रः करिष्याति ९ इत्येवं बुधिमार्थायुरणेश

वा० रा०

१८१

क्रमधर्षयं तस्य बाहुप्रमुक्तेन वज्रेण शतपर्वणा १० सक्थिनिचशिरश्चै
व शरीरे संप्रवेशितं समयायाच्यमानं सन्मानयद्यमसादनं ११ पितामहवचः
सत्यंतदस्त्विति ममाब्रवीत् अनाहारः कथं शक्तो भग्नसक्थिशिरोमुखः १२
वज्रिणाभिहतः कालं सुदीर्घं मपि जीवितुं स एव मुक्तं शक्रो मे बाहू योजनमाय
तौ १३ तदा चास्य च मे कुक्षौ तीक्ष्णदंष्ट्रमकल्पयत् सोऽहं भुजाभ्यां दीर्घाभ्यां संक्षि
प्यास्मिन्त्वेनेचरान् १४ सिंहोऽपि मृगयाघान्भक्षयामि समंततः स तु मामब्रवी
दिन्द्रो यदारामः स तु क्ष्मणः १५ छेत्स्यते समरे बाहू तदा स्वर्गं गमिष्यसि अने

आर.

१८१

नवपुषातातवनोस्मि नूराजसत्तम १६ यद्यत्पश्यामि सर्वस्य ग्रहणं साधुरोच
ये अवश्यं ग्रहणं रामो मन्येहं समुपैष्यति १७ इमां बुद्धिं पुरस्कृत्य देहं न्यासक
तश्च मः सत्वे रामो सिभद्रं तेनाहमन्येन राघव १८ शक्यो हंतुं यथा तत्त्वमेव मुक्तं
महर्षिणा अहं हि मतिमात्रं विष्णुं करिष्यामि न रर्षभ १९ मित्रं चैवोपदेश्यामि
युवाभ्यां संस्कृतो ग्निना एव मुक्तस्तु धर्मात्मा दनुनानेन राघवः २० इदं जगद्
वचनं लक्ष्मणस्य च पश्यतः राघवेन हता भार्या सीता मम यशस्विनी २१ निष्क्रां
तस्य जनस्थानात् सह भ्रात्रा यथा सुखं नाम मात्रं तु जानामि न रूपं तस्य रक्षसः

वा० ल०

१८२

२२ निवासंवाप्रभावंवावयंतस्य न विप्रहे शोकात्तामनाथावामेवंविधरि
धावतां २३ कारुण्यं सदृशं कर्तुमुपकारेण वर्ततां काष्ठान्यानीय भग्नानि काले
शुक्लानि कुंजरेः २४ पश्यामस्त्वां वयं वीरश्च भ्रेमहतिकल्पिते सत्वं सीतां समा
वश्चयेन वायत्रवाहता २५ कुरु कल्याणमत्यर्थं यदि जानासि तत्त्वतः एवमुक्तस्तु
रामेण वाक्यं दनुरनुत्तमं २६ प्रोवाच कुशलो वक्ता वक्तारमपि राघवं दिव्यमस्ति न
मे ज्ञानं नाभिज्ञाना मिमेथिली २७ यस्मां वश्यति तं वश्येदग्धः स्वरूपमास्थितः
यो भिजानाति तद्रक्षस्तद्वश्येत् ~~राम~~ तत्परं २८ अदग्धस्य हि विज्ञातुं शक्तिरस्ति

आर०

१८३

नमो प्रभो राक्षसं तु महावीर्यं सात्तायेन हता तव २९ विज्ञानं हि महद्भ्रष्टं शापदो
षेण राघव स्वकृतेन मया प्राप्तरूपं लोकविगर्हितं ३० किंतु यावन्नयात्यस्तं स
विता श्रान्तवाहनः तावन्मामवदेत्सि त्वादहरामयथाविधि ३१ दग्धस्त्वया ह मवदेन्या
येन रघुनंदन वक्ष्यामि तं महावीर्यं त्वं वेत्स्यति राक्षसं ३२ तेन सर्वं न कर्तव्यं न्या
य्यवृत्तेन राघव कल्पयिष्यति ते वारसा हाव्यं लघुविक्रमः ३४ न हतस्यास्त्यविज्ञातं
त्रिषु लोकेषु राघव सर्वान्मरिचृतो लोकानुरावैकारणान्तरे ३५ इत्यार्षे रामायणे आ
रण्यकं नैकं सप्ततितमः सर्गः ७१ एवमुक्त्वा तु तौ वीरौ कलंधेन नरेभ्य

वा० रा०

३८३

रौ गिरिभद्रमासाद्य रावकं विससर्जतुः १ लक्ष्मणस्तुमहोल्काभिर्ज्व
लिताभिः समंततः चितामादीपयामास सा प्रज्ज्वाल सर्वतः २ तच्छरीरं कबंध
स्पृष्टतपिंजोपमं महत् मेदसापच्यमानस्य मेदं दहत पावकः ३ सविधूया चितामाशु
विधूमो गिरिचोथितः अरजे वाससी विभ्रन्माल्यं दिव्यं महाबलः ४ ततश्चितापावे
गेन भास्वरो विरजांबरः उभपाताशुसंहृष्टः सर्वप्रत्यंगभूषणः ५ विमाने भास्वरोति
ष्ठु नृहंसयुक्ते यशस्करे प्रभयाचमहानेजादिशोदशविराजयन् ६ सौतारिश्वा
तो वाक्यं कबंधो राममब्रवीत् शृणुराघव तत्त्वेन यथासीता नाम वास्यसि ७ रामष

आर०

३८३

पुक्तयो लोके याभिः सर्वे विमृश्यते परिमृष्टो दशांते न दशाभागेन सेव्यते ८ द
शाभागगतो ह्यनस्त्वं हिरामसकस्मणः यत्कृते व्यसनं प्राप्तं त्वया दारप्रधर्षणं ९
तदवश्यं त्वया कार्यः स सुहृत्सुहृदां वर अकृत्वा न हिते विधिं महं पश्यामि चिंतयन्
१० श्रूयतां राम वक्ष्यामि सुग्रीवो नाम वानरः भ्रात्रा निरस्तः कुधेन गालिनाशकं सूनु
ना ११ कृष्य मूके गिरिवरे पंथापर्यंतं शोभिते निवसत्यात्मवान् वीरश्चतुर्भिः सह वा
नरैः १२ वानरेन्द्रो महावीर्यस्तेजस्वी चामितप्रभः सत्यसंधो विनीतश्च धृतिमान्मति
मान्महान् १३ दक्षः प्रगल्भ्यो धुतिमान् महाबलपराक्रमः भ्रात्रा विवासिनो वीरोररा

वा० रा०

१८४

च

ज्यहेतोर्महात्मना १४ सतैसहायोमित्रंचसीतायांपरिमार्गणे भविष्यतिहि
तेराममाचशोकेमनःकथा १५ भवितव्यं हि यच्चापिनतच्छक्यमिहान्यथा
कर्तुमिच्छाकुशार्दूलकालोहिदुरतिक्रमः १६ गच्छशीघ्रमितोवीरसुग्रीवंतं
हाबलं वयस्यंतंकुरुक्षिप्रमितोगत्वाद्यराघव १७ अद्रोहायसमागम्यही
प्यमानेतिभावसौ नचतेसोवमंतव्यःसुग्रीवोवानराधिपः १८ कृतज्ञःका
मरूपीचसहायार्थीवीर्यवान् शक्तोह्यद्युवांकर्तुंकार्यं तस्यचिकीर्षितं १९
कृतार्थोवाकृतार्थोवानवकृत्यंकरिष्यति सऋक्षरजसःपुत्रःपंपामदतिशं

आर.

१८४

कितः २० भास्करस्योरसः पुत्रोवाकिनाकनाकिल्विषः सन्निधाययुधंक्षिप्र
मृश्यमकालयंकपिं २१ कुरुगधवसत्येनवयस्यंवनचारिणं सहिस्थानानि
काल्त्त्येनसर्वाणिकपिकुंजराः २२ नरमांसाशिनालोकेनैपुण्यादधिगच्छति न
तस्याविदितंलोकेकिंचिदस्तिहिराघव २३ यावत्सूर्यः प्रतपतिसहस्रांशुः परंतप
सनदार्वपुलांशैलान्गिरिदुर्गाणिकंदरान् २४ अन्विष्यवानरेः सार्धं पत्नीतेधिग
मिष्यति वानराश्चमहाकायान्प्रेषयिष्यतिराघव २५ दिशोविचेतुंतांसीनांतद्वि
योगेनशोचतां अन्वेष्यतिवृक्षरोहंमैथिलंरावणात्मये २६ समेरुशृंगाग्रगताम

वा० रा०

१८५

निंदितोऽप्रविश्य पातालतलेऽपि वाश्रितो सुवंगमानामृषभस्तव प्रियां निहत्य रसं
सि पुनः प्रदास्यति २७ इत्यार्षेण मायणे आरण्यकं देहि स ततितमः सर्गः ३२
दर्शयित्वा तुरामाय सीतायाः परिमार्गणे वाक्यमन्वर्थमर्थज्ञः कबंधः पुनरब्रवीत्
१ एष रामः शिवः पंथाय त्रैतेषु ष्विषिता द्रुमाः प्रतीचो दिशमाश्रित्य प्रकाशं ते मनोरमाः
२ जंबू प्रिया लपनसा न्यग्रोधः कृशतिन्दुकाः अश्वत्थाः कर्णिकाराश्चक्षुषाश्चान्ये
व पादपाः ३ धन्वनानागवृक्षाश्च तिलकान्तकमालकाः नीलाशोका कदंबाश्च क
रवीराश्च पुष्पिताः ४ अग्निमुख्या अशोकाश्च सुरक्ताः पारिभद्रका तानारुह्याथ

आर.

१८५

वाभ्रमौपातयित्वा चतान्चलात् फलान्यमृतकल्पानिभक्षयित्वागमिष्यथ तद
निक्रम्य काकुत्स्थवनं पुष्पितपादपं ६ नन्दनप्रतिमं स्तन्यत्कुरवस्तूतराद्व सर्वका
लफलायत्रपादपामधुरस्त्रवाः ७ सर्वे चक्रत वस्तत्रवने चैत्ररथे यथा फलभार
नतास्तत्र महाविटपधारिणः ८ शोभन्ते सर्वतस्तत्र मेघपर्वतसन्निभाः तानारुह्य
वाभ्रमौपातयित्वाथ वासुखं ९ फलान्यमृतकल्पानि लक्ष्मणस्ते प्रदास्यति चंक्रमन्तौ व
रान् शैलान् शैलाच्छेलं वनाहनं १० ततः पुष्करिणीं वीरोपपानामगमिष्यथः अशकं रा
मविभ्रंशां समतीर्थामशौवलां ११ रामसंजातवाल्मीकां कमलोत्पलशोभितां तत्र हंसाः

वा० रा०

१८६

प्लवाः कौचाः कुरवश्चैवराघव १२ वल्गुस्वनानि कूजांति पंपासलिलगोचराः
नोहि जंते नरान्दस्वावधस्याकोविदाः पुरा १३ घृतपिंडोपमानस्थूलानूतान् राट्
जानभक्षयिष्यथ रोहतांश्चक्रतुंडांश्चनलमीनांश्चराघव १४ पंपायामिषु
मिमत्स्यान्तत्ररामवरानूहतान् निस्त्वक्पश्यानयस्वसानकुरानेककंदकान् १५
तवभक्त्यासमायुक्तौलस्मणः संप्रदास्यति भृशानान्खादतोमत्स्यान्पंपायाः पु
ष्यसंचये १६ पद्मगंधिशिवंवारिसुखशान्तमनामयं उधृत्य सतदाक्लिष्टं रूप्य
स्फटिकसन्निभं १७ अथपुष्करपत्रेण लस्मणः पायायिष्यति स्थूलान्गिर

आर.

१८६

गुहाशय्यान्क्रान्तरान्वनचारिणास्तु १८ सायान्हेविचरन्रामदर्शयिष्यति
लक्ष्मणः अपालोभादुपावृत्तान्दृषभानिवनर्दतः १९ स्थूलान्मीतांश्चपंपायां
इक्ष्वासित्वंनरोत्तम सायान्हेविचरन्रामविटपीमाल्यधारिणः २० शिवोदकं
चपंपायांदृष्ट्वाशोकंविहास्यसि सुमनोभिश्चितास्तत्रतिंकानक्तमालकाः
२१ उत्पलानिचफुल्लानिपंकजानिचराघव नतानिकश्चिन्माल्यानितत्रारो
पयितानराः २२ नचवैग्लानतांयांतिनचशार्यतिराघव मतंगशिष्यास्तत्रा
सन्कृष्यःसुसमाहिताः २३ तेषांभाराभिलसानांवन्यमाहरतांगुरोः येप्र

दी० रा०

१८७

पेतुर्महोत्तर्णं शरीरात्स्वेदबिंदवः २४ तानिमात्यानिजातानिमुनानांतप
सातदा स्वेदबिंदुसमुत्थानिनविनश्यंतिरापव २५ तेषांगतानामयापि
दृश्यतेपरिचारिणी श्रमणीशबरीनामकाकुत्स्थचिरजीविनी २६ त्वंतुध
मेस्थितानित्यंसर्वभूतनमस्कृतं दृष्ट्वादेवोपमंरामस्वर्गलोकंगमिष्यति २७
ततस्तद्रामपंपायास्तारमाश्रित्यपश्रिमं आश्रमस्थानमतुलंगुह्यंकाकुत्स्थ
पश्यसि २८ नतत्राक्रमितुं नागाः शकुवंति तदाश्रमे ऋषेस्तस्यमतंगस्यविधा
नातत्रकाननं २९ मतंगवनमित्येवविश्रुतंरघुनंदन तस्मिन्नंदनसंकाशे

आर.

१८७

देवारण्योपमेवने ३० नानाविहगसंकाणेरस्यसेरामनिर्वृतः कृष्यमूकस्तु
पंपायाः पुरस्तात्पुष्पितद्रुमाः ३१ सुदुःखारोहणश्चैशिशुनागाभिः किरणितः
उदारो ब्रह्मणा चैवो पूर्वकालेभिनिर्मितः ३२ शयानः पुरुषो रामतस्य शैलस्य म
र्धनि यः स्वप्ने लभते वित्तं तत्प्रबुद्धोधिगच्छति ३३ यस्त्वेनं विषमानारः पापकर्मा
धिरोहति तत्रैव ब्रह्मरूपेनं सुप्तमादाय राक्षसाः ३४ ततोपि शिशुनागानामाक्रंदः
श्रूयते महान् क्रीडतां रामपंपायां मत्तंगाश्रमवासिनां ३५ सत्काराधिरधाराभिः
संहत्य परमाद्विषाः प्रचरन्ति पृथक्काणामेव वर्णस्तरस्विना ३६ ते तत्र शिलापाना

व

वा० रा०

१८८

यं विमलं चारुशोभनं अत्यंतसुखसंस्पर्शसर्वगंधसमन्वितं ३९ निवृ
त्ताः संविगाहंते वनानि वनगोचराः कस्यांश्च ह्यपि न श्रैव नीलकोमलकप्र
भान् ३८ रुरुनपेतानजयान् दृष्ट्वा शोकं जहास्यामि रामतस्य तु शैलस्य म
हती शोभते गुहा ३९ शिलाविधानां काकुत्स्थदुःखं चास्याः प्रवेशनं तस्या गुहा
याः प्राग्द्वारे महांछातो दको हृदः ४० बहुमूलफलोरम्यो नानानगसमाकुलः त
स्यां वसति धर्मात्मा सुग्रीवः सहचानरैः ४१ कदाचिच्छिखरे तस्य पर्वतस्यापि ति
ष्ठति कबंधस्त्वनुशास्येवं तावुभौ रामलक्ष्मणौ ४२ स्रग्विभास्करवर्णाभिः खे

आर०

१८८

व्यरोचतवीर्यवान् तंतुरवस्थं महाभागं तावुभौरामलक्ष्मणौ ४३ प्रस्थितौ च
व्रजस्वोतिवाक्यमचतुरांतिके गम्यतां कार्यं सिध्यर्थमिति तावब्रवीत्स च ४४
सुग्रीतौ ताननुज्ञाप्य कबंधं प्रस्थितस्तदा ४४ सतत्कबंधः प्रतिपद्यत्पुं वृत्तः
न श्रियाभास्वरसर्वदेहः निदर्शयै राममुवेश्य रवस्थः सख्यं कुरुष्वेति तदाभ्युवाच ४५ ॥
इत्यार्षे रामायणे आरण्यकांडे सप्ततितमः सर्गः ७७ तौ कबंधेन तं मार्गं पंपाया
दर्शितं वने आतस्थतुर्दिशां गृह्य प्रतीचीन् नृवरात्मजौ २ तौ शैलेषा च ना
नेकांश्चौद्रपुष्पफलद्रुमान् वीक्षंतौ जग्मतुर्द्रु सुग्रीवं रामलक्ष्मणौ ३ कृत्वा तु शै

वा० रा०

३८९

लृष्टे तु तो वा सो र घु नंद नो पंजायाः पश्चिमे तीरे राघवावुपतस्थतुः ३ तो
पुष्करिण्याः पंजायास्तीरमासाद्य पश्चिमं अपश्यतां ततस्तत्र शबर्या रम्यमाश्रमं
४ तोतमाश्रममासाद्य द्रुमेर्बहुभिरावृतं सुरम्यमभिषेकं तो शबरामभ्युपेयतुः
५ तो दृष्ट्वा तु तदा सिंहासमुपस्थितं जलिः पारोजग्राहरामस्य लक्ष्मणस्य च धीम
तः ६ पादमाचमनाय च सर्वं प्रादाद्यथाविधि तामुवाच त तो रामः श्रमणो धर्मसंस्थि
तां ७ कच्चित्ते निर्जिता विघ्नाः कच्चित्ते वर्धते तपः कच्चित्ते नियतः कोप आहारश्च त
पोधने ८ कच्चित्ते नियमाः प्राप्ताः कच्चित्ते मनसः सुखं कच्चित्ते गुरुशुश्रूषा सफला

आर.

१८९

चारुभाषिणि ९ रामेणतापसीष्टासासिद्धासिद्धसंमता शशंसशबरारुधा
रामायप्रत्यवस्थिता १० अद्यप्राप्तातपःसिद्धिस्तवसंदर्शानाम्पा अद्यमेसफलं
जन्मगुरवश्चसुप्रजिता ११ अद्यमेसफलंतत्तत्स्वर्गश्चैवभाविष्यति त्वयिदेववरे
रामप्रजितेपुरुषर्षभ १२ तवाहंचक्षुषासौम्यपूतासौम्येनमानन्द गमिष्यात्यक्ष
यान्तोकांस्त्वत्प्रसादादरिंदम १३ चित्रकूटंत्वयिप्राप्तविमानैरतुल्यप्रभैः इतस्ते
दिवमारूढायानहंपर्यचारिषं १४ तैश्चाहमुक्ताधर्मज्ञैर्महाभागेर्महर्षिभिः आ
गमिष्यति ते रामः सुपुण्यमिममाश्रमं १५ सनेप्रतिगृहीतव्यःसौमित्रिसाहस्रो

वा० रा०

१९०

तिथिः तंच दृष्ट्वा वरात् लोकानक्षयोऽस्त्वंगमिष्यसि १६ एवमुक्त्वा महाभागे
स्तदा हंपुरुषर्षभ मया तु संचितं वन्यं विविधं पुरुषर्षभ १७ तवार्थं पुरुष
व्याघ्रपंपायास्तीरसंभवं एवमुक्तः सधर्मात्मा शबर्याशबरामिहं १८ राघ
वः प्राह विज्ञानेतां नित्यमबहिष्कृता दनोः सकाशां प्रभावेते महात्मनां १९ श्रुतं प्र
त्यक्षमिच्छामि सद्रष्टुं यदि मन्यसे एतनुवचनं श्रुत्वा रामवक्त्रविनिःसृतं २० शब
रादृश्यामास तावुभौ तद्वचनं महत् पश्य मेघघनप्रख्यं मृगपाक्षिसमाकुलं २१ म
तंगवममित्येव विश्रुतं रघुनंदन इह ते भावितात्मानो गुरवो मे महाद्युते २२ जुहु

आर.

नत्वेन

१९०

योचक्रिरेतीर्थमंत्रवन्मंत्रप्रजितं इयंप्रत्यकुस्थलीवेदीयत्रतेमेसुसक्तताः २३
पुष्पोपहारंकुर्वन्तिश्रमादुद्देभिभिःकरैः तेषांतपःप्रभावेणपश्याद्यापिरघूतम द्यौ
तयंतीदिशःसर्वाःश्रियावेद्यतुलप्रभाः २४ अशकुवद्विस्तेर्गंतुमुपवासश्रमाल
सैः चिंतितेनागतामशयसमेतासमसागरान् २५ कृताभिषेकेस्तेन्यस्तावल्क
लाःपादपेषिह अद्यापिनविश्रुष्यन्तिप्रदेशोरघुनेदन २६ देवकार्याणिकुर्वद्भिर्या
नीमानिकृतानिवे पुष्पैःकुवलयैःसाधर्मस्नानत्वेनतुयांतिवै २७ कृत्स्नंवनमिदं
ष्टंश्रोतव्यंचश्रुतंत्वया तदिष्टाम्यभ्यनुज्ञातात्यक्षाम्येतत्कलेवरं २८ तेषामिच्छा

गा० रा०

३९३

म्यहंगंतुं समापंभावितात्मनां मुनीनामाश्रमोपेयामहे च परिचारिणी २९
धर्मिष्ठंतु वचः श्रुत्वा राघवः सह लक्ष्मणः प्रहर्षमतुलं लेभे आश्चर्यमिति चाब्रवी
त् ३० तामुवाच तनो रामः शबरी शंसितव्रतां अर्चितो हं त्वया भद्रे गच्छ कामं यथा
सुरवं ३१ इत्येवमुक्ता जटिलान्नीरकृष्णाजिनांबरा अनुज्ञाता तुरामेण ह त्वात्मा
नेहुताशने ३२ ज्वलत्पावक संकाशा स्वर्गमेव जगाम ह दिव्याभरणसंयुक्ता दि
व्यमाल्यानुलेपना ३३ दिव्यांबरधरा तत्र बभूव प्रियदर्शना विराजयंती तं देशं
विद्युत्सोदामिनी यथा ३४ यत्र ते सुकृतात्मानो विहरंति महर्षयः तत्सुपदेश

आर.

३९३

वरीस्थानं जगामात्मसमाधिना ३५ इत्यार्षेयमायणे आरण्यकांडे चतुः स
प्तमः सर्गः ७४ दिवं तु तस्यां पातायां शब्दार्थं स्वेन तेजसां लक्ष्मणेन सह
भ्रात्रा चिंतयामास राघवः १ चिंतयित्वा तु धर्मात्मा प्रभावं तं महात्मनां हितकारिणं
मेकाग्रं लक्ष्मणं राघवो जवात् २ दृष्ट्वा मया श्रमः सौम्यबद्धाश्चर्यः कृतात्मनां विश्व
त्मगुणशार्दूलो नानाविहगसेवितः ३ सत्तानां च समुद्राणां तेषां नार्थेषु लक्ष्मण ३
पस्पृष्टं च विधिं वलितरश्मिपित्तर्पितं ४ प्रनष्टमशुभं पुनः कल्याणं समुपस्थि
तं तेन तेन त्रहृष्टं मे मनो लक्ष्मण संप्रति ५ हृदये मे न रज्याघ्नशुभमाविर्भविष्य

वा० रा०

३९२

ति तदागच्छगमिष्यावः पंपांतां प्रियदर्शनां ६ कृष्यमूको गिरिर्यत्र नाति
दूरे प्रकाशते यस्मिन्वसति धर्मात्मा सुग्रीवो भुवतः सुतः ७ नित्यं बालिभ
यात्र स्नश्चतुर्भिः सह वानरैः अहं त्वरे च तं द्रष्टुं सुग्रीवो वानरर्षभं ८ तदधीनं
हि मे कार्यं सीतायाः परिमार्गणे इति ब्रुवाणं तं वा एं सो मित्रि रिदमब्रवीत् ९ गच्छ
यस्त्वरितं तत्र ममापि त्वरते मनः आश्रमा तु ततस्तस्मान्निष्क्रम्य स विशांपतिः १०
आजगाम ततः पंपां लक्ष्मणेन सह प्रभुः समाक्ष्यमाणः पुष्पाढ्यं सर्वतो विपुलद्रु
मं ११ कोपष्टिभिश्चार्जुनकैः शतपत्रैश्च कारकैः एतैश्चान्यैश्च बहुभिर्नास्ति

आर.

३९२

तद्धनमहत १२ सगमोविविधान्दृष्टान्सरांस्त्रिविविधानिच पश्यन्कामाभिसंत
प्तोजगामपरमंरुदं १३ सतामासाद्यवेरामोदूरात्तानीयवाहिनां मर्तंगसरसंनाम
रुदंसमवगाहत १४ तत्रजग्मतुरव्यग्रोराघवोहिंसमाहितो सतुशोकसमावि
ष्टोरामोदशरथात्मजः १५ विवेशनालिनीरम्यांपंकजैश्चसमावृतां तिलकाशोक
पुन्नागबकुलोद्दालकाशिनां १६ रम्योपवनसंवाधांरम्यसंशीडितोदकां स्फटिकोप
मतोयांतांश्रुक्ष्णवालुकसंतनां १७ मत्स्यकच्छपसंवाधांतारस्थंदुमशोभितां स
खाभिरिवसंयुक्तांलताभिरनुवेष्टितां १८ किन्नरोरगगंधर्वयक्षराशससेवितां

वा० रा०

१९३

नानाद्रुमलताकार्णाशातवारिनिधिंशुभां ३९ पद्मसौगंधिकेस्नाम्नांशुक्रांकु
मुदमंडलैः नालांकुवलयोद्घाटे बहवर्णांकुथामिव २० अरविंदोत्पलवतापद्म
सौगंधिकायुता पुष्पितांम्रवणोपेतां बार्हणोद्घुष्टनारितां २१ सलाहदृष्टानतः पं
पांरामःसौमित्रिणासह विललापचतेजस्वीरामोदशरयात्मजः २२ तिलकैर्वी
जपूरैश्चवटैःशुक्रंद्रुमेस्तथा पुष्पितैःकरवीरैश्चपुन्नागैश्चसपुष्पितैः २३ माल
तीकुंदगुल्मैश्चभांडिरैर्निचुलैस्तथा अशोकैःसप्तपर्णैश्चकेतुकरतिमुक्तकैः २४
अन्यैश्चविविधैर्वृक्षैःप्रमदोपशोभिनां अस्यास्मारेतुपूर्वोक्तःपर्वतोपातुमं

आर.

१९३

डितः २५ कृष्णमूक इति ख्यातश्चित्रपुष्पितपादपाः हरिर्केशुरजोनाम्नः पुत्र
स्तस्य महात्मनः २६ अध्यास्ते तु महावीर्यः सुग्रीव इति विभ्रुतः सुग्रीवमभिग
खत्वं वानरैर्द्वन्द्वनरर्षभ २७ इत्युवाच पुनर्वाक्यं लक्ष्मणं सत्यविक्रमः कथं मया
विनासीतो शक्यं लक्ष्मणजीवितुं २८ इत्येवमुक्त्वा मदनाभिषाडितः सह लक्ष्म
णं वाक्यमनन्यचेतनः विवेश पंपां नलिनीमनोरमां तं भ्रोकमुदीरयानः २९ पुनः
क्रमेण गत्वा प्रविलोकयन् च नन्ददर्शं पंपां शुभदर्शकाननां अनेकानां विधयश्चि
संकुलां विवेश रामः सह लक्ष्मणेन ३० इत्यावैरामा मणैवात्मीकीये आरण्ये

पुनः

गो. रा.

१९४

कांडेपंचसत्ततितमः सर्गः ७५ आरण्यकांडसमाप्तं
मचंद्रार्पणं मस्तु

श्रीसीतारा

आर.

१९४